

11968

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

NAZİ ALMANYASI'NDAN KAÇARAK TÜRKİYE'YE SİĞİNAN
ALMAN BİLİM ADAMI VE SANATÇILARI.

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FARUK HAKAN BİNGÜN

DANIŞMAN:
PROF.DR. TÜRKKAYA ATAÖV

ANKARA -- 1990

Y. G.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İ Ç İ N D E K İ L E R

I. GİRİŞ	1
II. ALMANYA'DA AKADEMİK YAPI VE AKADEMİK TUTUMLAR	
A. Hitler'in İktidara Gelişinden Önce	14
B. Hitler'in İktidara Gelişinden Sonra	33
1. Genel Eğitim Siyaseti	33
2. Yüksek Öğretim Siyaseti	38
a. Bilimin Nasyonal Sosyalist İlkelere Göre Düzenlenmesi	44
b. Akademik Yapının Nasyonal Sosyalist İlkelere Göre Düzenlenmesi	50
3. Yüksek Öğretim Siyasetinin Maliyeti	56
a. Yüksek Öğretim Kurumları Bakımından Maliyet	56
b. Bilim Adamları Bakımından Maliyet	60
i. Nicelik Yönünden Maliyet	61
ii. Nitelik Yönünden Maliyet	63
4. Yüksek Öğretim Siyasetine Tepkiler	65
5. Kültürün ve Sanatın Nazileştirilmesi	71
III. TÜRKİYE'DE AKADEMİK YAPI VE AKADEMİK TUTUMLAR	
A. Yüksek Öğretim Reformundan Önce	78
1. Osmanlı Dönemi	78
2. Cumhuriyet Dönemi	93

B. Yüksek Öğretim Reformundan Sonra	106
1. Genel Olarak	106
2. Alman Bilim Adamı ve Sanatçılarının Yüksek Öğretim Reformu İçindeki Yerleri	115
a. Alman Bilim Adamı ve Sanatçılarının Türkiye'ye Gelişleri	118
b. Alman Bilim Adamı ve Sanatçılarının Çalışma ve Toplum Yaşamlarında Karşılaştıkları Güçlükler	123
3. Alman Bilim Adamı ve Sanatçılarının Yüksek Öğretim Reformuna Katkıları	129
4. Alman Bilim Adamı ve Sanatçılara Yapılan Eleştiriler	138
5. Alman Bilim Adamı ve Sanatçılarının Türkiye'den Ayrılışları	146
IV. SONUÇ	150
KAYNAKÇA	157

I. GİRİŞ

İnsan, beden, ruh ve pasaporttan ibarettir.

Rus Atasözü

Eski çağlardan beri mülteciler, toplumlardaki huzursuzlukların göstergesi olmuşlardır. Yazılı tarih boyunca, "gerçek" in koruyucusu olan ruhanî ve/ya da dünyevî önderler, "gerçek" e aykırı davrananlara karşı çok ender hoş görülü davranmışlardır.

Halkı kendilerine boyun eğmeye zorlayan önderler, muhaliflere geleneksel olarak iki yol önermişlerdi: Başka bir yere gitme ya da düşüncelerinden vazgeçme. Göçe karşı bir sınırlama getirilmediği durumlarda, yabancı bir ülkeye gitme ya da gönderilme (sürgüne yollama) oldukça tercih edilen bir yol olmuştur. Socrates' i ölüme gönderen jüri de, ona başka bir yere gitmesi için bir fırsat vermişti. Öte yandan, başka bir kurtuluş yolu olarak din ya da düşünce değiştirme fırsatı tanınması, tarihte en duyarlı ideolojik dönemlerde bile olanaklı olmuştur. İspanyol Engizisyonu'nda dahi bu yol, muhalif kişiye açık tutulmuştur.

Yirminci yüzyıl ise, tek kuşakta, bu iki kaçış yolunu birden kısıtlayan yeni toplumsal güçler ortaya çıkarmıştır:

Göçü oldukça kısıtlayan bir uluslararası düzen ve din ya da düşünce değiştirmeyi ölümden kurtuluş yolu olmaktan çıkartan bir ırkçılık.¹

Bu oluşum, mülteci tarihinin de yeni baştan yazılması gerektirdi: Hitler öncesi ve Hitler sonrası. Hitler öncesi dönemde, ideolojik ya da dinsel değerlere karşı çıkanlar, kendilerini bekleyen ölüm cezasından kurtulabilmişlerdi. "Yanlış din" ya da "yanlış düşünce"de olmanın bedeli ölüm ise, bunlardan vazgeçmenin bedeli yaşamdı. Ancak, Nazilerin siyasal platformda yerini almalarıyla, tarihin bu özelliği kayboldu. Artık din ya da düşünce değiştirme, yaşamak için yetmemeye başladı. Fransız Devriminin soyluları "yurttaş" olup kendilerini kurtarmışlardı. Ama Alman Yahudileri asla bir "Aryan" olamadılar.

Alman Yahudileri gerçi "Aryan" olamamışlardı ama, yüzyıllardır kendilerini önce Alman, sonra Yahudi olarak görmüşlerdi. Bu yüzden, nasyonal sosyalizmin kendileri için yarattığı tehlikeleri önce tam olarak kavrayamadılar. Dolayısıyla, başlangıçta çok az Yahudi ülkeden ayrılma yolunu seçti. Zaten, onlar da, sonradan Almanya'nın işgâline uğrayacak olan komşu Avrupa ülkelerine gittiler. Bununla birlikte, 1935'te Nüremberg Yasalarının parlâmentodan geçişinden sonra, birçok Yahudi ülkeden ayrılmaya çalıştı. Fakat bunu başaranların hemen hepsi, yurtsuz insanlar olarak, mülteci oldukları ülkelerde kalıcı olarak yerleşemediler.

---

¹John George Stoessinger, The Refugee and the World Community, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1956, s.3-6.

Bu aşamada uluslararası toplumun tepkisi ise, Milletler Cemiyeti'nin Nazi tasarılarını açık bir biçimde reddetmesiyle kendisini gösterdi. Yahudilerin ülkeden ayrılmaya zorlanmaları, daha 1933 Eylülünde Hollanda temsilcisi tarafından Cemiyet'in gündemine getirildi. Ancak temsilcinin vurgusu, Nazi eylemlerinin haksızlığı üzerine değil, mülteci akımının ekonomilere sağladığı ucuz işgücünün yaratacağı rekabetin haksızlığı üzerine oldu.

Bundan başka, Almanların yoğun muhalefetine karşın, James G. McDonald başkanlığında Almanya'dan Gelen Mülteciler Yüksek Komiserliği oluşturuldu. Komiserlik yarı-otonom bir organ olarak düşünülmüştü, ama bu onun zayıflık nedeni oldu. Çünkü üye devletler, Almanya'yı kızdırtmamak için, Komiserlik'i parasal açıdan da desteklemiyorlardı.

O zamanlar, en azından bir büyük devlet Yahudi mültecilerinin yanında yer almış olsaydı, bunların durumları çok daha farklı olurdu. Örneğin Fransa, Saar bölgesi Almanya'ya katılınca, Saar mültecilerinin Nansen Ofisi'nin koruması altına alınması için Milletler Cemiyeti'ne baskı yaptı ve sonuçta bu mültecilere Nansen Sertifikası verilip, Paraguay'da yerleştirilmelerini sağladı. Oysa, Yahudiler bu tür bir uluslararası korumayı bulamadılar. McDonald da Komiserlik'e yeteri kadar güç verilmemesini protesto için 1935'de görevinden ayrıldı.

1938 Martında Almanya Avusturya'yı ilhak edip yeni bir göç dalgası başlattığında, uluslararası platformlarda mülte-

cilerin haklarını koruyan üç organ vardı.

1. Nansen Ofisi: Ofis Rus, Ermeni ve Saar mültecileriyle ilgileniyordu ve bunlara, tanıyan ülkelerce pasaport yerine geçen Nansen Sertifikası veriliyordu.

2. Almanya'dan Gelen Mülteciler Yüksek Komiserliği: Komiserlik, fonlarının yetersizliği ve otoritesinin eksikliği nedeniyle etkili olamıyordu.

3. Uluslararası Çalışma Örgütü: Örgüt, ilticanın insanî boyutlarıyla değil, iltica edilen ülkelerin ekonomileriyle ilgileniyordu.

Bu üç organ arasında eşgüdüm de eksikti. Bu ise, eylemlerinin etkisini sarsan başka bir öge oldu.

Böylece, Avrupa'nın büyük devletlerinden umudu kesen Yahudiler, deniz-aşırı ülkelere gitmeye çalıştılar. Ancak, sonuç yine değişmedi. Örneğin Arjantin, Avrupa'daki konsolosluklarına, gerekli koşulları sağlamış olsalar bile Yahudilere vize verme işleminin ertelenmesini bildirdi. Avustralya, Asyalıların ülkesine girmelerini yasaklayan yasa hükmünü, Filistin'in Asya'da olduğu gerekçesiyle Yahudilere de uyguladı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin tavrı da cömertlikten uzaktı. Her ülkeye, göç için nüfus istatistiklerine göre pay ayıran Amerika, Anglo-Sakson olmaları nedeniyle İngilizler'e en yüksek payı vermişti. Oysa, Yahudi nüfusun ağırlıkta olduğu Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya çok küçük paylara sahiptiler. Amerikan Kongresi ise, bu payları artırmaya

yanaşmadığı gibi, kullanılmayan paylardan da Yahudiler için aktarma yapmayı reddetti.

Bu arada Naziler, Buchenwald, Auschwitz, Bergen-Belsen ve daha birçok toplama kampında yüzbinlerce Yahudiyi öldürüyordu.

Cemiyet Meclisi, 1938 Eylülünde, Nansen Ofisi ile Almanya'dan Gelen Mülteciler Yüksek Komiserliği'ni kendi otoritesi altında ve tek bir Mülteciler Yüksek Komiserliği olarak birleştirdi. Bununla birlikte, Yüksek Komiser olarak atanan Sir Herbert Emerson, diğerleri gibi büyük güçlükler altında çalışmaya devam etti.

Bir yıl sonra, 1939 Eylülünde Polonya'nın Almanlarca işgâli ise, çoğu Avrupa Yahudisi için ölüm kararı anlamına geliyordu. Polonya'dan sonra Balkan ülkelerinin birbiri ardı sıra işgâliyle 5 milyonu aşkın Yahudi katledildi.

1940'dan sonra Nazilerin, Alman kontrolü altındaki topraklardan Yahudi mültecilerinin ayrılmasına artan bir isteksizlik göstermesi, durumu daha da güçleştirdi.

1930'lardan beri uygulanan Almanya'yı yatıştırma politikası, 6 milyon Yahudinin hayatına mal oldu. Bu anlamda, nasyonal sosyalist hükümetin yaptıkları bir suç oluşturmuşsa, bu uygulamalara seyirci kalmayı yeğleyen büyük devletlerin tavırları da bir suç oluşturdu.² Bu durumda bazı Yahudiler, İtal-

---

² Ibid., s.34-44.

ya'ya bile kaçmayı denedi. Bu arada, yaşamlarını kurtarmaya uğraşan Yahudilerin bir bölümü, kendilerine kapılarını açık tutan Türkiye'ye de sığındılar.³

Yahudilerin bu biçimde bir zulümden kaçarak Türk topraklarına sığınmaları ilk kez gerçekleşmiyordu. Günümüzden yaklaşık beşyüz yıl önce, 1492'de, İspanya'daki Müslümanların yenilmesiyle birlikte Hıristiyanların katliamından kaçan Yahudiler, topluca Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmışlardı. Tarih boyunca Yahudilere en nazik ev sahipliği yapanlar, yönetimleri sırasında Tunus'dan Bosna'ya koloniler kurmalarına izin veren Faslılar ve Osmanlı Türkleri'ydi. İspanyolcanın bir türünü konuşan ve Sephardim olarak bilinen bu Yahudiler, Ashkenazy olarak bilinen Polonya Yahudilerinden de daha fazla sayıdaydılar.⁴

Bugün de Türkiye'deki Yahudilerin çoğu İspanyol Yahudileridir. Nazilerden kaçarak Türkiye'ye sığınan Alman profesörlerden Fritz Neumark, bu Yahudilerle ilgili olarak şu gözlemede bulunmuştu:

"İspanyol Yahudileri ... aralarında çoğunlukla eski bir İspanyol dilinde konuşuyorlardı. Sadece kendi aralarından kişilerle evlenirlerdi ve onlara özgü gelenekleri vardı, ama Türkiye'yi kendi yurtları olarak seviyorlardı."⁵

---

³Hedwig Wachenheim, "Hitler's Transfers of Population in Eastern Europe," Foreign Affairs, C.XX, No.4 (July 1942), s.713.

⁴Hugh Seton-Watson, Nations and States, London, Methuen, 1977, s.387-388.

⁵Fritz Neumark, Boğaziçine Sığınanlar, çev.Şefik Alp Bahadır, İstanbul, Ercivan Matbaası, 1982, s.92.

Aslında, Türkiye'nin kendisine sığınanları koruması, sadece Yahudilere özgü değildir. Geleneksel Türk dış politikası, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri, mezhepleri, dinleri, dilleri, düşünceleri, alışkanlıkları farklı olan toplumlara hoşgörüyle yaklaşma ve onları koruma biçiminde oluşmuştu. Dışişleri eski Bakanı Mesut Yılmaz da, 11 Ekim 1989 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmayla, bu durumu bir kez daha tescil etmiştir.⁶

Bu bağlamda, 24 Haziran 1948 tarihinde Türkiye ile Uluslararası Mülteci Örgütü (IRO - International Refugee Organization) arasında imzalanan bir anlaşmayla, 2358 mülteci Türkiye'ye yerleştirilmişti.⁷ Bu anlaşma, Mülteci Örgütü ile bir Avrupalı devlet arasında yapılan en anlamlı anlaşmadır. Çünkü, Örgüt'ün koruması altındaki milyonlarca mülteci, ulusal farklı-

---

⁶Mesut Yılmaz'ın, Ermeni iddiaları konusunda yaptığı gündem dışı konuşmanın ilgili paragrafı şöyledir:

"Amerika Birleşik Devletleri Kongresi üyelerinin, tarih boyunca ezilen kitlelere kucak açmış, beş asır önce engizisyon mezaliminden ve elli yıl önce Nazi cinayetlerinden kaçan Musevilere iltica hakkı sağlamış, bugün hâlâ çevre ülkelerden sığınanları bağrına basmış, diğer dinlere mensup insanlara gösterdiği engin hoşgörüyle tarihe geçmiş bir milleti, soykırım suçu işlemiş olmakla itham etme yetkisini nereden aldıkları bizim için cevaplandırılması güç bir sorudur."

⁷Bu rakam, Örgüt'ün koruması altındaki tüm mülteci sayısınının % 1.5'idir. Bu yüzdeyle Türkiye, onüç devlet içinde altıncı sıradadır.

lıklara karşın tek bir kültürel birlik oluşturunlardı: Yahudi-Hıristiyan mirası. Sadece küçük bir Müslüman azınlık, üçbin dolayında Arnavut ve Yugoslav bunun dışındaydı. Bu küçük azınlık, savaştan sonra komünist yönetime geçmiş olan anavatanlarına dönmemeye karar vermekle birlikte, Hıristiyan toplum içinde de yaşamak istemiyorlardı. Bu durumun bilinciyle Örgüt, Türkiye'ye, bu mültecileri topraklarında yerleştirip yerleştiremeyeceğini sordu. Türkiye de bütün mültecileri, cinsiyet, medeni durum, sağlık ve iş koşullarını gözönüne almayıp, kabul edeceğini bildirdi. Örgüt, bu mültecilerin yerleştirildikten sonra ne olacağını sorduğunda da, Türkiye, bunların Türkiye'ye varır varmaz tüm haklarla Türk vatandaşlığına geçirileceğini söyledi. Bunun üzerine anlaşma imzalandı.

Bu anlaşma, Uluslararası Mülteci Örgütü'nün Avrupalı devletlerle imzaladığı belki de en insanî anlaşmadır. Türkiye'ye 2358 mülteci yerleştirilmiş olmasına karşın, yerleştirmenin başarısının sayılarıyla ölçülemeyeceği unutulmamalıdır.⁸ Stoessinger, kitabının birçok yerinde bu anlaşmadan "model anlaşma" diye söz ediyor.

İkinci Dünya Savaşı ve hemen ertesinde, 1940 ile 1949 yılları arasında Türkiye'ye sığınanların sayısı ise 91.490'dı. Bunların 39 557'si (%43,24'ü) Türk soyundan, 51 933'ü (% 56,76'sı) ise yabancıydı.⁹

---

⁸Stoessinger, op.cit., s.121.

⁹Cevat Geray, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı: 1923-1961, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, 1962, s.9.

Türkiye, ülkesine sığınan bu mültecileri kabul ederken, uluslararası hukukun kendisine tanıdığı bir hakkı kullanmıştır. Bir devletin, ülkesine sığınanları kabul etme hakkı, Uluslararası Adalet Divanı'nın 1950 yılında verdiği bir kararda da belirttiği gibi, ülkesi üzerindeki egemenlik hakkının doğal bir sonucudur. Yoksa, ikili ya da çok taraflı uluslararası anlaşmalara dayanmaz.¹⁰

Türkiye'nin Nazi Almanyası'ndan kaçarak ülkesine sığınan mülteci bilim adamı ve sanatçıları kabul etmesi de bu çerçevede gerçekleşmiştir. Bu insanların yüksek nitelikleri ve buna bağlı olarak Türkiye'nin ilerlemesine yaptıkları katkılar, onların mülteci oldukları gerçeğini değiştirmez.

1945'den önce, uluslararası alanda kabul gören anlayışa göre mülteci, fiziksel nedenlerden başka nedenlerle ülkesine dönemeyen ve bağlı olduğu hükümet tarafından da korunmayan kişiydi. Bu nedenlerin de, siyasal, ırksal ve/ya da dinsel zulüm ya da askerî ilhak sonucunda sınırların değişmesiyle ortaya çıkan durumlardan kaynaklandığı düşünülmekteydi.¹¹

İlerleyen yıllar bu anlayışı değiştirmemiştir. 1945 yılında, Birleşmiş Milletler Mültecilere Yardım Örgütü (UNRRA - United Nations Relief and Rehabilitation Administration), 40 Sayılı kararıyla mülteciyi "kendi isteğiyle, zulümden ve savaş yıkımından kaçmak için yurttaşı olduğu ya da doğduğu ülkeyi

---

¹⁰Atle Grahl-Madsen, Territorial Asylum, Stockholm, Almqvist and Wiksell International, 1980, s.2.

¹¹Herbert Emerson, "Postwar Problems of Refugees," Foreign Affairs, C.XXI, No.2 (January 1943), s.213.

terkeden kişi" olarak tanımlamıştır.¹²

28 Temmuz 1951 tarihli Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme (Convention relating to the Status of Refugees) ve 31 Ocak 1967 tarihli Mültecilerin Statüsüne İlişkin Protokol (Protocol relating to the Status of Refugees), mülteci tanımı için şu özellikleri saptamıştır:

1. Mülteci olarak kabul edilen kişiler, yurttaşı oldukları ya da doğdukları ülkenin dışında bulunmalılar,

2. Yurttaşı oldukları ya da doğdukları ülkenin korumasından yararlanamamalılar ya da yararlanmak istememeliler, o ülkeye geri dönememeliiler ya da geri dönmek istememeliler,

3. Bu tür iktidarsızlık ya da isteksizlik, işkence görme korkusundan kaynaklanmalı,

4. İşkence görme korkusu, bu kişilerin bağlı oldukları ırk, din, milliyet, belirli bir toplumsal grup ya da düşünce-den kaynaklanmalı.¹³

Türkiye, 1951 Sözleşmesi'ni 21 Nisan 1954'te, 1967 Protokolü'nü ise 4 Ekim 1967'de onaylayarak yürürlüğe koymuştur.¹⁴

---

¹²Stoessinger, op.cit., s.49.

¹³Guy Goodwin-Gill, The Refugee in International Law, Oxford, Clarendon Press, 1983, s.13.

¹⁴Müntaz Soysal, "Human Rights in the Turkish Context: Some Considerations and Perspectives," The Turkish Yearbook of International Relations, C.XVIII (1978), s.12.

Aslında, iki savaş arası dönemde, Türkiye'ye sığınan mülteci profesörler sadece Almanlar da değildi. İçlerinde Avusturyalılar da vardı. Hattâ birkaç tane İtalyan da bulunmaktaydı. Nasyonal sosyalizme koşut olarak İtalya'da görülen ırkçılık, 16 Ekim 1938'den itibaren, Yahudi öğretmen ve öğrencilerin her üniversite ve okuldan çıkarılmaları sonucunu vermişti.¹⁵ Dolayısıyla, er ya da geç Yahudi İtalyan aydınlar da ülkelerini terketmek zorunda kaldılar. Bunlar arasında, ülkemize gelenlerden birine örnek olarak Umberto Ricci verilebilir. Ricci, ilticadan önce Roma Üniversitesi'nde İktisat Teorisi profesörüydü. Korporatif devlet anlayışına tam ters düşen klâsik liberal öğretilerin temsilcisi olarak Mussolini'nin nefretini kazanmış ve onunla basında sürdürdüğü tartışmalar sonunda profesörlüğünden olmuştu. Ricci, 1942 yılında eşiyile birlikte Türkiye'ye geldi ve değer teorisi üzerine, daha sonra Fransızcaya da çevrilen ünlü bir eser yayımladı.¹⁶

Ancak ben, gerek bunların sayılarının çok az olması, gerekse Alman ve Avusturyalı bilim adamları ve sanatçılarının yaşadıklarının bunlar için de bir örnek olması nedeniyle tezimde sadece Almanca konuşan mültecilere yer verdim. Bunu yaparken de, iki savaş arası dönemi kapsayan karşılaştırmalı bir

---

¹⁵Martin Agronsky, "Racism in Italy," Foreign Affairs, C.XVII, No.2 (January 1939), s.393.

¹⁶Neumark, op.cit., s.62.

yöntem izledim. Önce, Almanya'daki yüksek öğretim siyasetini, tarihçesiyle birlikte ele alarak, nasyonal sosyalistlerin bu siyasette yaptıkları değişiklikleri anlatmaya çalıştım. Daha sonra Türkiye'deki yüksek öğretim politikasını inceledim. Kısa bir tarihçe verdikten sonra, Atatürk Türkiyesi'nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma yolunda yüksek öğretime nasıl büyük bir önem verdiğini vurgulamaya çalıştım. Bu çerçevede, Hitler'den kaçarak Türkiye'ye gelen mülteci bilim adamı ve sanatçıların büyük katkılarını anlattım.

Bu yöntemi izlemekteki amacım, bilim ile siyaset arasındaki karşılıklı etkileşimi ortaya çıkartarak, hem mültecilerin Türkiye'ye geliş nedenlerini daha iyi açığa vurmak, hem de Hitler Almanyası'yla Atatürk Türkiyesi'nin bilime verdikleri önemi karşılaştırmaktı. Unutmamak gerekir ki, mültecilerin tümü Yahudi değildi. Aralarında pek çok da, Hitler'in bilime ve bilimcilere yaptıklarını benimsemediği için ülkesini terkeden insanlar da vardı.

Baskıcı rejimler, toplumların yaşamına egemen olmaya çalıştığı sürece, katı dogmaların tutsağı olmak istemeyen insanların iltica hareketleri de sürecektir. Burada, demokrasilere düşen ödev, zorda kalan bu insanlara yardım ederek, insan haklarının önemini eylemlerle vurgulamaktır. Aksi halde, baskıcı rejimler, zulüm siyasetlerini artırarak sürdürürler.

Bu çerçevede, belki de dünyanın gördüğü en katı diktatör olan Hitler'den kaçan insanları kabul ederek, Türkiye'nin ta-

kindığı tavır, diğer uygar uluslar için de bir örnek oluşturmalıdır. Türkiye'nin o zamanlar henüz demokrasiye geçme aşamasında olduğu da verdiği örneğin ve bu bağlamda Atatürk'ün büyüklüğünü bir kat daha artırmaktadır.

II. ALMANYA'DA AKADEMİK YAPI ve AKADEMİK TUTUMLAR

A. Hitler'in İktidara Gelişinden Önce

Almanya'nın en eski üniversitesi, 1386'da kurulan Heidelberg Üniversitesi'dir. Bundan sonra, birbiri ardı sıra, çoğu küçük, çok sayıda üniversite, akademi ve kolej açıldı. Örneğin Tübingen Üniversitesi 1477'de kuruldu.¹ 1527'de Hesse Prensi, Marburg'da yeni bir bilim kurumunun temellerini attı.² 1607'de Gissen Üniversitesi kuruldu. İlk modern Alman Üniversitesi olan Halle Üniversitesi, 1694 yılında öğretime başladı. 1734'de Göttingen Üniversitesi kuruldu.³ Almanya'da üniversitelerin altın çağı ise, Wilhelm Humboldt'un, 1810 yılında Berlin Üniversitesi'ni kurmasıyla başladı.⁴ Berlin Üniversitesi'ni, 1876'da Bonn⁵ ve diğer kent ve kasaba üniversiteleri izledi. Oysa, On-sekizinci yüzyılda İngiltere'de sadece iki üniversite vardı ve ikisi de kötü durumdaydı.

---

¹Hilmi Ziya Ülken, "Batı Üniversitelerinin Gelişmesi, Lâiklik ve Fikir Hürlüğü İçin Savaşı," Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.III, No.1-4 (1970), s.13.

²Ibid., s.8.

³Ibid., s.9.

⁴Yaşar Karayalçın, "Üniversitelerin İdare ve Murakabesi," Ernst Hirsch'e Armağan, Ankara, Ajans-Türk Matbaası, 1964, s.599.

⁵Ülken, op.cit., s.10.

Zamanına göre bu kadar çok sayıda üniversitenin kurulmasının nedeni, Almanya'nın birçok devlete bölünmüş olmasıydı. Alman üniversitelerinin sayıca çok olması, bazan olağanüstü sonuçlar doğurabiliyordu, çünkü üniversiteler arasında rekabet vardı. Öte yandan, bazı olumsuz sonuçlar da doğmuyor değildi, çünkü farklı devletlerden gelen öğrenciler, geldikleri bölgelere göre gruplar oluşturuyorlar ve bazen birbirleriyle çatışıyorlardı.⁶

Bu üniversiteler de, diğer Avrupa üniversiteleri gibi, geleneksel olarak orta sınıf meslekleri sayılan, hukuk, tıp ve ilâhiyat eğitimi veriyorlardı.⁷ Ancak, öğretimlerinin niteliği bakımından onlardan üstündüler. Heidelberg, Marburg, Würzburg gibi Alman kent üniversiteleri, gerek tarihî gelenekleri, gerekse siyasal baskıdan uzak özgür çalışma ortamlarıyla çok güçlü birer bilim merkezi oldular.

Ne var ki, Napolyon'un Avrupa'ya yaydığı milliyetçilik fikirlerine koşut olarak, ortaya çıkan Alman birliği düşüncesi ve bu çerçevede Prusya'nın giderek artan siyasal baskısı sonunda, Alman üniversitelerinin kendilerine özgü, özgür çalışma ve samimi öğrenci-profesör ilişkisi bozulmaya başladı.⁸ 1789 Fransız İhtilâli'nden esinlenilerek gerçekleştir-

---

⁶Frederick Hertz, The Development of the German Public Mind, London, George Allen and Unwin, 1962, s.76.

⁷Alan D. Beyerchen, Nazi Döneminde Bilim, çev. Halûk Tosun, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, s.11.

⁸Ülken, op.cit., s.26.

len reform hareketleri çerçevesinde kurulan Berlin Üniversitesi, gerçi son derece bilimsel ve etkin bir duruma gelmişti ama, bu üniversitede görev yapan öğretim üyeleri Prusya'nın otoritesini büyük bir istekle kabul ettiler. Hattâ, önde gelen bilim adamlarından birisi, kendisini ve meslektaşlarını, "Hohenzollern'in entellektüel muhafızları" olarak tanımlamıştı.⁹

Yine de, Berlin Üniversitesi Rektörü filozof Fichte, ilk Alman milliyetçilerinden Prusyalı Friedrich Ludwig Jahn ya da kullandığı adı ile Peder Jahn'ın (1778-1852), 1812'de yaptığı, üniversitedeki öğrenci birliklerini Alman milliyetçiliği doğrultusunda yeniden örgütleme önerisini reddetti. Ancak bu reddiş, Alman milliyetçiliğinin ve Prusya egemenliğinin üniversiteleri etkisi almasını engelleyemedi.

Peder Jahn Jena'ya döndü ve Jena Üniversitesi'nde, amaçları doğrultusundaki ilk öğrenci örgütünü, Burschenschaft (Delikanlılık) adıyla 12 Haziran 1815'de kurdu. Çoğu aynı bölgeden arkadaş gruplarından oluşan geleneksel Alman öğrenci örgütlerinin yerine geçmesi düşünülen Burschenschaft, sınıf, kast, devlet ya da eyalet farkı gözetmeksizin, tüm Hıristiyan Alman öğrencilerin tek örgütü olacaktı. Jahn örneğini takip eden öğrenciler, Alman ırkına elbiseleri ve konuşmalarıyla,

---

⁹Hans Kohn, The Mind of Germany, New York, Charles Scribner's Sons, 1960, s.130.

Hıristiyanlıklarına da aşırı bira içmeyi ve düelloyu bırakarak ne kadar önem verdiklerini kanıtladılar. Hıristiyan karakterin uygulamada daha da vurgulanışı, Burschenschaft'a Yahudi öğrencilerin üyeliklerine izin verilmeyerek gerçekleşti.

Bugünkü Alman bayrağının renkleri de, Burschenschaft tarafından Alman birliğinin simgesi olarak belirlenmişti. Siyah, esaretin yaşandığı geceyi; kırmızı, bu esarettten kurtulmak için dökülen kanları; sarı ise, tan yeri ağarırken güneşin ilk ışıklarını temsil ediyordu.

Burschenschaft ile Peder Jahn, Alman birliği konusundaki tüm umutlarını gençliğe empoze etmiş oldu. Ona göre yaşlı nesil çürümüştü; Alman birliğini genç kuşaklar sağlayacaktı.¹⁰ Peder Jahn, Alman ulusçuluğunda Batı karşıtı eğilimi temsil ediyordu. Bu Batı karşıtlığı da, Burschenschaft ile, yine Peder Jahn ve Friedrich Friesen tarafından kurulan, görünüşte sivil olmasına karşın, askerî nitelikte olup, birliği sağlayacağı düşünülen savaş için fizik olarak güçlü ve sağlıklı milliyetçi gençlerin yetiştirildikleri bir çeşit okul olan Turnerschaft aracılığıyla, Fransız İhtilâli'yle doğup, Batı Avrupa'da yayılmakta olan liberal eğilimlere ve Yahudilere yönelmişti. Liberal düşünceleri Fransa'nın yaydığı, liberalizm sonucunda da Yahudilerin daha çok özgürleştikleri düşünülüp, bütün bunlardan Fransa sorumlu tutuluyor ve bu yüzden Alman entellektüel milliyetçileri Fransa'ya saldırıyorlardı.

---

¹⁰ Ibid., s.87.

Örneğin, Berlin Üniversitesi Tarih Kürsüsü Başkanı ve daha sonra Prusya devletinin resmî tarihçisi olan Friedrich Rühs, 1815'de yayımladığı Fransa ve Fransızların Almanya ve Almanların üzerindeki Etkilerinin Tarihsel Gelişimi adlı kitapta, Aydınlanma'dan (Rönesans) beri Fransa'nın Alman çıkarlarını daima engellediğini ve Fransızların sadece Almanların değil, Türkler ve Yahudiler haricinde tüm ulusların düşmanı olduğunu yazıyordu. Elbette Türklerin On-dokuzuncu yüzyıl Alman düşünce ve politikasında çok az rolü olmuştu, ama Alman Yahudisi farklıydı. Bazıları, etkili Alman entellektüel çevrelerine aktif olarak katılıyor, Goethe, Beethoven ve Hegel'in önde gelen hayranları arasında yer alıyordu.¹¹

Aslında, diaspora (sürgün) uluslarının ortak özelliği, sosyal yapılarının bozulmuş olması ve belirli alanlarda -özellikle ticaret ve yakın zamanlarda entellektüel faaliyetlerde yoğunlaşmış olmalarıdır.¹² Bu çerçevede, Yahudilerin de, birlikte yaşadıkları insanlarla karşılaştırıldıklarında, ticarî yetenekleri fazlaydı. Aynı zamanda, entellektüel alanlarda da istisnaî yetenekleri vardı. Ne var ki, bu alanlarda, Ortaçağ düşün yaşamını hemen hemen tekeline tutan Katolik Kilisesi'nin sert karşı koymasıyla karşılaştılar. Katolik Kilisesi, Yahudileri zararlı doktrinlerin yayıcısı olarak görüyordu. Ti-

---

¹¹ Ibid., s.93.

¹² Hugh Seton-Watson, Nations and States, London, Methuen, 1977, s.384.

carî faaliyetleri de, zorla kazandıklarını Yahudilerinkiyle karşılaştıran köylüler ve onları acımasız birer rakip olarak gören küçük yerli esnaf ve dükkân sahibi tarafından tepkiyle karşılanıyordu. Dolayısıyla, Yahudilerin durumu hep sallantılı oldu ve üst sınıfların lehlerindeki davranışlarına bağlı kaldı.

Bu şartlar, genel olarak, Aydınlanma döneminde biraz daha iyileşti. Öğrenmenin, eleştirel düşünmenin, yazının önemi ve değeri arttıkça Yahudiler, ötekilere göre daha avantajlı duruma geldiler. Liberal Hıristiyanlar, Yahudilere uygulanan yasal ayırıcılığın kaldırılması için baskı yapmaya başladılar, Yahudiler de çevrelerini saran kültüre daha fazla uyum göstermek için çaba harcamaya başladılar. Liberalizm, büyüyen kapitalizm ve bunun sonucundaki Endüstri Devrimi'yle daha da yayıldı. Hıristiyan ve Yahudi burjuvazisi büyüdü ve güçlendi. Bu arada birbirlerini, eski monarşik ve aristokratik düzene karşı müttefik olarak gördüler. Yahudiler, yöneticilerin kaprisli korumasına bağlılık yerine, siyasal özgürlük ve yasal ve sosyal eşitlik kazanmak için mücadele etmeye başladılar. Birçok Yahudi, 1848'in devrimci mücadelesinde onurlu bir rol oynadı. Yahudilerin sosyal ve siyasal haklar kazanması, Avrupalı demokratların en büyük iddiası oldu.

Bu gelişmelere koşut olarak, Frankfurt am Main yöresinde toplanmış olan Alman Yahudileri, Rhineland'daki eski Yahudi kolonilerini canlandırdılar. Hem Almanya'daki, hem de Avusturya'daki Yahudiler, her iki ülkede de kendi ekonomik ve kül-

türel merkezlerini kurdular. On-dokuzuncu yüzyıl boyunca, ikinci dereceden bir idarî merkezden, gerçek anlamda dünyanın sayılı büyük kentlerinden biri haline gelen Berlin, yüzyıl ortasında 50 000'den fazla Yahudiye ev sahipliği yapıyordu ve bu sayı 1910'da 144 000'e ulaştı. Sadece ticaretle değil, Yahudiler çoğu entellektüel ve sanatsal alanlarda da gözle görülür bir üstünlük sağladılar. Bu durum, Birinci Danya Savaşı öncesinde 200 000 Yahudiyi barındıran Viyana'da daha açıktı. Alman On-dokuzuncu yüzyıl kültürü Yahudilere çok çekici gelmişti ve benimsedikleri bu kültüre önemli katkılarda bulundular.

Gerçi hem Almanya'da, hem de Avusturya'da din değiştiren Yahudiler oldu, ama bunlar sayıca önemsizdi. Asıl önemli olan durum, Hıristiyan toplumunda görülen lâikleşme eğilimlerine koşturarak, Yahudi ortodoksluğunda ve sosyal alışkanlıklarında görülen yumuşamaydı.

Kendilerini giderek artan ölçüde Alman hisseden Yahudiler, 1850 ve 1860'larda, Alman toplumundan tüm medenî haklara sahip olmayı talep etmeye başladılar. Kendilerini, Yahudi geçmişinin mirasçısı, Yahudi dinine inanan, en azından ona saygılı bir kimse, ancak Alman ya da Avusturyalı bir vatansever ve Cermen kültür topluluğunun bir üyesi olarak görüyorlardı.¹³

Çoğu Yahudilerin çocuklarına verdikleri eğitim de bu yön-

---

¹³Ibid., s.388-389.

deydi. Daha sonra Hitler'den kaçarak Türkiye'ye gelen Hukuk Profesörü Ernst Hirsch şöyle diyor:

"Annemle babam, Yahudi geleneğinin sadece din alanında kalmayıp evin günlük hayatında ve ev halkının iç ilişkilerinde de egemen olduğu ailelerin çocuklarıydı. Ama kendilerini bu gelenekten kurtarmışlardı. Bizim evde hayat, Hirs-tiyan okul arkadaşlarımda evinde ve ailesinde olduğundan farklı değildi."14

Hirsch'e göre bu durumun nedeni, Yahudilerin kendilerini topluma kabul ettirme çabasıydı.¹⁵

Yahudiler sadece ailede değil, okulda aldıkları eğitim bakımından da Alman toplumunun üyesi olma yolundaydılar. Hirsch, kendinden örnek vererek bu durumu şöyle anlatıyor:

"Federal eyaletlerin çoğunda mezhep okulları varken, Hessen Büyük Dükalığı 'Simultanschule' adında bir okul sistemi oluşturmuştu. Bu sistem özünde lâikti ve öğrenciler sadece din dersini, bağlı oldukları mezhep ve dine göre ayrı ayrı görüyorlardı. Yahudi öğrenciler, Yahudi dine göre kutsal tatil olan Cumartesi günü okula gitmek, hattâ, yazılı sınavlara bile katılmak zorundaydılar. Annemle babam bu uygulamayı yerinde buluyorlardı. Sınırların başka türlü çizilmesinden yana değildiler. Aynı nedenle beni, okuldaki zorunlu din dersine ek olarak, isteyenlerin katıldığı İbranice kursuna da yollamışlardı."16

---

¹⁴ Ernst E. Hirsch, Hâtıralarım, çev. Fatma Suphi, et.al., Ankara, Sevinç Matbaası, 1985, s.4.

¹⁵ Ibid., s.25.

¹⁶ Ibid., s.43.

Alman Yahudileri yalnızca Almanca konuşuyor, İbraniceyi hiç bilmiyor ya da çok az biliyorlardı. Alman kültür ve uygarlığını benimsemişlerdi, hattâ, o kültürde kendi kavimlerinin üyelerinin emekleri bulunduğunu hatırlayarak onunla öğünüyorlardı bile. Yahudi Almanları Hıristiyan Almanlardan ayırmak çok güçtü. Bunun için herkesin, anne, baba, büyükanne ve büyükbabasını araştırmak gerekiyordu.¹⁷

Bununla birlikte, hem Yahudi, hem de Hıristiyan Almanlar arasında, Yahudiliği Almanlıktan ayıranlar da vardı. Bu durumda, Alman halkıyla iç içe yaşayan Yahudiler, sadece konuk bir halk konumuna indirgenmiş oluyorlardı. Getto'larda somutlaşan ve devletin geleneksel hukuk düzeniyle de onaylanan bu bakış açısı, büyüyen liberalizm çerçevesinde Yahudilerin özgürleşmesine, hattâ Napolyon zamanında getto'ların kaldırılmasına karşın varlığını sürdürüyordu. Bir kere, kendilerini Tanrı'nın seçkin kulları olarak gören ortodoks Yahudiler, getto anlayışını silkip atmaya yanaşmıyorlardı. Öte yandan, Hıristiyan halkın bir bölümü de, Yahudilerin çoğu geleneksel örf ve adetlerini terkedip, günlük burjuva yaşamı içinde Alman toplumuyla tamamen kaynaşmış olmasına karşın, onlara hâlâ "değişik insan-

---

¹⁷ Mehmet Emin Erişirgil, Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri, İnsanlık Devri, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1958, s.79. Ayrıca bkz. Adolf Leschnitzer, The Magic Background of Modern Anti-Semitism, New York, International University Press, 1956, s.25-26.

lar" gözüyle bakıyordu.¹⁸ Bu şekilde düşünenler, Yahudileri, bir Alman olarak değil de, başka bir ulus olarak görüyorlardı. Bu durumda, Alman milliyetçiliğinin Yahudi karşıtı bir nitelik alması da kaçınılmaz oluyordu.

Yahudi aleyhtarı milliyetçi düşünceler, Alman üniversitelerinde de hızla yayıldı. Jena Üniversitesi Tarih Profesörü Luden, 1816'da yazdığı bir kitapta, Yahudilerin, Almanların refahını ırkî karakterlerini bozduğunu ileri sürdü.¹⁹ Göttingen Üniversitesi Profesörlerinden Paul Botticher (1827-1891), 1853'de yazdığı ve 1940 yılında dördüncü baskısı yapılan Deutsche Schriften (Almanca Yazılar) adlı kitabında, Yahudilerin ulus içinde ulus olduklarını ve onlara tahammülün olanaksız olduğunu yazdı. Botticher ya da yazılarında kullandığı adıyla de Lagarde, aynı zamanda, parlâmentoya ve siyasal partilere de karşıydı. Ona göre, parlâmentonun yerini bir danışma konseyi almalı, ülkeyi de tek bir önder birleştirmeli ve yönetmeliydi.²⁰ Böylece, nasyonal sosyalizmin de temelleri atılmaya başlamıştı.

Yahudilere yöneltilen sayısız suçlamalar arasında, ülkenin ulusal kültürünü ve kimliğini tahrip ettikleri iddiası da vardı. Oysa, bu kültürün önde gelen temsilcileri arasında Ya-

---

¹⁸Hirsch, op.cit., s.44.

¹⁹Kohn, op.cit., s.94.

²⁰F. L. Carsten, The Rise of Fascism, 2.B., Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1969, s.25-26.

hudiler oldukça önemli bir yer tutuyorlardı.²¹

Benzer durum Avusturya için de geçerliydi. Aslında, Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Viyana'daki Yahudi nüfus oldukça küçüktü, ancak 1910'da % 8 (175 000) oranına ulaştı. Yahudiler ekonomik alanlarda, özellikle bankacılıkta, endüstri ve ticarette olduğu gibi, gazetecilik, edebiyat ve diğer entellektüel uğraşlarda da ön sıralarda yer alıyorlardı. 1880'de Viyana Üniversitesi'nde tıp öğrencilerinin % 38.6'sı, hukuk öğrencilerinin ise % 22.3'ü Yahudiydi. Oysa, o dönemde Yahudi nüfus tüm nüfusun sadece % 5'i kadardı. 1890'da tüm Avusturya üniversitelerindeki Yahudi öğrencilerin oranı % 33.6 idi.

1873'deki parasal bunalımdan sonra, Avusturya'da açık ve örgütlü anti-semitik propaganda başladı.²² Bu durum, ülkede yayılmaya başlayan Alman milliyetçi düşünceleriyle de paralellik gösteriyordu. Anti-liberal ve anti-semitik nitelikli Alman milliyetçiliği, Avusturya'da Alman dili ve Alman kültürünün egemen olduğunu ileri sürerek Almanya ile birleşilmesini istiyordu; ama birşeyi göz ardı ediyordu. Bu kültürün ana temsilcileri Yahudi yazar ve gazetecileriydi. Bu Yahudiler, kendilerini Alman kültürünün parçası olarak görüyorlardı; ancak, anti-semitik Alman milliyetçileri bu durumu kabul etmiyorlardı.²³ Hal-

---

²¹Seton-Watson, op.cit., s.392.

²²Carsten, op.cit., s.32.

²³Seton-Watson, op.cit., s.392.

buki Habsburgların ne Alman milliyetçileri ile bir ilgisi vardı, ne Slavları Almanlaştırmak istiyorlardı, ne de Yahudileri iş ve kültür hayatının dışına itmeyi istiyorlardı.²⁴

Alman milliyetçiliğinin başlangıç yıllarından itibaren, onun anti-liberal ve anti-semitik niteliğini benimseyen Alman entellektüellerince üniversitelere de sokulan Yahudi aleyhtarı görüşler, Prusya'nın 18 Ocak 1871'de Alman siyasal birliğini kurmasından sonra ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Weimar Cumhuriyeti yıllarında da devam etti. Üstelik, 1871'den sonra Alman yüksek öğretimine damgasını vuran Prusya eğitim sisteminin özü dolayısıyla, anti-semitik görüşlere bir de anti-materyalist görüşler eklendi. Anti-materyalizm ise anti-semitizmi kamçılıdı. Çünkü, Yahudiler genel olarak anamalcı sınıfa dahil olduklarından; anti-materyalist bilim adamları kendiliklerinden anti-semitist oluveriyorlardı.

Bu gelişmeye temel oluşturan Prusya eğitim sistemi, yüksek nitelikli meslekî eğitimin yanı sıra, görev duygusunu, ilkelere uymayı ve yaşamın manevî değerlerine bağlılığı öne çıkaran bir kültür ortamı içinde kişilik oluşumu düşüncesini de kapsıyordu. Yaşamın bu değerlerini ifade eden Kültür (Kultur) kavramı, On-sekizinci yüzyılda sadece akılla ruh arasındaki ilişkileri düzenlerken, On-dokuzuncu yüzyılda insanoğlunun toplum yaşamında ulaştığı tüm başarıları gösterir olmuştur. Bu yö-

---

²⁴Ibid., s.98.

nüyle, yaşamın maddî koşullarına ve teknolojik yeniliklere faydacı bir ilgiyle bağlanmak demek olan Uygarlık (Zivilisation) kavramıyla çatışlıyordu.

Bu sistem içinde yüksek öğretim kurumları, On-sekizinci yüzyıldan itibaren, klâsik hukuk, tıp ve ilâhiyat öğretiminin yanında, devlet memurluğu eğitimini de üstlendiler. Bunun sonucunda, On-sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren devlet memurluğu, monarşiden çok devlete bağlı olan, iyi eğitilmiş bir aristokrat kesimin eline geçti. Genellikle eski soyluluğun üyelerinde olan bu yeni aristokratlar, devletin, eğitim aristokrasisinin güvencesi altındaki kültürü gözetmek ve korumak için var olduğu yolundaki ilkeyi sistemin ideolojik temeli yaptılar. Bu ise, Almanya'daki akademik özgürlüğün sonu oldu. Artık, üniversitenin parasal fonları devlet tarafından sağlanıyor, üniversitelerin üzerindeki son yönetsel denetim devletin elinde bulunuyordu. Profesörler yüksek devlet memurları sayılıyor, eğitimin kollektif zenginliğini kişiliklerinde toplama ve bunları devletin gelecekteki yöneticilerine iletme işleviyle de büyük saygınlık taşıyorlardı.²⁵ Uluslararası ün kazanan kimyacı ve mühendisler, soyadlarının başına "von" takısı alma hakkıyla birlikte Ekselans (Exzellenz), hattâ, Kont (Graf) oluyorlardı.²⁶

---

²⁵Beyerchen, op.cit., s.12.

²⁶Waldemar Kaempffert, "Science in the Totalitarian State," Foreign Affairs, C.XIX, No.2 (January 1941), s.433.

Napolyon'un fetihleriyle başlayan ve Almanya'yı baştan başa saran reform hareketi sırasında, felsefe fakülteleri üniversitelerin kalbi olmuştur. Bu durum, kültür kavramının doğasına da uygundur. Ancak, On-dokuzuncu yüzyılda yaşanan teknolojik ilerlemelerin sonucunda fiziksel bilimler, Almanya'da giderek daha fazla önem kazanmaya başladılar. Yaşlı öğretim üyelerinin çoğu ise, deneysel bilimleri kültürden çok uygarlığın görünümü olarak kabul ediyor ve bu bilimlerin üniversitelerde kabul görmelerine karşı çıkıyorlardı. Bununla birlikte, fiziksel bilimler, On-dokuzuncu yüzyılda, Alman akademik yaşamının dinamik ve kurumlaşmış öğeleri durumuna gelmişlerdi.

Bunlara ek olarak, On-dokuzuncu yüzyılın sonları, Yirminci yüzyılın başlarında, araştırma gereksiniminin büyümesiyle hem devlete bağlı olarak ve hem de özel sektörde kurulan enstitüler yaygınlaşmaya başladı. İmparatorluk Fizik ve Teknoloji Enstitüsü, 1887'de Berlin'de, devletin parasal desteğiyle, bir ulusal standartlar bürosu olarak kuruldu. 1911'de Kaiser Wilhelm Derneği kuruldu ve 1920'lerde bu derneğe bağlı sürekli olarak büyüyen bir araştırma enstitüleri ağı oluştu.

Ne var ki, bazı bilimciler bu gelişmeleri nefretle izliyorlardı. Onlar, kültür kavramının egemen olduğu Prusya eğitimi sayesinde, manevî yönden soylulardan bile üstün olduklarını düşünmüşlerdi. Oysa şimdi, maddî değerleri manevî değerlerin üstüne çıkartan Endüstri Devrimiyle sahip olduklarını düşündük-

leri bu üstünlüğü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Böylece bu aydınlarda, şiddetli bir anti-materyalist eğilim doğdu. Bu biçimde düşünen akademisyenlere göre, materyalizm, büyük ölçüde tüccarlık ruhunu, paraya olan ilgiyi, endüstriyi ve teknolojiyi ifade ediyordu. Bu sözcük, genel bir ahlâkî ve toplumsal çöküşle zihinsel ve manevî değerlere saygısızlıkla eş anlamlı kabul ediliyordu. Materyalizm, kitlelerin kaba beğenilerini beslemek ve onları milliyetçi duygulardan yoksun kılmakla suçlanıyordu. Bu sözcük, Kültür'ün erdemlerinin üzerine çıkan Uygarlık'ın kötülüklerini simgeliyordu.

Bu görüşleri savunan entellektüeller, materyalizmin temsilcileri olarak gördükleri Yahudilere de karşıydılar.²⁷ Endüstrileşmiş ülkelerde, bu arada Almanya'da da, senbest mesleklerde, özellikle bankacılık ve ticaret alanlarında ve bunlara ek olarak tıp, hukuk gibi nitelikli mesleklerde çalışanların çoğu Yahudiydi ve geldikleri yerleri haketmişlerdi. Ancak, bunlar personel seçerken yine Yahudileri tercih ediyorlardı. Bu durum ise, halkın bir "Yahudi mafyası"na inanmasına neden oldu. Bu inanç, Almanya'da, özellikle Berlin'de kolayca yayıldı.²⁸

Bu nedenlerle, entellektüel çevrelerce benimsenen anti-

---

²⁷Beyerchen, op.cit., s.11-15.

²⁸Seton-Watson, op.cit., s.391-392.

semitizm, üniversitelerde de, özellikle akademik atamalarda, kendisini doğal olarak gösterdi: 1909-1910 yılları arasında, Alman üniversitelerindeki öğretim görevlilerinin % 19'u Yahudi kökenli olmasına karşın, profesörler tüm Yahudi öğretim görevlilerinin % 7'si kadardı. Weimar döneminde anti-semitizmin beşiği olan Münih Üniversitesi'nde, Yahudiler akademik görevlerin hiçbirisine atanmıyorlardı.²⁹ Frankfurt (Main) Üniversitesi Ticaret Hukuku Kürsüsü Başkanı Prof. Friedrich Klausing, 1927'de Ernst Hirsch'e şöyle demişti:

"Siz Yahudisiniz. Burada, Frankfurt'ta, sizi doçentliğe yükseltsek bile, bir kürsü sahibi olma şansınız çok az. Olsa olsa, vaftiz edilmeyi kabul ettiğiniz takdirde ya da Berlin'de 'assessorluk' sınavını (aday devlet memurluğu sınavı) 'pekiyi' ile verirsiniz, belki size bir kürsü teslim ederler."

Oysa, vaftiz edilen bir Yahudi bile, birçok insanın gözünde hâlâ Yahudiydi. Öte yandan, Hirsch'e göre sınavı pekiyi dereceyle kazanmak da duyulmuş birşey değildi. Hattâ, onun bu sınava girebilmesi bile, o zamanki kurallara göre, pek mümkün değildi.³⁰

Aslında bazı alanlar, kısmen yeni kadroların olmaması, kısmen de anti-semitik önyargılar nedeniyle Yahudilere baştan beri kapalı tutulmuştu.³¹ Bu nedenle, Yahudiler, bilim adamı

---

²⁹Ibid., s.14-15.

³⁰Hirsch, op.cit., s.44.

³¹Ibid., s.53.

olarak On-yedinci ve On-sekizinci yüzyıllarda ün kazanmaya başlamalarına karşın,³² akademik çevrelere daha geniş biçimde ancak On-dokuzuncu yüzyılda girebilmişlerdi. Kabul edildikleri alanlar da, kuramsal fizik gibi yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan bilim dallarıydı, yoksa, oturmuş kadrolara Yahudiler kabul edilmiyorlardı.³³

Anti-semitik görüşlere sahip olan ve bu görüşlere koşut uygulamalarda bulunan akademik çevreler, aynı zamanda, Weimar Cumhuriyeti'ne karşı sessiz kalarak da nasyonal sosyalist iktidara zemin hazırladılar.

Bilim adamlarının Weimar Cumhuriyeti'ne tepki göstermemeleri, akademik çevrelerde egemen olan Kültür kavramıyla ve Prusya eğitim sisteminin devlete bağlılık ilkesiyle ilişkiliydi. Bilim adamları Weimar Anayasası'nı desteklemediler, çünkü toplumda sahip oldukları ayrıcalıklı yerin, anayasanın toplumu eşit düzeye çıkarmayı amaçlayan sosyalist ilkeleriyle tehdit edildiği kanısındaydılar. Öte yandan, asıl yapmaları gereken şeyin, sosyal demokrat politikacılara değil, devlete hizmet etmek olduğunu düşünüyorlardı. Bu bilimciler, bilimin siyaset üstü olduğunu savunuyorlar, bu nedenle de siyasal tartışmalara girmiyorlardı. Hatta, bu tür tartışmaları bölücülük olarak nitelendiriyorlardı.

Bu tutumlarıyla da, belki bilerek (Weimar Cumhuriyeti'nde yüksek maaş alan ve herkes tarafından takdir edilen bazı

---

³²Hertz, op.cit., s.80.

³³Beyerchen, op.cit., s.53.

bilim adamları, hemen nasyonal sosyalizme uyum sağlamışlardı.³⁴⁾ ama çoğunlukla bilmeyerek Hitler'e destek vermişlerdi. Çünkü, Hitler de kendi hareketinin siyaset üstü olduğunu savunarak Weimar Cumhuriyeti'ne karşı çıkıyordu. Hitler, toplumun eşitlitçi kılınmasını değil, ulusal kalkınmayı vaat ediyordu.³⁵ Oysa, tüm bunlar demagojiydi. Bir süre sonra kurulacak Nasyonal sosyalist İşçi Partisi'nin adı bile demagojiydi. Bir yandan "ulusal" olduklarını ileri sürerken, öylesine maceracı bir dış politika izlediler ki, Almanya kendisini 1918'den çok daha büyük bir yıkımın içinde buldu. "Sosyalist" sözcüğüne karşın, Parti, asıl tekelci çevrelerin kuruluşuydu. Adının içinde "işçi" sözcüğü vardı ama, bu sözcük de ne Parti'nin bileşimini açıklıyordu, ne de siyasetini.³⁶

Bilim adamları Weimar Cumhuriyeti'ni gerçi desteklemiyorlardı ama, ona açıkça da karşı çıkmıyorlardı. Yine de, profesörlerin arasında olsun, öğrenci birliklerinin içinde olsun, Cumhuriyet'ten de, siyasal kurumlardan da, siyaset adamlarından da, büyük bir aşağılama ve hor görme ile söz edilirdi.³⁷

---

³⁴Fritz Neumark, Boğaziçine Sığınanlar, çev.Şefik Alp Bahadır, İstanbul, Ercivan Matbaası, 1982, s.30.

³⁵Beyerchen, op.cit., s.12-14.

³⁶Türkkaya Ataöv, "Alman Faşizminin Eğitimi," Öğretmen Dünyası, No.42 (Haziran 1983), s.9.

³⁷Hirsch, op.cit., s.113.

Akademik çevrelerdeki bu görüşlere koşturarak, daha 1920'lerin başında, üniversitelerde nasyonal sosyalist nitelikte gençlik örgütleri kurulmaya başlandı. Örneğin, 1920 yılında, Alman Karakterli Üniversite Grubu (Hochschulring Deutscher Art) adı altında Alman üniversitelerinde nasyonal sosyalist hareketi destekleyen kollektif bir birlik kuruldu. Yine aynı yıl, editörlüğünü Prof. Adolf Bartels'in (1862-1945) yaptığı aşırı sağcı bir dergi çıkmaya başladı.³⁸ Hitler Gençlik Birliği de daha 1922 başında oluşturulmuştu.³⁹

Aslında ilk zamanlardan beri faşizmi destekleyen, ona inananmış okullu ve üniversiteli öğrenciler vardı. Bunlar, görevlerinden sıkılmış, radikal değişiklik öneren faşist hareketin bünyesine kapılmış toplum tarafından beslendiler. Bu gençler orta sınıf ya da aşağı-orta sınıf ailelerden geliyorlardı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında güçsüz ve sürekli değişen hükümetler, bu gençlerin beklentilerine cevap veremiyorlardı. Weimar hükümetlerinden hiçbiri, bu gençlerin enerjik desteğini sağlayamadı. Oysa, nasyonal sosyalist hareket, bu gençlere çok şey vaat ediyordu. Ekonomik nedenlerden çok, bu durum onları Hitler'in yanına çekti.⁴⁰

---

³⁸ Martin Broszat, German National Socialism: 1919-1945, İngilizceye çev. Kurt Rosenbaum ve Inge Pauli Boehm, California, Clio Press, 1966, s.34.

³⁹ Ataöv, op.cit., s.9.

⁴⁰ Carsten, op.cit., s.233.

Bu gençler, Yahudi profesörlerin derslerini vermelerini engelleyerek, milliyetçi ve nasyonal sosyalist teşözü üniversitelere yaydılar. Örneğin, 1932'de, Medenî Hukuk ve Hukuk Muhakemeleri Usulü Hukuku Ordinaryus Profesörü olarak Breslau Üniversitesi'ne çağrılan Ernst Cohn, ilk dersi sırasında Korporiert öğrenciler, yani Korps ve Burschenschaft üyeleri tarafından, plânlı ve kasıtlı olarak çıkartılan patırtı ve karğaşa nedeniyle çok zor durumda kaldı.⁴¹

Bütün bu olayların sonucunda akademik çevreler, nasyonal sosyalist iktidara artık hazırды. Peki ya Yahudiler? Onlar kendilerini, geçmişi aratacak kadar kötü bir durumda buldular.

B. Hitler'in İktidara Gelişinden Sonra

1. Genel Eğitim Siyaseti

Nasyonal sosyalist eğitim siyasetinin amacı, Nazi ideolojisinin topluma kabul ettirilmesiydi. Bunun için, Alman okulları, ilkokullardan üniversitelere kadar çarçabuk Nazileştirildi: Kütüphaneler tarandı, bazı kitaplar meydanlarda yakıldı, bir grup bilimci, yazar ve sanatçıya perde perde yasaklamalar kondu, "okunur" ve "okunmaz" diye yazarlar listesi ilân edildi,⁴² ders kitapları acele olarak yeniden yazıldı, ders programları değiştirildi, bunları kabul etmeyen öğretmenler okullardan kovuldu. Bütün eğitimciler, resmen Parti üyesi olmasa-

---

⁴¹Hirsch, op.cit., s.188.

⁴²Ataöv, op.cit., s.10.

lar bile, duygu bakımından aşağı yukarı birer Nazi olmuşlardı. Çünkü, ideolojilerinin güçlendirilmesi için, nasyonal sosyalizmin ilkelerini yoğun bir biçimde öğreten okullara gönderiliyordu. Bu okullarda daha çok, Hitler'in ırk doktrinleri üstünde duruluyordu.

Anaokul öğretmenlerinden üniversite profesörlerine değin herkes, Nasyonal Sosyalist Öğretim Birliği'ne girmek zorundaydı. Bu birlik, bütün öğretmenlerin nasyonal sosyalist doktrinlere göre ideolojik ve siyasal eşgüdümünü sağlamaktan sorumluydu. 1937'de çıkartılan Sivil Hizmet Yasası, öğretmenlerin, "Parti'nin desteklediği devletin iradesini uygulayan" kimseler olmalarını ve "nasyonal sosyalist devleti, herhangi bir anda, hiç duraksamadan savunmaya hazır" bulunmalarını istiyordu. Sonradan çıkartılan bir yasayla da, önce S. A'da, Çalışma Hizmetlerinde ya da Hitler Gençlik Örgütü'nde hizmet etmemiş olanların öğretmenlik yapmaları yasaklandı.⁴³

Gerçekte ise, Nazi dünya görüşünün mantık ya da bilimsel düşünceyle bir ilgisi yoktu, tamamen cehalete sesleniyordu. Savunduğu dünya görüşüne uymayanlara karşı devletin örgütlediği bir terör mekanizması devreye giriyordu. Amaç, toplumu baskı altında tutarak ona egemen olmaktı.

---

⁴³William Shirer, Nazi İmparatorluğu, çev. Rasih Güran, C.I, İstanbul, Ağaoglu Yayınevi, 1968, s.395-396.

Naziler bu rejime, Halk Toplumu (Volksgemeinschaft) Rejimi dediler. Bu rejimi yerleştirmek ve sürdürmek için de, 10-15 yaşındaki çocukları Genç Halk (Jungvolk) Örgütü'nde, 18 yaşına kadar olanları da Hitler Gençlik Örgütü'nde (Hitler Jugend) toplandılar. Savaş çıkmadan önce, bu gençlik örgütlerinde 9 milyon kadar çocuk vardı.⁴⁴

Okullardan çok, bu örgütlerden yetişen gençlerin Nazi Almanyası'nın geleceği olduğu düşünülüyordu. Bu düşünceyle, Nazi olmayan gençlik örgütleri ya kapatıldı, ya da ele geçirildi. 1 Aralık 1936'da çıkarılan bir kararnameyle, bütün Nazi olmayan gençlik örgütleri hukuk dışı sayıldı. Dah sonra, orduya eleman alınmaya başlandığı sıralarda, altı yaşından on-sekiz yaşına kadar olan kız ve erkek çocuklar Hitler Gençlik Örgütü'nün çeşitli kadrolarında toplandılar. Çocuklarını bu örgütlere katılmaktan alıkoyan anne ve babalar, ağır hapis cezalarına çarptırıldılar.

Altı yaşından on yaşına kadar olan erkek çocuklar, Hitler Gençlik Örgütü'nde pimpf adıyla bir çeşit çıraklık dönemi geçiriyorlardı. On yaşında atletizmde, kamp kurmada başarılı olup, Nazi tarihi sınavlarını da veren çocuk, Genç Halk Örgütü'ne girmeye hak kazanıyordu. Çocuk on-dört yaşında, Hitler Gençlik Örgütü'nün aslî üyesi oluyor, on-sekiz yaşına kadar orada ka-

---

⁴⁴Ataöv, op.cit., s.11.

lıyor, sonra da Çalışma Hizmetleri denen örgüte ve Ordu'ya geçiyordu.

Hitler Gençlik Örgütü, S. A'ya benzeyen yarı askerî nitelikteydi. Ergenlik çağına giren delikanlılar bu örgütte, yalnız kamp hizmetleri, spor ve Nazi ideolojisi üzerinde sistemli olarak ders görmeye kalmıyor, askerlik de öğreniyorlardı.

Hitler Gençlik Hareketi, kız çocuklarını da örgütlemişti: On ile on-dört yaş arasındaki kız çocukları, Genç Kızlar (Jungmaedel) Örgütü'ne yazdırılıyordu. Kızlar burada, aynı yaştaki erkek çocuklarınkine benzer bir eğitim görüyorlar, aynı Nazi felsefesini öğreniyorlardı. On-dört yaşına geldiklerinde Alman Kızlar Birliği'nin (Bund Deutscher Maedel) üyesi oluyorlar ve burada yirmi-bir yaşına kadar kalıyorlardı. Bu örgüte üye olan kızlara, herşeyden önce, sağlam çocuklar yetiştiren sağlam anneler olmaları öğütlenirdi.

Hükümet, 1939 Martında çıkarttığı bir yasayla bütün gençlerin Hitler Gençlik Hareketi'ne katılmasını askerlik gibi zorunlu tuttu. Çocuklarını örgüte yazdırmamakta direnen anne ve babalara, çocuklarının ellerinden alınarak yetimhanelere ya da başka evlere gönderileceği bildirildi.

Nazi Almanyası'nda seçkinlerin yetiştirilmesi için de üç ayrı tipte okul kurularak eğitime son bir biçim daha verildi. Bunlardan birincisi, Hitler Gençlik Örgütü'nün yönetimindeki Adolf Hitler okulları idi. Ötekiler, Siyasal Eğitim Enstitü-

leri ve Düzen Şatoları'ydı. Enstitüler ve Şatolar, Parti'nin yönetimindeydi.⁴⁵

Gizli belgelere göre Hitler, bu kadarla da yetinmek niyetinde değildi. Ne de olsa imparatorluğu bin yıl sürecekti. Belki de bunu düşünerek, 12 Nisan 1942 tarihli gizli bir konuşmada şunları söylemişti: "Gelecekte 'Reich School' adını vereceğimiz ve nasyonal sosyalizmin fikirlerinden esinlenecek kurumlar yaratmalıyız."⁴⁶ Ne yazık ki Hitler, 988 yıl gibi küçük bir farkla bu isteğine ulaşamadı.

Bütün bu örgüt ve okullarda gençler, katı bir "Isparta eğitimi"nden geçirildiler. Nasyonal sosyalistlere göre, Almanya, bilimlerce beslenen maddeci bir egoizme değil de, toplum için yapılan bireysel fedakârlıklara dayanan bir eğitime gereksinim duyuyordu.⁴⁷ Aynı zamanda, pedagoji sisteminin de değişmez rehberi Kavgam'da (Mein Kampf),⁴⁸ Hitler bu durumu şöyle anlatmıştır:

"Bugün yıkılmış ve sürünür durumda olan, dünyanın tekmelemesine karşı savunmasız bırakılmış olan Alman milletinin, kendine güven duygusuna ihtiyacı vardır. Bu duygu çocuklarımıza, ulusumuz tarafından eğitim yoluyla daha ilk yaşlardan itibaren verilmelidir. Uygulanacak eğitim ve kültür sistemi onlara, başka uluslardan mut-

---

⁴⁵Shirer, op.cit., s.401-404.

⁴⁶Hitler's Secret Conversations, der. Norman Cameron ve R.H. Stevens, New York, Farrar, Straus and Young, 1953, s.348.

⁴⁷Beyerchen, op.cit., s.19.

⁴⁸Shirer, op.cit., s.395.

lak surette üstün oldukları fikrini vermelidir. Vücut çevikliği ve kuvveti, onlarda, ait oldukları ulusun yenilmez olduğu inancını kökleştirmelidir.⁴⁹ [Bunun içindir ki], asıl önem verilecek nokta, fizikî gelişmedir. Bundan sonra karakter eğitimine ve sonunda fikrî yeteneklerin geliştirilmesine sıra gelecektir."⁵⁰

Nasyonal sosyalizm, esas olarak, akla karşı duyulan nefretin siyasal örgütlülüğünü temsil ettiğinden,⁵¹ düşünsel yeteneklerin geliştirilmesinin, eğitim politikasının son sırasında gelmesi doğal karşılanmalıdır. Aynı biçimde doğal karşılanması gereken bir başka nokta da, Hitler'in entellektüellerden nefret etmesidir. Hitler, profesörleri doğal düşmanı olarak görmekteydi.⁵² Durum böyle olunca, yüksek öğretimin de nasyonal sosyalist ilkelere göre düzenlenmesi kaçınılmaz oluyordu.

2. Yüksek Öğretim Siyaseti

Hitler'e göre ırkçı devlet şu ilkeden hareket etmeliydi:

"Bilim ve kültür bakımından ilkel, fakat vücutça sağlam, karakter bakımından şerefli ve metin, karar vermekten hoşlanan, irade gücüne sahip bir

---

⁴⁹ Adolf Hitler, Kavgam, çev. Refik Özdek, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1972, s.411-412.

⁵⁰ Ibid., s.414.

⁵¹ Beyerchen, op.cit., s.19.

⁵² Norman Cameron ve R. H. Stevens, op.cit., s.566.

insan, dūşūnsel yeteneđi ne olursa olsun, sakat ve zayıf bir insandan daha çok topluma yararlıdır."⁵³

Böyle bir ilkededen hareket eden devlette, akla ve bilime yer olmayacağı açıktır. Nitekim, Hitler'in halkla olan ilişkisi de akla değil, akıl dışı birtakım kavramlara dayanmaktaydı: Hitler, halkın tüm isteklerini benliğinde duyar, ulusun tarihî kaderini o belirler, verdiği buyruklara tartışmasız uyulurdu.⁵⁴

Bu çerçevede, aklın ve bilimin yaratıcı merkezleri olmaları gereken üniversiteler, kaçınılmaz olarak, nasyonal sosyalist ideolojiyi halka yaymaya çalışan kurumlar haline getirilmişlerdi. arklar, memleketin siyasal hayatına uygun olarak Parti çizgisi ve resmî doktrin çevresinde döndüğü için, üniversitedeki öğretim görevlilerinden de Parti'ye sadakat ve resmî doktrine göre hareket bekleniyordu.⁵⁵ Üniversitede öğretim üyesi olmak isteyenler, önce altı hafta için bir gözlem kampına alınıyor, burada Nazi uzmanları, adayların görüşlerini ve karakterlerini inceliyorlar, durumu Eğitim Bakanlığı'na bildiriyorlardı. Bakanlık da, adayın siyasal bakımdan "güvenilir" olup olmadığına göre ya lisans veriyor, ya da vermiyordu.

---

⁵³Hitler, op.cit., s.408.

⁵⁴Murat Sarıca, 100 Soruda Siyasî Düşünce Tarihi, 4.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1983, s.188.

⁵⁵Karayalçın, op.cit., s.591.

1933'den önce Alman devlet okulları yerel makamların, üniversiteler de ayrı ayrı eyaletlerin yönetimindeydiler. Şimdi ise hepsi, Alman Eğitim Bakanlığı'nın demir yönetimi altına girmişti. Eskiden fakülte profesörlerince seçilen üniversite rektör ve dekanları da, artık Bakanlık tarafından atanıyordu. Üniversite Öğrenci Birliği'nin önderlerini de Bakanlık atıyordu. Bütün öğrenciler bu birliğe ve öğretim üyeleri de Öğretim Üyeleri Birliği'ne girmek zorundaydılar. Nasyonal Sosyalist Alman Üniversite Öğretim Üyeleri Birliği (Nationalsozialistischer Deutscher Dozentenbund), kimlerin, Nazi kuramlarına göre neler öğreteceklerini kesin olarak belirliyordu.⁵⁶

Kısacası, Nazi Almanyası'nda bir üniversite profesörü, devlete hizmet etmek, resmî ideolojiyi benimsemek, metafizik ve teorik konulardan uzak durmak zorundaydı. Sanatçılar, felsefeciler ve bilim adamları, yöneticilerce kendilerine söylenenleri uygulamak zorundaydılar. Nesnellik, ulaşılmaz ve anti-sosyal olarak kabul ediliyordu.

Devletin en önde gelenleri, çeşitli konuşmalarında bu durumu sık sık vurguladılar. Örneğin, Kültür Bakanı Bernhard Rust, geçmişte Spinoza gibi güçlü düşünürleri kendisine katılmaya davet eden Heidelberg Üniversitesi'nde, "bilimin, düşüncenin üstünlüğüne dayandığı yolundaki eski inancın öldüğünü" söyledi. Adalet Bakanı James Franck, Üniversite Profesörleri Derne-

---

⁵⁶Shirer, op.cit., s.396.

ği'nde yaptığı bir konuşmada, nesnel yaklaşımın saçma olduğunu belirterek, "Alman profesörlerinin bilimsel çalışmalarının nasyonal sosyalizme hizmet etmesi gerektiğini" dile getirdi.⁵⁷ Baviera Eyaleti eğitim ve kültürden sorumlu Devlet Bakanı Hans Schemm ise, 1933'de, daha Naziler işbaşına gelir gelmez yaptığı bir konuşmada, "sorun, birşeyin doğru olup olmadığını belirlemek değil, onun nasyonal sosyalist devrimin ruhuna uyup uymadığını göstermektir" dedi.⁵⁸

Ancak, Hitler Almanyası'nda eğitim sistemi, yeni kuşakların nasyonal sosyalist doktrinle yoğrulmuş olarak yetişmelerini sağlayacak biçimde düzenlenmiş olmasına karşın,⁵⁹ devletin ve Parti organlarının yüksek öğretime ilişkin politikaları çoğu kez birbiriyle çelişmiş ve Parti'nin içindeki ideolojik ve siyasal gruplaşmaların çatışmalarıyla durum, daha da karışık bir biçim almıştı. Nazilerin tek vücut, tek yumruk imajı çözülmüştü. Görüntü, birbirine düşman bürokratik yapıların rekabetiyle oluşan parçalı bir görüntüydü.⁶⁰

Devlet-Parti çekişmesi, daha nasyonal sosyalist iktidarın ilk aylarında, personel politikasına ilişkin görüşlerde orta-

---

⁵⁷Kaempffert, op.cit., s.433-434.

⁵⁸Beyerchen, op.cit., s.57.

⁵⁹Münci Kapani, Kamu Hürriyetleri, 6.B., Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1981, s.154.

⁶⁰Beyerchen, op.cit., s.8.

ya çıktı: Devlet bürokrasisindekiler, esas olarak, akademik ve meslekî ilkelere bağlı kalırken, Parti'nin başında bulunanlar sorunlara, ideolojik bakış açısıyla yaklaştılar.⁶¹ Devlet, yüksek öğretimi denetim altına almak, Parti ise onu yeniden biçimlendirmek istiyordu.

İzlenecek yüksek öğretim politikaları konusunda Alman Eğitim Bakanlığı yetkilileri, bilimin geleneksel ölçütlerini sürdürmeyi uygun buldular. Bir yandan da, inanmış nasyonal sosyalistler olarak, akademik işleyişi Hitler hareketinin çizgisine getirmek istiyorlardı. Örgütsel girişimlerin ötesinde, bu amaçı gerçekleştirmek için, akademik kadroları Nazi olmalarının yanı sıra nitelikli de olan bilim adamlarıyla doldurmanın yollarını araştırdılar.

Öte yandan, iktidarı ele geçirdikten sonra önemleri artan Parti organları, nasyonal sosyalizmin amacını, devlet aygıtını aynen sürdürmekten çok, değiştirmek olarak görmekteydiler. 1933 yılı boyunca ve 1934'ün başlarında, yerel eğitim örgütlerinin, eskiden olduğu gibi çalışmasına izin verildiği için en önemli makamlar doğal olarak Parti üyelerince doldurulmuştu. Ama, yine de yetkilerini genişletmek istiyorlar; bunun için hem kendi aralarında, hem de devlet organlarıyla sürekli çatışıyorlardı. Katı ideoloji yanlıları, Nazi devlet görevlileriyle ters düşüyor; sorunlara pragmatik yaklaşanlarla işbirliğine

---

⁶¹ Ibid., s.56-57.

eğilimli görünüyorlardı.

Parti'ye göre ırk, halk ve topluluk gibi kavramlara ilişkin nasyonal sosyalist ilkeler ve görüşler, bilimsel çalışmaların temeli olmalıydı. Dolayısıyla endişeleri, meslekî ölçütleri değil, siyasal ve ideolojik ölçütleri korumak ve sürdürmekti. Parti sorumluları, Bakanlık sorumlularından farklı olarak, akademik kadrolara, inanmış Nazilerin yerleştirilmelerini istiyorlardı; bunların bilimsel yetenekleri, onlar için ikinci plânda geliyordu.

Öte yandan, devlet ve parti organlarının, akademik atamalarda daha çok söz sahibi olmak için verdikleri savaşım, bu iki güç arasında zorunlu bir işbölümünün de doğmasına neden oldu: Atamalarda bilimsel ölçütü Bakanlık, siyasal güvenilirlik ölçütünü ise Parti denetlemeye başladı. Ancak bu kez de, siyasal güvenilirliği hangi Parti organının denetleyeceği sorunu ortaya çıktı. Parti içinde bir de bu sorun için çekişme başladı. Sonunda, Bavyera Eğitim Bakanı Hans Schemm tarafından 1934 yılı sonlarında kurulan Öğretim Üyeleri Birliği, ağırlığını koydu. Birliğin üniversitelerde "hareketin hücum taburu" olması isteniyordu; ama yetkiden ve parasal destekten yoksundu. Ayrıca, Schemm'in yönetimi altında da etkisizdi.⁶² Böylece, yetki kavgaları da Üçüncü Reich'in sonuna kadar sürdü.

---

⁶²Ibid., s.149.

Birbirine giren bu güçlerin yarattığı karışıklıkta, üniversite, esas olarak birbirinden ayrı iki olayın içine çekildi. İlki, nasyonal sosyalist görüşler benimsemiş bir bilim adamları grubunun, bilimsel disiplinlerin içeriğine ve öğretimine nasyonal sosyalist düşünceler sokma çabaları; ikincisi ise, hükümetin Alman akademik yapısının nasyonal sosyalizmle aynı çizgiye getirme çabasıydı. Bu ikinci olayın da en dramatik yönü, Yahudilerin üniversitelerden uzaklaştırılmaları oldu.

a) Bilimin Nasyonal Sosyalist İlkelere Göre Düzenlenmesi

Totaliter devletlerde bilim, egemen ideolojiye göre düzenlenir. Nazi Almanyası'nda da bilimsel eylemler nasyonal sosyalist ideolojiye uydurulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede nesnellik aranmamış, bilimsel tanımlar, ırkçı devletin çıkarlarına göre sürekli değişmiştir. Örneğin, Hitler iktidara gelince, dünyayı, en üstün ırk olan, mavi gözlü, sarışın, uzun yüzlü Aryanların yöneteceği söylenmiş; ancak Japonlarla ittifak gündeme gelince, onları aşağı ırklar kategorisine sokup gücendirmek için ve esmer Bavyeralılar da açıkça Aryan sayılmayacaklarından ırk tanımı değişmiştir. Böylece, Alman Hukuk Akademisi, 1939'da, "Aryan", "Alman kanı taşıyan" ya da "Alman kanından gelen" terimlerini yumuşatıp, "Avrupa ırkı" terimini kullanmaya başlamıştır. Ancak, bu kez de Almanların Polonyalılarla ırksal bağlarının olması sorun yaratmıştır. Hitler, Slavları Yahudilerden sonra en aşağı ırk kabul ederken, Polonyalı-

larla Almanların Avrupa ırkı çerçevesinde ilişkilerinin olması, üstelik de bu durumun tam Polonya'ya saldırmaya hazırlanırken ortaya çıkması işleri karıştırmıştır. Bunun üzerine, "bilim adamları" duruma yeniden el koymuş ve ırksal yazılarda fiziksel özelliklerden çok "Alman ruhu"ndan söz etmeye başlamışlardır.⁶³

Bilimin, nasyonal sosyalist ideolojinin çıkarları için kullanılmasıyla, üniversitelerde, Alman fiziği, Alman kimyası, Alman matematiği denilen dersler okutulmaya başlamıştır. 1937'de yayın hayatına giren Deutsche Mathematik (Alman Matematiği) adlı derginin ilk başyazısında, matematiğin ırkla ilgisi olmadığı düşüncesinin "Alman bilimini ortadan kaldıracak tohumları" sakladığı yazılmıştır.

Nazi Almanyası'nın dünyaca tanınmış en büyük bilginini, Heidelberg Üniversitesi profesörlerinden, Nobel ödülü sahibi Philipp Lenard, "Alman fiziği diye birşey olur mu?" sorusuna şöyle yanıt vermişti: "Buna, 'bilim uluslararasıdır ve öyle kalacaktır' yanıtı verilecek; ama bu yanlıştır. Bilim de bütün öteki insan ürünleri gibi ırktan gelir ve kana bağlıdır." Dresden'deki Fizik Enstitüsü Müdürü Profesör Rudolphe Tomashek daha ileri giderek şunları söylemişti: "Modern fizik, dünya Yahudilerinin Nordik bilimi yok etmek için icat ettikleri bir

---

⁶³Kaempffert, op.cit., s.436.

araçtır... Gerçek fizik Alman ruhunun eseridir. Aslında, bütün Avrupa bilimi Ârilerin, daha doğrusu Alman düşüncesinin bir ürünüdür."⁶⁴ Alman Fizik ve Teknoloji Enstitüsü Müdürü, Nobel ödülü sahibi Profesör Johannes Stark da aynı görüşü savunuyordu: "Galilei'den Newton'a ve çağımız modern fizik öncülerine kadar bütün fizik kurumlarının kurucuları ve büyük mucitler, hemen hemen tamamıyla Âri ırktan, daha çok Nordik ırktan gelmişlerdir."⁶⁵

Aslında Âri fizik, hiçbir zaman tam olarak tanımlanmış bir inançlar bütününe sahip olamamıştı. "Âri", "Nordik" ya da "Alman" olan fiziği savunan herkes, bunları kişisel görüşleri ve duygularıyla ifade ediyordu. Dolayısıyla, bu radikal hareketin ilkeleri ya da hedefleri, hiçbir zaman programlı tek bir bütünlüğe bürünmemişti.⁶⁶ Zaten, genelde Âri bilimi destekleyenler, ya eski hükümet, ya çalıştıkları kurum, ya da başkaları tarafından haksızlığa uğradıkları duygusunu yaşayanlardı. Bunların başında da Philipp Lenard ve Johannes Stark geliyordu. Bir bölümü ise tamamen çıkar peşindeydi.⁶⁷ Bunlar, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne girerek kendi mesleklerinde ilerlemeyi ve daha kolay bir yaşam sürmeyi düşünüyorlardı.

---

⁶⁴Shirer, op.cit., s.397.

⁶⁵Kaempffert, op.cit., s.435.

⁶⁶Beyerchen, op.cit., s.124.

⁶⁷Neumark, op.cit., s.30.

İşin ilginç yanı, bu tür adamların Hitler Almanyası yıkıldıktan sonra da yerlerinde kalmayı başarmalarıydı.⁶⁸

Gerçekte ise, Âri bilimi diye birşey yoktu. Yapılan, nasyonal sosyalizmin ilkelerinin topluma bu yolla kabullendirilmesi idi. Örneğin, Âri fiziği savunan bilim adamları, fiziğin, fiziksel kimya ya da matematiksel fizik gibi uzmanlık dallarına ayrılmasına karşıydılar. Onlara göre çoğulcu sistem, doğanın organik bütünlüğüne yabancı, liberal bir özellikti. Bu düşünce, nasyonal sosyalistlerin, ülke siyasetinde birden fazla partinin bulunmasına karşı çıkışlarıyla koşuttu.

Öte yandan, Hitler ile tam bir uyum içerisinde olan Âri fizikçiler, bir araştırmacının, ırkının ve kültürünün onun bakış açısını belirlediğini savunuyorlar ve bu nedenle, nesnellüğün gerçeğe bağlanmama demek olduğunu iddia ediyorlardı.

Benzer biçimde, Âri fiziğin ırka verdiği önem ve nesnellik tanınamaması, bilimin enternasyonallığını yadsıma tutumuyla da el ele gidiyordu. Âri fizikçilere göre bilimsel bir çalışmanın sonuçları, yalnızca, bu çalışma doğaya Ârice bir yaklaşıma dayandığı takdirde evrensel geçerliliğe sahipti.⁶⁹

Sadece doğa bilimlerinde değil, sosyal bilimlerde de nasyonal sosyalist ilkeler ön plâna geçti. Öyle ki, bilimin işle-

---

⁶⁸ Arslan Kaynardağ, Felsefecilerle Söyleşiler, İstanbul, Amaç Basımevi, 1986, s.207.

⁶⁹ Beyerchen, op.cit., s.133-134.

vi artık gerçeği bulmak değil, nasyonal sosyalist ilkeleri haklı çıkarmaktı. Örneğin, liderlik ilkesi (Führerprinzip ya da Führungprinzip) konusunda Prof. Ernst Huber, 1937'de yazdığı Anayasa (Verfassung) adlı kitapta şöyle diyordu: "Ulusal birlik ve bütünlük, tüm siyasal gücün tek bir önderin elinde toplanmasını gerektiriyor. Önderin yüce arzusu, yasalarda, otoritelerin yaptıkları her açıklamada ve mahkemelerin kabul ettiği her kararda kendisini gösterir. Tüm siyasal yaşam, önderin isteğine uygun olarak biçimlenir." Önderlik ilkesi, özellikle Alman gençliğinin, siyasal otoriteye koşulsuz boyun eğdirilerek Hitler'e bağımlı kılınmasını amaçlıyordu. Nazilerle işbirliği yapan bilim adamları, bu konudaki nasyonal sosyalist teorileri üniversitelerde okutarak, bu amaca hizmet etmiş oldular.

Bu çerçevede, Nazilerin toplum içinde korku yaratan terör rejimini, kamu hukukü profesörü Th. Maunz, 1935 tarihli Alman Hukuku (Deutsches Recht) adlı kitabında şöyle destekliyordu: "Tehlikenin önlenmesi için polisın görevleri, bireyin zorla da olsa toplumun parçası haline getirilmesini de içine alacak biçimde genişletilmesidir."

Nazi Almanyası'nın savaşa giden aşırı silâhlanmasını, Profesör P. Jordan, 1935'de yazdığı Yeni Çağda Fiziksel Düşünceler (Physikalisches Denken in der neuen Zeit) adlı kitabında, şu sözlerle desteklemişti: "Savaş, objektif tarihsel gerçeklerin yaratılmasında en iyi araçtır." Jordan ve onun gibi

düşünen bilim adamları, kamuoyunun savaşa hazırlanmasında, ileri sürdükleri görüşlerle etkili oldular.

Nasyonal sosyalist bilim adamları, ırkçı düşüncelerin ve genel olarak nasyonal sosyalizmin ilkelerini topluma yaydıktan başka, savaşın başlamasıyla birlikte, yarattıkları teorileri pratik yaşama geçirme fırsatını da buldular. Örneğin, Ekonomi Profesörü Otto Schiller, "Yeni Tarım Düzeni" adlı projesiyle Sovyetler Birliği'ndeki tarım alanlarının yok edilmesinde önemli bir rol oynadı. Uluslararası Hukuk Profesörü Hermann Raschhofer, sonradan savaş suçlusu sayılacak olan Bohemya ve Moravya Devlet Bakanı K. H. Frank'a, Slavların ve Yahudilerin yok edilmesi sırasında hukukî danışmanlık yaptı. Dolayısıyla, nasyonal sosyalist bilim adamları, sadece savaş hazırlıklarını teorik olarak desteklemekten değil, savaşa fiilen katılmaktan suçluydular.⁷⁰

Ancak, entellektüel plânda Nazilerin işlediği en büyük suç, hiç kuşkusuz ki, eleştirel düşünmeyi yok etmeleriydi. Eleştirel düşünme ise, başka yerlerden önce üniversitelerde yaygınlaşıp kök salabilir. Bu bağlamda, nasyonal sosyalistler, üniversiteleri de kendi ideolojileri doğrultusunda biçimlendirmişlerdir.

---

⁷⁰ Documentation Centre of the State Archives Administration of the German Democratic Republic, War and Nazi Criminals in West Germany, y.y., Verlag Zeit im Bild, t.y. [1965], s.312-315.

b) Akademik Yapının Nasyonal Sosyalist İlkelere Göre Düzenlenmesi

Nasyonal sosyalist yüksek öğretim siyasetinin güttüğü amaç, bilimsel araştırmanın belirleyici unsuru olan nesnelliğin yerini, siyasal ve ırkçı bir bilincin almasını sağlamaktı. Bu amacın gerçekleştirilmesi için üniversiteler, örgütlenme aşamasında önderlik ilkesinin uygulanmasıyla nasyonal sosyalist yapıya göre biçimlendirildi. Buna göre, akademik yapı içindeki her sorumlu mevki, sadece daha yüksek düzeydeki bir Nazi yetkiliye bağlı olan ateşli bir başka Nazinin yönetimine verildi.

Bu bağlamda, 28 Ekim 1933 tarihinde yapılan bir düzenlemeyle, eskiden profesörlerce seçilen rektörlerin, o eyaletin eğitim bakanınca atanacağı açıklandı. Rektörlerden başka, rektör yardımcıları, dekanlar, Öğretim Üyeleri Derneği başkanıyla Öğrenci Derneği başkanı da, bakan tarafından atanacaktı. Bu iki dernek doğrudan rektöre karşı sorumlu olacaktı.

1 Mayıs 1934'de, yüksek öğretimin sıradüzensel (hiyerarşik) bir yapıya kavuşturulması yönünde yeni bir adım atılarak, Ulusal Eğitim Bakanlığı kuruldu.

Aralık 1934'de, üniversite öğretim üyeliği yapabilmek için gerekli yeterlilik koşullarına, "siyasal kişilik" ölçütü de eklendi.

3 Nisan 1935'de yapılan yeni bir düzenlemeyle de, rektörlere "Führer" ünvanı verildi.⁷¹

---

⁷¹Beyerchen, op.cit., s.59-60. Ayrıca bkz. Shirer, op.cit., s.396.

Gerçekte ise önderlik ilkesi, nasyonal sosyalistlerin, iktidarlarını sağlamlaştırmak için kamu ve meslek yaşamının bütün düzeylerinde uyguladıkları bir takti. Amaç, üniversitelerin de içinde yer aldığı devlet bürokrasisini etkin Nazi karşıtlarından ve Yahudilerden temizlemektir.⁷²

Daha 1920'de, açıkladığı 25 maddelik programında Nazi Partisi, yalnızca ırkdaşların (Volksgenossen) yurttaş olabileceğini ve Yahudilerin bu sınıflamanın dışında kaldığını ifade ediyordu (mad.4). Yine bu programda, her düzeydeki kamu hizmetinde yalnızca yurttaşların çalışabileceği yer almıştı (mad.6).⁷³

Nasyonal sosyalistler iktidara geldikten sonra, 7 Nisan 1933'de, Devlet Memurluğunu Yeniden Düzenleme Yasası'nı (Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums) çıkardılar. Bu yasa, devletin etkinliğine zarar vermeden bürokrasinin temel yapısını değiştirmek üzere İçişleri Bakanlığı'nca hazırlanmıştı. Yasadan etkilenenler şunlardı:

i) 9 Kasım 1918'den beri görevde olup da uygun niteliklere sahip olmayanlar. Başka bir deyişle, siyasal nedenlerle atanmalar;

ii) Önceki siyasal eylemleri göz önüne alındığında, yeni devlete çekinmeden hizmet edecekleri konusunda hiç de güven veremeyenler.

iii) Aryan olmayanlar.

---

⁷²Beyerchen, op.cit., s.55. Ayrıca bkz. Kaempffert, op.cit., s.437.

⁷³Konrad Heiden, A History of National Socialism, London, Methuen, 1934, s.12.

Bu yasaya göre, yeni bir göreve atanan memur, yeni görevi eskisinden rütbece ve/ya da maaşça daha aşağı da olsa, yine de kabul etmek zorundaydı; aksi takdirde, emekliliğini istemesi gerekiyordu.⁷⁴ Aryan soyundan gelmeyenler ise, üçüncü paragrafa göre, zaten emeklilik listesine alınacaktı.

Bu yasadan etkilenmeyecek olanlar ise şunlardı:

- i) 1 Ağustos 1914'ten önce memurluğa başlayanlar;
- ii) Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya ya da müttefikleri için savaşanlar ya da bu savaşa katılmış oğlu olanlar;
- iii) Babaları Birinci Dünya Savaşı'na katılanlar.

İstisnaî durumlar ise, İçişleri Bakanlığı'nca, ilgili bakanlıkların da onayı alınarak saptanacaktı. Yurt dışında çalışan memurlara ilişkin kararı da en yüksek otorite verecekti.

1935 yasası, rejim karşıtlarını bürokrasiden temizlemek için çıkarılmıştı. Bilim adamları üzerindeki etkisi ise, bunlar nadiren siyasal etkinlik içine girdiklerinden, daha çok yasadaki "Aryan olmayanlar" ibaresi sonucunda oldu. Peki, Aryan olup olmama neye göre belirlenecekti?

11 Nisanda yasaya yapılan bir ekle bu konuya bir açıklık getirildi. Buna göre,

i) Aryan olmayanlar, Aryan olmayanların soyundan, özellikle de Yahudi anne-baba veya büyükanne-büyükbaba soyundan gelen-

---

⁷⁴Beyerchen, op.cit., s.25.

lerdir. Anne veya babanın ya da büyükanne veya büyükbabanın birisinin Yahudi olması yeterliydi.

ii) 1 Ağustos 1914'den sonra atanmış her memur, kendisinin Aryan soyundan geldiğini; Birinci Dünya Savaşı'na oğlu ya da babasının katıldığını belgelerle kanıtlamak zorundaydı.

iii) Aryan soyundan gelme konusunda bir kuşku uyanırsa, kişi, İçişleri Bakanlığı budunbilim (etimoloji) uzmanlarından belge almalıydı.⁷⁵

Kısmen Yahudi olanlarla ilgili sorun ise bir türlü çözülemiyordu. Parti, bu kişilerin de Yahudi kabul edilmesini istiyor; bürokratlar ise buna karşı çıkıyordu. Sonunda, en az üç kuşak öncesinden beri Yahudi olan (yani dedesinin dedesinin dedesi) ya da iki kuşak öncesinden beri Yahudi olup, kendisi de Musevî dinini benimsemiş ya da böyle biriyle evlenmiş olan melez bir kişi Yahudi kabul edildi.

Bu yasa, Almanya'daki tüm Yahudilerle birlikte, Yahudi öğretim üyelerini de etkiledi. 13 Nisanda yarım düzine üniversitede ilk işten çıkarma olayları yaşandı.

6 Mayıs'ta yasaya yapılan yeni bir ekle, fahrî profesörler (Privatdozent) gibi devletten para almayanlar da dahil olmak üzere, yüksek öğretim kurumlarındaki tüm öğretim görevlilerinin devlet memuru sayılacağı açıkça belirtildi. "Siyasal güvenilmezlik" ölçütünün sınırları genişletildi.⁷⁶

---

⁷⁵Heiden, op.cit., s.310. Ayrıca bkz. Beyerchen, op.cit., s.25.

⁷⁶Beyerchen, op.cit., s.22-23.

İçişleri Bakanlığı'nın 30 Haziran 1933 tarihli direktifiyle, her devlet memuru, karısının Aryan olduğunu kanıtlamak zorunda bırakıldı.

Devlet Memurluğunu Yeniden Düzenleme Yasası'na daha birçok kez ekler yapıldı. Bu arada da, nasyonal sosyalist yasama makinası, Yahudileri bilim ve eğitim alanından çıkarmak için hızla çalışmaya devam etti.

7 Nisandaki yasadan sonra, 10 Nisan 1933'te Hukuksal Mesleklerle Kabul Yasası çıkarıldı. Bunu, 26 Nisan tarihli, Okullara ve Üniversitelere Büyük Oranda Yabancıların Kabul Edilmesine Dair Yasa izledi. Bu yasayla getirilen oran % 1.5 idi. İstisnaî olarak, baba savaşta aktif görev yapmışsa veya yasanın yürürlüğe girdiği tarihten önce yapılan evlilikte anne-babadan biri Yahudiyse uygulanmayacaktı.⁷⁷

15 Eylül 1935 tarihli Nuremberg Yasalarıyla Yahudiler, Alman yurttaşlığından da atıldılar; onlara sadece uyrukluks statüsü tanındı. Bu yasalar, aynı zamanda, Yahudilerle Aryanlar arasında hem evlenmeyi, hem de evlilik dışında ilişki kurmayı ve Yahudilerin otuz-beş yaşından aşağı Aryan hizmetçi kullanmalarını yasakladı. Birkaç yıl içinde Nuremberg Yasalarına ek olarak çıkartılan on-üç kararnameyle Yahudiler tamamen yasa-dışı sayıldı.⁷⁸

Bürokrasinin tekrar oluşturulması, bu arada da Yahudile-

---

⁷⁷Heiden, op.cit., s.310-312.

⁷⁸Shirer, op.cit., s.371-372.

rin üniversitelerden atılması süreci 1937'ye kadar devam etti. Hitler'e göre bu durum, Alman halkının isteklerine de uygundu. Çünkü, yabancı bir ırkın topluma girmesine izin vermek, o ırkın entellektüel üstünlüğünü de kabul etmek olacaktı ki, buna izin verilemezdi. Bilim ve eğitim yaşamından Yahudilerin çıkarılmasıyla doğacak boşluk da, Alman entellektüellerince zaten doldurulacaktı.⁷⁹

Aslında, Yahudilerin işten çıkarılması süreci 1933'ten biraz önce başlamıştı. Bu süreç içinde Nordheim'in yaşadığı deneyimler asistanlar için çok tipikti: Nordheim, 28 Nisan 1931'de, fakülte dekanı aracılığıyla Mütevelli Heyet Başkanı ya da Eğitim Bakanı tarafından yazılmış çok kibar bir yazı aldı. Bu yazıda Nordheim'a, ders verme hakkını, durumu Bakanlıkça açıklığa kavuşturuluncaya kadar kullanmaması tavsiye ediliyordu. 11 Eylülde ise, Bakanlık, ders verme hakkının elinden alındığına dair, Nordheim'a kısa bir yazı gönderdi. 20 Eylülde gelen başka bir yazıda da, 31 Ekimden geçerli olmak üzere asistanlık görevinin son bulduğu bildiriliyordu.⁸⁰

Yüksek öğretimin nazileştirilmesi süreci içinde, 1933'den sonra, üniversite fakültelerinden kaç öğretim üyesinin atıldığını bilmek ilginç olur. Resmî makamlar, rejimin ilk beş yılın-

---

⁷⁹Heiden, op.cit., s.309.

⁸⁰Beyerchen, op.cit., s.37.

da atılan profesör ve hoca sayısını 2 800 olarak göstermekteydi. Bu sayı, bütün üniversite öğretim üyelerinin dörtte biri kadardı.⁸¹

Bu durum, Alman yüksek öğretimine büyük bir darbe vurdu. Ancak, bilimin bu biçimde yok edilmesi Naziler için önemli değildi. Hitler 1930'ların ortalarında şöyle diyordu:

"Ulusal politikamızda, bilim adamları için bile olsa, yeniden düzenleme ya da değişiklik yapılamaz. Eğer Yahudi bilim adamlarının işten atılması, çağdaş Alman biliminin yok olması anlamına gelecekse, o halde biz de birkaç yıl bilimsiz yapacağız demektir."⁸²

Hitler gerçekten de sözünde durdu, ama bin yıl süreceğini iddia ettiği imparatorluğu, bilimsiz yalnızca birkaç yıl yaşayabildi. Fakat bu birkaç yıl, Almanların kuşaklar boyunca ün saldırdığı bilimlerin büyük zarar görmesine yetmişti.

3. Yüksek Öğretim Siyasetinin Maliyeti

Uygulanan nasyonal sosyalist yüksek öğretim siyasetinin Alman bilimine vurduğu darbeleri, yüksek öğretim kurumları ve bilim adamları bakımından incelemek mümkündür.

a) Yüksek Öğretim Kurumları Bakımından Maliyet

Çıkarılan yasaların darbesi, özellikle Göttingen'de şiddetle hissedilmişti. ve 1933'te burada olanlar, nasyonal sosyalistlerin Almanya'nın her yanındaki üniversitelerde ve tek-

---

⁸¹Shirer, op.cit., s.399.

⁸²Beyerchen, op.cit., s.49.

noloji enstitülerinde giriştikleri tasfiye hareketinin yaşama geçirilen bir örneğiydi.

Göttingen Üniversitesi, özellikle istatistiksel mekanikte önem kazanan eski ve köklü bir fizik-matematik geleneğine sahipti ⁸³ ve bu üniversiteye bağlı dört fizik-matematik enstitüsünün başında da Yahudiler bulunuyordu: James Franck, Max Born ve Richard Courant.⁸⁴ Ancak, Naziler hem Yahudi, hem de yetenekli bilim adamlarıyla karşılaştıklarında, bilim üzerindeki etkisine bakmadan anti-semitizmi ön plâna aldıkları için, bu adamlar kısa sürede yerlerinden edildiler. Bu durum, üniversiteye çok büyük zarar verdi. Çünkü, yöneticinin rolü enstitüler için yaşamsaldı: Bir enstitünün başkanı, yürütülecek olan araştırmanın alanından, kütüphane için ısmarlanacak dergilerin seçimine kadar herşeyi belirliyordu. Aynı zamanda yönetici, geniş ölçüde ünü oranında alacağı araştırma fonları için de son derece önemli bir rol oynuyordu. Dolayısıyla, personelin bir kısmı yerinde kaldığı halde, yöneticisi olmayan enstitülerden çok az iş çıkarılmaya başlandı. Üstelik, yeni yöneticiler bulmaktaki gecikme, 1933'de üniversitelerden bilim adamlarının atılması kadar dramatik olmasa bile, işten çıkartma politikasının etkilerini büyük ölçüde yoğunlaştırmıştı. Weimar yıllarının entellektüel atılımı sona ermiş olabilirdi; ama yetenekli ve saygın kişiler göreve bir kez yerleştirildiler mi, nor-

---

⁸³Ibid., s.16.

⁸⁴Ibid.; s.24.

male dönüşü sağlayabilirlerdi. Ama bu olmadı. İşten çıkartmalarla yeni yöneticilerin gelişi arasındaki dönemde gerçekleştirilen düzenlemeler ve bu sırada yaşanan durgunluk ve belirsizlik, yalnızca Göttingen'deki araştırmaları değil, aynı zamanda Göttingen topluluğunun ilişkide bulunduğu öteki fizik merkezlerini de etkileyen olumsuz bir durum yarattı.

Buna ek olarak, işten çıkarma sürecinin tümü müthiş bir umutsuzluk doğurdu; 1920'lerin Almanyası'nda yaşanan entellektüel ve sanatsal canlılık sona erdi.

Bu çerçevede, Max Born'un kuramsal fizik enstitüsünden geriye hiçbir şey kalmadı. Dört matematik profesöründen üçü ve fakültenin genç üyelerinin hemen hemen tümü Göttingen'i terk etti. Göttingen'de fizik ve matematikle ilişkisi olan diğer enstitüler de kayıplara uğradılar. Örneğin, Edward Teller'in, Fiziksel Kimya Enstitüsü'nden ayrılışı ve Willy Prager ile Kurt Heinrich Hohenemser'in de Aerodinamik Enstitüsü'nden kopmaları, bu kayıplar arasında sayılabilir. Bunların yanında, Felix Bernstein İstatistik Enstitüsü'nden atılmış, dünyaca ünlü mineral bilimci Viktor M. Goldschmidt de göçe zorlanmıştı.⁸⁵

Doğal olarak, kayıplara uğrayan tek üniversite Göttingen değildi. Almanya'da birçok ünlü üniversite vardı ve hemen tümü çok büyük kayıplara uğradı. Örneğin Berlin, mükemmel bir fizikçi kadrosuna sahip üniversitesiyle Almanya'da fiziğin ör-

---

⁸⁵Ibid., s.35-45.

gütsel merkeziydi. Berlinli fizikçiler, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, ulusal düzeyde bir örgüt olacak kadar büyüyen Alman Fizik Derneği'nin (Deutsche Physikalische Gesellschaft) siyaseti üzerinde geniş ölçüde söz sahibiydiler. Ayrıca bu bilim adamları, Kaiser Wilhelm Akademisi'nde (Preussische Akademie der Wissenschaften) ve bilimsel fonlar veren Alman Bilimi İçin Acil Destek Birliği'nde (Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft) önemli roller üstlendiler.

Bazı üniversitelere vurulan darbeler ise, Yahudi bilim adamlarının işten atılmalarından çok, akademik konumlara değersiz Nazilerin atanmasıyla gerçekleşti. Örneğin, Münih Üniversitesi, özellikle fiziğe yepyeni görüşler katan birçok genç ve parlak bilim adamının yetiştirildiği bir yerdi. Ancak, öteden beri Yahudiler, akademik konumlara atanmıyordu. Bu nedenle, işten uzaklaştırma politikasının burada az bir etkisi oldu.

Nasyonal sosyalizmin Münih Üniversitesi'ne vurduğu asıl darbe, siyasete alet edilen akademik atamalarla hissedildi. Atamalarda aranan siyasal ölçüt, Nazi Partisi'ne üye olmak ve Lenard ile Stark'ın ırkçı ideolojiyi fiziğe sokma çabalarına destek vermektir. Aslında bu adamlar, gerçek ulusal ruh adına konuştukları iddialarıyla görüşlerine "deutsche physik" (Alman fiziği) etiketini takıyorlardı, ama onlar, hareketlerinin tanımına daha uygun düşen "Âri fizik" in izleyicisiydiler.⁸⁶

---

⁸⁶ Ibid., s.18.

Bu örnekleri arttırmak mümkündür. Örneğin, Heidelberg Üniversitesi tıp araştırmalarıyla ünlüydü; ama, 1933'ten sonra bu üniversitede görev yapan kanser araştırma uzmanları işlerini kaybettiler.

Bilimsel teori ve felsefe okutmanları da yerlerini, "Nazi felsefesi", "ırk teorisi", "halk ve ırk", "fiziksel kültür üzerine tıbbî araştırmalar", "askerî sporlar ve gaz zehirlenmelerinde ilkyardım" gibi derslerin okutmanlarına bırakmak zorunda kaldılar.⁸⁷ Zaten, nasyonal sosyalist yüksek öğretim siyasetinin yükünü çekenler de asıl bilim adamlarıydı. Bir bakıma onların ortadan kaldırılmasıyla yüksek öğretim kurumları eski işlevlerini yitirmişlerdi.

b) Bilim Adamları Bakımından Maliyet

Profesörlük payesi, Almanya'da gıptayla bakılan bir şeydi. Bu nedenle Hitler, ödüllendirmek için nişan takmanın yanında, akademik çevrelerden olmayanlara da profesörlük payesi verdi. Örneğin, sinemacılıkta "Amerikan-Yahudi etkisini silmede başarılı olduklarından", film yıldızları Wolfgang Liebeneiner ve Veit Harlan'a profesörlük ünvanı verildi.⁸⁸

Oysa, Liebeneiner ve Harlan, Nazi propagandasına aldanmayıp çevrelerine şöyle bir baksalar, bu ünvanları hakaret olarak kabul ederlerdi herhalde. Çünkü, 1933'den sonra, üniversite öğretim üyeliği eski statüsünü o derece kaybetti ki, öğren-

---

⁸⁷Kaempffert, op.cit., s.434.

⁸⁸The Goebbels Diaries: 1942-1943, der. Louis P. Lochner, Garden City, New York, Doubleday, 1948, s.273.

ciler doçent olmaksansa parti üyeliği ya da bölge sorumluluğu kapmak için yarışmaya başladılar.⁸⁹

Aslında, 1939'a gelindiğinde üniversite öğrencisi sayısı da yarı yarıya düşmüştü: 127 920'den 58 325'e. Alman bilim adamlarını ve mühendislerini yetiştiren teknoloji enstitülerinin öğrenci sayısı daha da azaldı: 20 474'den 9 554'e. Akademik düzey de birdenbire düşüverdi. 1937'de bilim adamı ve mühendis azlığı yoktu, ama, bu alanda çalışan gençlerin düzeyleri çok düşüktü. Nazilerin yeniden silâhlanmasına durmadan yardım eden kimya sanayii, savaştan çok önce yayımladığı Kimya Sanayii (Die Chemische Industrie) dergisinde, Almanya'nın kimyada önderliğini kaybetmekte olduğundan yakınuyordu. Bu durumdan yalnız ulusal ekonominin değil, ulusal savunmanın da zarar göreceğini söylüyor, genç bilim adamı azlığının ve mevcutlardaki düzey düşüklüğünün suçunu teknik kolejlere yüklüyordu.⁹⁰

Oysa asıl suç, nasyonal sosyalist yüksek öğretim siyasetindeydi. Bu siyaset nedeniyle Almanya'daki bilim adamları, hem nicelik, hem de nitelik yönünden büyük kayıplara uğradılar.

i) Nicelik Yönünden Maliyet

1930'ların ortalarında, işten çıkarma siyasetinin etkilerini incelemek üzere Almanya'ya giden Amerikalı toplumbilimci Edward Hartshorne'un vardığı sonuçlara göre, bütün alanlardan toplam 1145 üniversite öğretim üyesi (asistanlar hariç) yerle-

---

⁸⁹Kaempffert, op.cit., s.434.

⁹⁰Shirer, op.cit., s.400.

rinden uzaklaştırılmıştı. Asistanlar ve öteki bazı çalışanlar (örneğin, yeni mezun olanlar, Kaiser Wilhelm Enstitüleri'nde çalışanlar, müze müdürleri vb.) dahil edildiğinde, atılan toplam bilim adamı sayısı 1 684'e çıkıyordu. Yahudi kaynakları da işten atılan Yahudi üniversite profesörü ve öğretim görevlisi sayısını 800 olarak açıklamıştı. Hartshorne, bu sayıyı kendi hesapları ile uyuştur bulmuştur. Hartshorne'un bulduğu 1 145 rakamı, 1932-33'de Alman yüksek öğretim kurumlarında çalışan kadronun % 14'ü kadardır.

Genelde üniversiteler, teknoloji enstitülerinden daha büyük kayıplara uğramışlardır: % 17'ye % 11. Üniversiteler arasında en büyük kayba % 32 ile Berlir ve Frankfurt Üniversiteleri uğramıştır. Göttingen'de ise % 19 (45 kişi) oranında bir kayıp sözkonusu olmuştur. Öte yandan, çok tutucu olan Münih Üniversitesi'nde bu oran % 8 olmuştur.

Ancak, bu tür genel istatistikler tek tek her kurumun (fakülte, araştırma enstitüsü vb.) kaybına ilişkin bir bilgi vermemektedir. Örneğin, Göttingen Üniversitesi'nden atılanların büyük bölümü, fizikçi ve matematikçiydi; ancak % 19'luk oran, fizik ve matematik bölümlerinin kaybını doğru olarak yansıtmamaktadır.

Hartshorne'a göre, üniversitelerden atılan öğretim üyelerinin 106'sı fizik, 60'ı matematik, 240'ı biyoloji dallarındaydı. Başka kaynaklardan yararlanarak bu sayıların doğa bilim-

lerinde % 18, fizikte % 26 ve matematikte de % 20 olduğu hesaplanabilir. Karşılaştırma yapılırsa, kimya dalında % 13'den biraz az bir oranla işten atılanların sayısı 86 idi. Tıpta -ki, o sıralarda yoğun Yahudi çalışanının bulunduğu bir alan olarak kabul ediliyordu- işten çıkarılanların sayısı 423 idi. Bu sayı, % 18'lik bir oranla doğa bilimlerindeki toplam yüzde kardı. Almanya'daki kadroları işgâl eden fizikçilerin ise % 25'i Nazi döneminde işten atıldı.⁹¹

1935'e gelindiğinde, her beş bilim adamından biri işinden olmuştu. Araştırmacıları görevlerinden uzaklaşmaya zorlayan devlet baskısı savaşın ilânına kadar sürdü. Bununla birlikte, 1930'ların ortalarında ve sonlarında yaşanan göç, 1933'deki selin yanında bir damla gibi kalıyordu.

Ayrıca, 1938'de Avusturya'nın ilhaki, hem Avusturya'dan, hem de Avusturyalı Yahudilerin çalışmalarını sürdürebildikleri Almanya'dan yeni bir göç dalgası başlatmıştı.

Bunlarla birlikte, en az Alman akademik yaşamını terke zorlanan bilim adamlarının sayısı kadar önemli olan bir başka nokta da, atılan bu bilim adamlarının çok yüksek niteliğiydi.

ii) Nitelik Yönünden Maliyet

Doğaldır ki, işten çıkarma politikasının yol açtığı zararın sayısal ölçütü, maliyetin yalnızca bir yönünü gösterir. Ör-

---

⁹¹Beyerchen, op.cit., s.49-53.

neğin, % 25'lik bir oranın, ağırlıklı olarak Alman fizikçilerin üst çeyreğini mi, yoksa alt çeyreğini mi gösterdiği bilinmez. Hartshorne, Tübingen Üniversitesi'nde yalnızca üç işten çıkarma olayının olduğunu kaydeder. Bu rakam, % 2'den daha az bir oranla, tüm üniversiteler arasında en az sayısal maliyeti gösterir. Oysa, bu üç kişinin arasında, önde gelen genç kuramcı Hans Bethe de vardı. Bethe daha sonra fizikte Nobel Ödülünü almıştır.

Eğer Nobel Ödülü bir nitelik ölçüsü olarak alınırsa, Almanya'da yerinden olanların gerçekten de yüksek çapta kişiler oldukları anlaşılır. İşinden atılan Nobel Ödüllü bilim adamlarının sayısı 24 idi ve bu adamların 10'u, ödülü ülkelerinden ayrılmadan önce almışlardı.⁹²

Dolayısıyla, işten çıkarmaların maliyeti, göç edenlerin yüksek niteliğiyle daha da artıyordu. Hattâ, bu zarar, o sırada görünenden daha da büyüktü, çünkü en yetenekli göçmenlerden birçoğu, henüz kendilerini yeterince tanıtamamış gençlerdi.

Bu arada, mülteciler, çoğunlukla Batı Avrupa ve Amerika'da yerleşiyorlar, dolayısıyla, işten çıkarma politikasının Hitler Almanyası'na verdiği zararı daha da arttırıyorlardı. Almanya'nın kaybettiği bilim adamlarını, onun rakipleri kazanıyordu.⁹³ Bunların arasında belki de en ünlüsü olan Einstein,

---

⁹²Güney Göneng, "Nazi Döneminde Bilim," Bilim ve Sanat, No.60 (Aralık 1985), s.25.

⁹³Beyerchen, op.cit., s.192.

atom bombasını ortaya çıkaran Manhattan Projesi'ni yürüttü.⁹⁴

Öte yandan, öğrenci ve asistanların çalışma niteliklerinde de düşüş görüldü. Çünkü, zorunlu siyasal görevler adı altında sayısız toplantıya katılmak zorundaydılar. Ancak asıl tehlike, boş profesörlük kadrolarının çokluğu idi.

Bunlara ek olarak, görevlerinde kalan bilim adamları, uluslararası bilim ortamından artan ölçüde yalıtıldılar. Almanya'yı ziyaret eden yabancı bilim adamları sayısı giderek azaldı; Alman bilim dergileri, abonelerinin birçoğunu kaybettiler; bu dergilere gelen yazıların sayısı düştü; Alman bilim kurumlarına üyelikler azaldı. Yurt dışına göç eden bilim adamları ise, eski kurumlarıyla ilgilerini bir süre sürdürdüler. Ancak, 1935'e gelindiğinde çoğu, Nazi Almanyası'yla bağlarını tamamen koparmıştı.

Ayrıca rejim, kongre ya da benzeri bilimsel toplantılara katılmak için yurt dışına giden bilim adamlarına da kuşkuyla bakmaya başladı ve bu durumu kısıtlamak için önlemler aldı.⁹⁵

4. Yüksek Öğretim Siyasetine Tepkiler

Naziler iktidara geldikten sonra, profesörlerin büyük bir çoğunluğu kürsülerinde kaldı. Hattâ, daha 1933 yılı sonbaharında, başta ünlü operatör Profesör Sauerbruch, varoluşçu felse-

---

⁹⁴Shirer, op.cit., s.400.

⁹⁵Beyerchen, op.cit., s.73-77.

feci Heidegger, sanat tarihçisi Pinder olmak üzere, 960 kadarını açıkça Hitler'i ve nasyonal sosyalist rejimi desteklediler.⁹⁶ Ötekiler ise, ya tepkisiz kaldılar, ya protesto ettiler, ya da ülkeden ayrıldılar.

Alman bilim adamlarının, sahip oldukları büyük düşünsel birikim ve yetenekleri gözönüne alındığında, nasyonal sosyalist siyaseti desteklememeleri, Nazi rejimine tepkisiz kalmamaları beklenirdi. Aslında, Alman bilim adamları, devlete hizmet geleneginden kaynaklanan bir hizmet anlayışı ve bilimin siyasetin üstünde tutulması gerektiği inancıyla, Weimar Cumhuriyeti'nde demokrasiyi de desteklememişlerdi.⁹⁷ Bu durum ise, Almanların geleneksel olarak devletin otoritesine bağlı bir toplum olmasının sonucuydu. Almanya'da hiçbir zaman İngiltere, Amerika, Fransa, Rusya ve Çin'de görüldüğü biçimde, düzen değişikliğine neden olan bir halk ayaklanması yaşanmamıştı. Hattâ, bu türden bir halk ayaklanması, üst sınıfla alt sınıf arasında köprü ödevi gören orta sınıfın, enflasyonla yok olup alt tabakaya indirildiği, buna karşılık, büyük toprak ve iş sahiplerinin durumlarını korumalarıyla, alt tabaka ile üst tabaka arasındaki farkın büyük boyutlara ulaştığı Birinci Dünya Savaşı sonrasında bile gerçekleşmemişti. Almanların sisteme ve düze-

---

⁹⁶Shirer, op.cit., s.399.

⁹⁷Gönenç, op.cit., s.24.

ne duydukları bağıllık, böyle bir toplumsal patlamaya izin vermemişti. Almanların sistem ve düzenden anladığı ise, yasalara ve kurallara, koşulsuz bağıllıktı. Hattâ, onların bu özelliği çeşitli fıkra ve hikâyelere de konu olmuştu. Bunlardan biri de şöyledir: Bir devrimci grup, devrim hareketini başlatmak için bir kentten başka bir kente gideceklerdir. Trene binebilmek için biletlerinin kontrol edilmesini beklemeye başlarlar; ancak, biletleri kontrol edecek olan adam gelmez ve tren hareket eder. Devrimciler de istasyonda kalırlar. Umutsuz ve kızgındırlar; ama sabırla biletçiyi beklemeye devam ederler.⁹⁸

Almanların kurallara bu derece bağlı olmaları, tarihten gelen güçlü devlet geleneğine dayanıyordu. İçte ve dışta son sözü söyleyecek güçlü devlet kavramı, çeşitli savaşlar sonucu birleşmiş olan Almanya'nın bir dünya devleti durumuna gelmesinde de araç olacaktı. Herşeyi o bilecek, o yapacak, "genel bir görüş"e (Weltanschauung) sahip olacaktı. Kültürü de aynı devlet (Kulturstaat) yaratacaktı. "Prusya ruhu" Alman yaşamının her alanına girmişti. Evde baba, okulda öğretmen dehşet saçıyordu. Orta sınıf ise, bazı başka ülkelerde olduğu gibi liberal yaşamı getirmedi, otoriter dokuyu korudu. "Ordusu olan bir devlet" yerine, "devleti olan bir ordu" modelini benimsemiş Prusya, Almanya'ya damgasını vurmuştu.⁹⁹ Halk, önder grupların

---

⁹⁸Frederick H. Hartmann, The Relations of Nations, New York, Macmillan, 1954, s.484-486.

⁹⁹Türkkaya Ataöv, İkinci Dünya Savaşı, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985, s.6-7.

peşinde, şu ya da bu yöne giderken, bazı istisnalar dışında aydın da iyi bir sınav veremedi.¹⁰⁰ Çünkü otoriter eğilim, okullarda ve entellektüeller arasında da egemendi.¹⁰¹

Bu çerçevede, Naziler iktidara geldiğinde Alman bilim adamları, üniversitelere yönelik baskılara karşı çaresizliğe ve boyun eğmeye mahkûm oldu. Büyük çoğunluğu, mümkün olan en geniş meslekî özerkliği sağlamak uğruna, rejimle ne ölçüde uzlaşılması gerektiğini tartışıyordu. Ancak bunlar, bilimsel disiplinlerinin siyasal sömürü aracı olmasını engelleyemediler.¹⁰²

Öteki bazı bilim adamları ise, ya protesto amacıyla istifia ettiler, ya da başka bir ülkeye göç ettiler. Böyle davranan bilim adamlarının hemen hepsini Yahudiler veya yabancı bir ülkede doğmuş olanlar oluşturuyordu. Ötekiler, örneğin tıpkı ordu mensupları gibi, Almanya'ya bağlılığı Alman hükümetinin üstündeki birşeye bağlılık olarak anlıyorlardı. Bu tutum 1918'den beri hep geçerli olmuştu. Bilim adamları için Almanya'ya bağlılık, Alman biliminin geleneklerini ve kurumlarını benimseme ve bunları koruma çabalarıyla aynı şeydi. Bu çabalar, Nazi devletiyle görünürde ya da gerçekte bazı uzlaşmaları gerektirse de tutumları değişmiyordu.

---

¹⁰⁰ Ibid., s.11.

¹⁰¹ Eugene N. Anderson, "Freedom and Authoritarianism in German History," The Struggle for Democracy in Germany, der. Gabriel A. Almond, Virginia, The University of North Carolina Press, 1949, s.18.

¹⁰² Beyerchen, op.cit., s.11.

Ancak, görünüşteki bir işbirliğini bile reddeden birkaç bilim adamı vardı. Bunlar, ısrarla Almanya'da kalıp, bir taraftan da nasyonal sosyalistlerle mücadele ettiler. Tabii bunların hepsi "Aryan"dı; Yahudiler için böyle bir şey sözkonusu olamazdı. Nazilerle savaşıyan bu bilim adamlarının Almanya'yı terketmemelerinin iki büyük nedeni vardı: Yurt dışındaki yerlerden birini, buna şiddetle gereksinimi olan başkaları varken (Yahudiler gibi) işgâl etmeyi istememeleri ve Üçüncü Reich çöker çökmez, enkazı üzerinde hemen yeni bir kültürel yapının yaratılması çalışmalarına başlamak isteginde olmaları.

Peki, Naziler nasıl oldu da, bu yolu seçen bilim adamlarını bertaraf etmediler? Çünkü bu bilim adamlarının çoğu yaşlılardan oluşuyordu. Nazilerin genel politikası ise yaşlı ve tutucu eleştirmenleri gözardı ederek, baskıyı genç öğretim üeleri üstünde yoğunlaştırmaktı. Ayrıca, Max Von Laue gibi yaşlı bilim adamlarının orduyla bağları tutucu çevrelerde koruyucularının olması kuvvetle olasıydı.¹⁰³

Ancak, nasyonal sosyalist hükümete karşı mücadele eden bilim adamlarının tümü, Von Laue gibi şanslı değildi. Bu durumda onlar için tek seçenek istifa etmektir. Örneğin, Göttingen Üniversitesi'nden James Franck, bir Yahudi olmasına karşın, Birinci Dünya Savaşı'na katıldığından yerini koruyabilirdi. Ancak, bu durumda, bir enstitü yöneticisi olarak kendi kadro-

---

¹⁰³Ibid., s.68-70.

sundaki bazı insanları işten çıkarmak zorunda kalabileceği gibi, başka enstitülerdeki meslektaşlarının atılmasına da seyirci kalacaktı. Bir Yahudi olduğu için bu uygulamalara karşı gelemedi. Böylece Franck, 17 Nisan 1933'de, protesto niteliğindeki istifasını üniversiteye verdi.

O sırada bu davranış, alışılmışın dışında bir eylemdi ve çok büyük bir etki yaratacağı umuluyordu. Ancak, Franck'ın istifa mektubu basında yayımlanır yayımlanmaz, üniversitedeki 42 öğretim üyesi, yabancı basının Franck'ın protestosunu Almanya karşıtı protestoya dönüştürdüğünü ve böylece ülkedeki yeniden örgütlenme eylemlerinin zarar gördüğünü ileri sürerek, bu protestoyu kınayan bir bildiri kaleme aldı. İki gün sonra, 25 Nisan'da, Prusya Eğitim Bakanlığı altı profesöre süresiz izin verdi. Bunlar, ceza hukukçusu Honig, sosyal psikolog Bondy, istatistikçi Felix Bernstein ve fizikçiler Max Born, Richard Curant ve Emmy Noether'di.¹⁰⁴

Böylece Franck'ın protestosu, etkili olamadığı gibi daha kötü sonuçlar da doğurdu. Aslında, toplu halde davranmak daha etkili olabilirdi. Ancak, protestoların odak noktasındaki eylem konusunda anlaşılamiyordu. Bunun nedeni ise, Nazilerin herhangi bir muhalefeti, hem yasa, hem de ahlâk dışı gösteren propagandalarıydı. Bu propaganda sayesinde, Nazi devriminin yasallığı yaygın kabul gördüğü için, devlet hizmetinde

---

¹⁰⁴ Ibid., s.24-28. Ayrıca bkz. Konrad, op.cit., s.325.

bulunanların protestoları kendi kendilerini mahkûm eder nitelik taşıyordu.¹⁰⁵

Dolayısıyla, özellikle Yahudi bilim adamları için geriye bir tek yol kalıyordu: Göç etmek. Göçü seçenler, hem kendilerini güvende hissedebilecekleri, hem de mesleklerini serbestçe uygulayabilecekleri bir yer arıyorlardı. Bu düşüncelerle, yüz kadar Alman bilim adamı Atatürk'ün yeni kurmuş olduğu Cumhuriyete geldiler. Bunlardan bir kısmı, kısa bir süre sonra Amerika'ya ya da Filistin'e gitti, bir kısmı ise savaş bitene kadar Türkiye'de kaldı. Ama hiçbiri, yaptıkları seçimin yanlış olduğunu düşünmedi. Türkiye de onları konuk etmekle çok şey kazandı.

5. Kültürün ve Sanatın Nazileştirilmesi

1933 yılının 10 Mayıs akşamı, Berlin Üniversitesi meydanında toplananlar, binlerce öğrencinin ellerindeki meşalelerle güle oynaya, alanda büyük bir ateş yakmış olduğunu gördüler. İlk bakışta dev bir kamp ateşini anımsatan bu görüntü, gerçekte Orta Çağlardan beri karşılaşılmayan bir bağnazlığın dışa vurumuydu. Çünkü bu ateşte odun yerine yakılanlar, Erich Maria Remarque, Albert Einstein, Hugo Preuss, Jack London, Helen Keller, H. G. Wells, Zigmund Freud, André Gide, Emile Zola gibi yazarların kitaplarıydı.¹⁰⁶

---

¹⁰⁵Ibid., s.35.

¹⁰⁶Shirer, op.cit., s.383.

Gerçi bu olaylar başka kentlerde de yaşandı, ama Berlin' de başlamasının özel bir anlamı vardı: Berlin, Weimar dönemi Almanyası'nın siyasal başkenti olduğu kadar, aynı zamanda kültürel ve entellektüel merkeziydi de. Bu durum ise, kentın siyasal önderliğini yadsıyan Nazileri, onun kültürel yönlendiriciliğini de yadsımaya itiyordu.¹⁰⁷

Aslında, Naziler Batı kültürünün her türüne karşıydılar. İtalya'nın 1939-1943 yılları arasında Almanya'da temsilciliğini yapan Büyükelçi Dino Alfieri'ye göre ise Naziler, üniversite ve yüksek öğretimle ilgili kurumlara düşmanca yaklaşımlarına rağmen, savaş zamanında bile kültürel sorunlara yakın ilgi göstermişlerdi. Alfieri şöyle diyordu: "Parti ve polis örgütünden başka, işlevleri tamamen teknik ve ekonomik olan kurumlar bile, az veya çok Rosenberg'in teorilerine dayanan kültürel eylemlerle ilgilenmeye çok istekliydiler."¹⁰⁸

Naziler zamanında Almanya'da yaşamış, kültür sorunlarıyla ilgili bir kişi, eskiden beri kültür düzeyi yüksek bir halkın, o sırada varmış olduğu düzeysizliğe hayret etmemiş olamaz. Ama elbette ki, böyle olacaktı, çünkü, Nazi liderleri sanatın, edebiyatın, basınının, radyo ve filmlerin yalnızca yeni rejimin ve bu rejimin tuttuğu kaba felsefenin propagandasına yaramasına karar vermişlerdi.¹⁰⁹

---

¹⁰⁷Beyerchen, op.cit., s.18.

¹⁰⁸Dino Alfieri, Dictators Face to Face, London, New York, Elek Books, 1954, s.30.

¹⁰⁹Shirer, op.cit., s.384.

Bu çerçevede, Naziler açısından sanatın işlevi, ideolojik konuları resimle aydınlatmaktı ve bu, bilinen hattâ, olağan bir durumdu, çünkü sanat, nasyonal sosyalist propaganda mekanizmasının ayrılmaz parçası olmuştu. Sanatçıdan istenen, yapıtının izleyicilere Nazi imajını vermesini sağlamaktı.¹¹⁰ Bunun için, bilim adamları örneğinde olduğu gibi sanatçılar da, devlete ve Parti'ye hizmet için örgütlendiler; hangi tür konuları işleyip, hangi biçimleri kullanacakları kendilerine bildirildi. Kısacası sanat, halkın tutumlarını ve davranışlarını etkileyecek bir araç olarak görüldü ve ancak hükümetin onayladığı davalara hizmet edeceği düşünülen yapıtların gün ışığına çıkmasına izin verildi. Bu arada Hitler de, kabul edilebilecek bir sanat biçimi tanımlamaktan çok, muhalif sanatçıları kovuşturmakla uğraşmıştı.¹¹¹ Çünkü Naziler, özgür düşünceyi tek kalıba soktukları gibi, sanatı da güdümlü duruma getirmek istiyorlardı.¹¹²

Böylece, bilim adamlarına uyguladıkları baskı siyasetine benzer biçimde, sivrilmiş sanatçı ve müzisyenlere de tehdit edici davranışlarda bulundular. Ünlü orkestra şefi Wilhelm Furtwängler, Nisan 1933'de Goebbels'e gönderdiği bir mektupta, tek

---

¹¹⁰Lionel Richard, Nazizm ve Kültür, çev.Nesrin Güner, Ankara, Aslımlar Matbaası, 1985, s.79.

¹¹¹William H. McNeil, Dünya Tarihi, çev.Alaeddin Şenel, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985, s.453.

¹¹²Kapani, op.cit., s.154.

bir sınır çizgisi tanıdığını, onun da iyi ve kötü sanatçılar arasındaki nitelik farkı olduğunu, bu bağlamda Yahudilere saldırılar, iyi sanatçıları da kapsayınca bunun sadece Alman sanat yaşamına zarar vermeyeceğini, bu nedenle Walter, Klemperer, Reinhardt gibi yetenekli sanatçılara, sanatlarını uygulama fırsatı verilmesi gerektiğini yazdı. Goebbels ise yanıt mektubunda, Klemperer, Walter, Reinhardt ve diğer sanatçıların konserleri iptal edildiği için orada burada şikâyet etmenin, aslında geçen on-dört yıl boyunca gerçek Alman sanatçılarının sessizliğe mahkûm edilmesini gereğince değerlendirememekten kaynaklandığını belirtti. Goebbels ayrıca, "her gerçek sanatçıya, sanatını sürdürebilmesi için kendileri tarafından sınırsız özgürlük tanınacağını" da eklemişti.¹¹³ Peki ama, "gerçek sanatçılar" kimlerdi acaba? Almanya'yı "soysuzlaşmış sanat"tan kurtarıp, yerine yeni "Alman" sanatını koymak için müzelerden çıkarılan 6 500 resim, bu konuda bir fikir verebilir. Çünkü bu resimlerin arasında, Kokoschka ve Grosz gibi Alman ressamların yanı sıra, Cézanne, Van Gogh, Gauguin, Matisse, Picasso gibi birçok ünlü yabancı ressamın da tablosu vardı.¹¹⁴

Aslında, bilim siyasetinde olduğu gibi sanat siyasetinde de Naziler, tek bir yol izlememişler, Nazi Almanyası'nda sanatın tanımı, izlenen siyasetlere göre durmadan değişmişti. Örne-

---

¹¹³Heiden, op.cit., s.325.

¹¹⁴Shirer, op.cit., s.387.

ğın, kadının resmedilmesindeki durum şuydu: 1933 yılından 1936 yılına kadar, kadınların yalnız ev işlerine ve üremeye yardımcı olması gerekiyordu. Bıraktıkları işlerin işsizliği örtmeye yaraması için, evlerine gönderildiler. Otuz-beş yaşından küçük olan kadınlara kamu görevleri yasaklandı, tıp mesleği için sınırlayıcı kararlar alındı, yargıçlık ise kadınlara tamamen kapandı. Aldıkları bu önlemleri, kadını erkeğe hizmet etmeye, evi ile uğraşmaya ve devletin iyiliği için çocukları ile ilgilenmeye çağıran bir propaganda ile tamamladılar (Kinder, Kirche und Küche - Çocuk, Kilise ve Mutfak). Zaten, Hitler kadın haklarını, Yahudiler tarafından uydurulan bir slogan olarak kabul ediyordu. 1936'dan sonra, özellikle 1940'dan itibaren ise, kadının el emeği savaş ekonomisi için kullanıldı. Eskiden, kadın için onur kırıcı ve biyolojik yapısına uygun olmadığı kabul edilen işler birden bire "vatan hizmeti" olarak yüceltil-di.

Bu iki aşamayı, Nazi resim sanatında da görmek olasıdır. İlk aşamada, nüelerin yerine, daha çok aile ve ev içini gösteren sahneler göze çarpar. İkinci aşamada ise, tarlalardaki birkaç kadın dışında, çıplakların çoğaldığı görülür. Böylece ressam, yeni askerlerin yaratılması için, dünyaya getirme olayına itilmiş olmaktadır.

Bu durumdan daha önemlisi ise, Nazizmin dondurulmuş biçimlere dayanmasıydı. Hitler, 1937'de Alman Sanat Evi'nin açılı-

şını yaptığı konuşmada, Nazizmin sadece "sürekli" ve "ölümsüz" olanı benimseyebileceğini açıkladı. Bu düşünce ise, zihinlerde tartışmasız kabul edilen, ölü olan ve artık çelişkiler taşımayan, birçok kişiyi şaşırtmayan ve halkların yaşamında kolektif olarak halkın malı durumundaki şeylerin kabul edilmesi demektir. Başka bir deyişle, Naziler için yaşayan tek sanat, artık yapılması ve yaratılması gereken şey değil, ancak geçmişte kalan ve kopya edilecek, zaten ölü olan bir sanattır. Her türlü biçimsel yenilik, bu kültürün, yapay olarak sağlanmış homojenliğini bozabilirdi. Bu demagoji, sormak ve düşünmek istemeyen Almanları çabucak teslim aldı.

Nazilere göre sanat eseri, yaşamı temsil etmezdi; ancak yaşam bir sanat eseri olmalıydı. Bu estetik anlayış, ideolojik olarak, Alman emperyalizminin tüm siyasal ilkelerini bünyesinde topluyordu: Pancermanizm, ırkçılık, otoriter merkezîyetçilik, kitlelerde toplumsal sınıfların artık varolmadığı kanısı. Dolayısıyla da sanatta artık, teknik bir zanaatkarlık, bir profesyonel beceri gerekmektedir. Zira, esas olan yaratıcılık değil, taklitti.

İlkelerinde tüm özgürlükleri yadsıyan Nazizm, kuşkusuz sanat özgürlüğünü de kabul edemezdi. Nazizm, estetik düşüncelerini kabul ettirebilmek için, bir propaganda sanatını özendirmekle kalmadı, aldığı siyasal önlemlerle de sanatın özgür-

ce gelişmesini engelledi.¹¹⁵ 22 Eylül 1933'de çıkartılan bir yasayla Goebbels'in emrinde bir Alman Kültür Odası kuruldu. Bu kuruluşun amacı yasada şöyle tanımlanıyordu: "Bir Alman kültür siyaseti izleyebilmek için bütün alanlardaki yaratıcı sanatçıların Alman hükümetinin önderliğinde birleşik bir örgüt halinde biraraya getirilmesi gerekir. Alman hükümeti, yalnız düşünsel ve manevî ilerleme yollarını belirlemekle kalmayacak, aynı zamanda meslek sahiplerine önderlik edecek ve onları örgütleyecektir."

Kültür hayatının her alanında kılavuzluk etmek ve bu alanları denemek üzere, Kültür Odası'na bağlı yedi alt oda kuruldu: Bunlar, güzel sanatlar, müzik, tiyatro, edebiyat, basın, radyo ve film odalarıydı. Bu alanlarda çalışan herkes, kararları ve emirleri yasa hükmünde olan bu odalara katılmak zorundaydı. Bu odaların birçok yetkileri vardı. Odalar, "siyasal bakımdan güvenilmeyen" üyelerini atabilirler, ya da kabul etmeyebilirlerdi. Böylece, nasyonal sosyalizmi umursamayanlar, mesleklerini ya da sanatlarını yapamadılar ve böylelikle geçimlerini sağlayamayacak duruma düştüler.¹¹⁶ Bunun sonucunda da Alman sanat adamlarının birçoğu, tıpkı bilim adamları gibi, ülkelerini terkederek daha özgür ortamlara ve bu arada Türkiye'ye sığınma yolunu seçtiler.

---

¹¹⁵Richard, op.cit., s.80-82.

¹¹⁶Shirer, op.cit., s.384. Ayrıca bkz. Konrad, op.cit., s.309.

III. TÜRKİYE'DE AKADEMİK YAPI ve AKADEMİK TUTUMLAR

A. Yüksek Öğretim Reformundan Önce

1. Osmanlı Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sistemi, şeriat hükümlerinin öğretilmesine dayanıyordu. Şeriat eğitimi ise, sadece insan kafasını işlemez hale getirmekle kalmıyor, aynı zamanda bilimsel mantık diye birşey olamayacağı inancını da kişiye aşılamış oluyordu. Çünkü, şeriat eğitiminde "şeytanlar", "cinler", "Allah inayetleri" ya da "cehennem ateşleri" gibi konular, kişi için tek düşün ölçüsü niteliğine sokulmuştu. Örneğin, "gümüş ya da altın kaptan kim su içerse karnında cehennem ateşlerinin gürültüsünü duyar" biçimindeki bir hadisi öğrenen kişi, artık gümüş ya da altın kaptan su içilmemesi gereğinin mantığını aramıyor ve bilmiyordu. Ona bu tür davranışın gerçek nedeni de öğretilmiyordu. Üstelik, bu eğitimde, gümüş veya altın kaptan su içerse ve karnına ağrı da girmezse, kişinin din hükümlerine olan güveninin kaybolacağı da hesaplanmıyordu.

Özgür düşünceye araç olabilecek ne varsa herşeyi yasaklamak, şeriatın temel ilkelerinden biri olmuştu. Daha ilk zamanlardan itibaren, soru sormak ve din hükümlerinin nedenlerini araştırmak günah görülmüş ve yasaklanmıştı. Soru sorma yönteminin Tanrı ve Peygamber iradesine karşı gelmek, saygısız-

lık göstermek ve yenilik dileğinde bulunmak olduğu kabul edilmişti.

Aklın her türlü araştırma ve uygulamadan uzak tutulması, Kur'an ve hadisler dışında bilim için gerçek kabul edilmemesi, öğrenim ve eğitim sisteminin şeriat hükümlerini körü körüne ezberleme esasına oturtulması, şeriat ülkelerinde gerçek anlamda aydın kuşakların yetişmesine olanak bırakmamıştı. Özgür düşünceye yer verebilecek herhangi bir eğitim sistemi, şeriat ülkelerinde en büyük tehlike olarak görülmüştü. Eğitim sistemine yenilik getirmek, akli işler duruma sokucu öğretim yollarına başvurmak, daima dinsizlikle suçlanmıştı.

Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nda da, gerek saray eğitimi ve gerekse saray dışı eğitim, tam anlamıyla akıl ve düşünceyi red, inkâr ve araştırıcı ve yaratıcı zekâyı yok eder nitelikte olmuştu. Herhangi bir konuda tartışma dinsizlik sayılmış, felsefî bilgilere yer vermekten kaçınılmıştı.

Devlete yönetici eleman yetiştirmek amacıyla iş gören saray eğitimi, düşünme yeteneğinden ve gerçek bilgi verilerinden yoksun insanların beyinlerini şeriat malzemesi ile doldurarak, bilgisiz ve beceriksiz unsurların devlet örgütlerini ele geçirmesi olanağını yarattı.¹ Bu unsurlar, Osmanlı İmparatorluğu'n-

---

¹ İlhan Arsel, Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, s.396-401.

da ahlâkın ve siyasal ilkelerin savunucusu ve tehlikeli teori-
lere karşı ülkenin koruyucusu rolünü üstlenen ulemâ (din adam-
ları) sınıfı ile sıkı bir işbirliğine giderek, aslında kendi
egemenliklerine zarar verecek fikir ve uygulamaların ülkeye so-
kulmasına karşı çıktılar.² Onların çabalarıyla yabancı kitap-
lar yasaklandı, yabancılarla ilişkiye girmek dinsizlik sayıl-
dı,³ Medrese ve saray okullarında Batı dillerinin öğretimi dü-
şünülmedi bile. Bu durum ise, Batı kültürünü çok geç tanıyış-
mızda birinci etken oldu.⁴

Bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kurumlar ara-
sında, en geri kalmış ve ihtiyaçlara en az ayak uydurabile-
ni, eğitim kurumu oldu. Osmanlı eğitim kurumu, On-dokuzuncu
yüzyıl başlarına kadar, gelişmesi vakıflara bırakılan, devle-
tin özel bir özen göstermediği, eski gelenek ve alışkanlıklara
göre kendiliğinden düzenlenmiş bir durum gösterdi.⁵ Herhan-

---

²Hilmi Ziya Ülken, "Batı Üniversitelerinin Gelişmesi, Lâiklik
ve Fikir Hürlüğü İçin Savaşı," Ankara Üniversitesi Eğitim Fa-
kültesi Dergisi, C.III, No.1-4 (1970), s.1-34.

³Vehbi Belgil, "Osmanlı'nın 'İlim'i, Günümüzün 'Bilim'i,"
Cumhuriyet, Yıl 65, No.23280 (14 Haziran 1989, Çarşamba), s.2.

⁴Türkiye Eğitim Millî Komisyonu Raporu, İstanbul, Milli Eğitim
Basımevi, 1961, s.27.

⁵Ahmet Mumcu, Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniver-
sitesi Hukuk Fakültesi'ne: 1925-1975, Ankara, Sevinç Matbaa-
sı, 1977, s.2.

gi bir amaçtan yoksun, halkın gerçek gereksinimlerine yanıt vermekten uzak, buna karşılık çığ gibi büyüyen örgütüyle bu kurum, devlet bütçesinden büyük paralar emerek, sadece kendi sırtından geçinen insanlar ortaya çıkardı.

Öte yandan, öncülüğünü ulemâ, âyan, kaldırılana kadar yeniçeri ocağı ve çeşitli tarikatlarla organik bir bağ kurmuş olan esnaf örgütlerinin yaptığı geleneksel düzen, kolay anlaşılır bir muhafazakârlık içinde, şeriata aykırı her türlü yeniliğe karşı cephe aldı.⁶

Bu eğitim sistemi içerisinde yüksek okul olarak, çeşitli vakıflarla yönetilen medreseler yer alıyordu. Aslında medreseler, hem öğretimlerinin içeriği, hem de örgüt yapıları bakımından gerçek birer yüksek okul değildi. Medreseler, ilk, orta ve yüksek öğretimi kapsayan, geniş ve yaygın bir okullar topluluğu demektir. Bu okullarda, İslâm dini çerçevesinde tek tip bilgi verilmişti. Bu sistem içinde tıp ve matematik bile, dinsel bilgilerin bir parçası olarak öğretilmişti. Batı dünyasındaki gelişmeler ve buluşlar izlenmediği gibi, öğretilen bilimler bile giderek değerlerini ve özelliklerini yitirmişlerdi.⁷ Osmanlıların yetiştirebildiği en büyük bilim adamı diyebileceğimiz Kâtip Çelebi bile, kendi dönemi içinde ne kadar

---

⁶Hasan Ali Koçer, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi: 1773-1923, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.231.

⁷Mumcu, op.cit., s.2.

büyük bir değer olursa olsun, Galilei,⁸ Descartes⁹ ve Pascal¹⁰ gibi Aydınlanma Çağında Batı'nın yetiştirdiği bilim ve düşünce adamlarıyla karşılaştırılamazdı.¹¹

Türk ulemâsı, değil pozitif bilimlerde, doğrudan doğruya kendi alanlarını ilgilendiren konularda bile çok geri kalmıştı.¹²

Osmanlı İmparatorluğu'nun skolâstik eğitim sistemi, On-sekizinci yüzyıl sonlarında yetersizliğini iyice belli etti.¹³ Osmanlıların, bu durumun olumsuz sonuçlarıyla ister istemez ve doğrudan doğruya karşılaştıkları ilk yer de savaş alanları oldu. Bu nedenle, çağdaşlaşma yolundaki ilk adımlar askerlik ala-

---

⁸Galileo Galilei (15 Şubat 1564-8 Ocak 1642), deneysel yöntemin kurucusu olarak kabul edilir. Modern bilimsel düşünceye önemli katkılarda bulunmuştur. Dünya'nın evrenin merkezi olmadığına ve Güneş'in çevresinde dolandığına ilişkin kanıtlar ortaya koymuştur.

⁹René Descartes (31 Mart 1596-1 Şubat 1650), çağdaş felsefenin babası sayılır. Skolâstik felsefenin temel felsefi varsayımlarına son vermiş ve günümüze değin sürekli yeniden ele alınan bazı temel felsefe sorunlarını ortaya atmıştır. Ayrıca, analitik geometrinin de kurucusudur.

¹⁰Blaise Pascal (1623-1662), matematiği, gerçeği açık ve seçik olarak kavramada en sağlam bilgi çeşidi olarak kabul eder. Matematikte yaptığı birçok buluşlar ile bilimsel düşünceye önemli katkılarda bulunmuştur.

¹¹Türkiye Eğitim Millî Komisyonu Raporu, s.27.

¹²Abdülhak Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 4.B., İstanbul, Evrim Matbaacılık, 1982, s.214.

¹³Mumcu, op.cit., s.7.

nında atıldı. Üçüncü Mustafa, 1773'de, askerî eğitim amacıyla Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'u (bugünkü Deniz Harp Okulu'nun da başlangıcı olan Deniz Mühendisliği Okulu'nu) açtı. Bir süre sonra da (1795), kara kuvvetleriyle ilgili bir askerî okul olarak, Mühendishane-i Berrî-i Hümayun (Kara Mühendisliği Okulu) açıldı.¹⁴

Ancak, orduya eleman yetiştiren bu okullarda bile, esas itibariyle dinî eğitim veriliyordu. 1834 yılında kurulan Harbiye'de de dua ve ibadete büyük yer ayrılmıştı. Ulemâ sınıfı, eğitimin diğer devlet okullarında olduğu gibi askerî okullarda da dinî nitelikte olmasına önem veriyordu. Bu nedenle, ordunun teknik bilgisini artırmak için Batı'dan getirilen uzmanların yerleştirmeye çalıştıkları pozitif bilimler, uhrevî öğrenim yoluyla yok oluyor, ordu üyeleri gerici ve fanatik niteliklerle yetişmiş oluyorlardı.¹⁵

Aslında, Tanzimat'tan önceki dönem sonlarında açılmış yüksek okullardan yalnızca Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye, üniversite niteliğinde öğretim yapıyordu.¹⁶ İkinci Mahmut tarafından 1827'de kurulan Askerî Tıbbiye'de öğretim Fransızca-

---

¹⁴Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Fikir Hayatı," Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, Ankara, Yüksek Öğrenim Kurulu Yayınları, 1986, s.130.

¹⁵Arsel, op.cit., s.402.

¹⁶Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, Ankara, DİE Matbaası, 1973, s.434.

dı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açılmış ilk penceresi sayılabılırdı.¹⁷ Ancak, bu okulda bile öğretim çok yetersizdi. Örneğin, Genel Patoloji öğretmeni Ferik Nafiz Paşa, on-sekiz yıl önce mikrobu bulunan tetanos hastalığına, sıcak ülkelerin gecesi ile gündüzü arasındaki büyük sıcaklık farkının yol açtığını söylerdi.¹⁸ Hattâ, fetva makamı, anatomi dersi için ölümlerden yararlanılmasına karşı çıktığından, okulun açılabilmesi bile bir ara tehlikeye girmişti.¹⁹

Şeriat eğitiminin yarattığı bu olumsuzluklar nedeniyle Tanzimat döneminde eğitimi, din işi olmaktan çıkarma zorunluluğu duyuldu.²⁰ 1869 yılında, Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından, bir Genel Eğitim Yasası (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi) çıkarıldı. Bu yasa ile eğitimde, şeriat yerine Fransız eğitim sistemi kabul edilmiş oldu.

Ne var ki, yasa, eğitimin çeşitli yönlerine geniş bir biçimde yer verdiği halde, teknik öğretime gereken önemi göstermemişti. Oysa, Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsan iki güçten birisi Batı'nın ordusu ise, ikincisi de ekonomisiydi. Hattâ, cephe de karşılaşılan herne kadar orduysa da, onu besleyen ekonomi olduğu için, ikincisi birincisinden de önemliydi. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda, eğitim de dahil olmak üzere bütün ye-

---

¹⁷Tevfik Sağlam, Nasıl Okudum, 2.B., İstanbul, İstanbul Matbaası, 1981, s.40.

¹⁸Ibid., s.71.

¹⁹Feyzioğlu, op.cit., s.130.

²⁰Özer Ozankaya, Atatürk ve Lâiklik, 2.B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1983, s.130.

nileşme hareketleri, Tanzimat'a kadar yalnız ordu, Tanzimat'tan sonra da devlet yapısı için oldu. Gerçi, 1847 yılında Ziraat Okulu, 1858 yılında Orman Okulu, 1860 yılında da Maden Okulu gibi okullar varsa da bunlar çok zayıftı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik ve teknik gelişmeyi sağlayacak kurumlar, hiçbir zaman birinci plana alınmadı.²¹

Öte yandan, Tanzimat döneminde kurulan, çağdaş ve demokratik topluma özgü bilim anlayışını getiren yüksek okullara, genellikle gayri müslimlerle Türkler dışındaki topluluk üyesi kimseler devam ediyordu. Türklerin çoğunlukla devam ettiği medreselerin varlıklarını sürdürmesi ise, hem öbür topluluklarla Türkler arasında, hem de bu okullara devam eden az sayıdaki Türk aydınlar ile geniş toplum üyeleri arasında büyük uçurumların açılmasına neden oluyordu.²² Çünkü, Tanzimat'la gelişen reform hareketleri ne din eğitiminde, ne de eğitim ve öğretim yöntemlerinde bir değişme yapmıştı. Şeriat makamlarının elindeki medreseler, bütün yeniliklere karşı koyuyorlardı.²³ Daha On-altıncı yüzyılda, Atlantik Okyanusu kıyılarının haritasını çizen Pirî Reis gibi denizcilerin yetiştiği bir ülkede,²⁴ Damat Sait Paşa, rüştiye okullarında harita gösterilmesine karar verdi diye Reşit Paşa'nın idamını istiyordu.²⁵

---

²¹Koçer, op.cit., s.236.

²²Ozankaya, op.cit., s.130.

²³Koçer, op.cit., s.244.

²⁴Feyzioglu, op.cit., s.113.

²⁵Ozankaya, op.cit., s.131.

Ayrıca, vakıf sistemi ile medreseler, akçal olarak desteklenirken, Maarif Nezareti kısır bütçesiyle yeni açılan okulları destekleyemiyordu. Bu durumda da, fakir halk çocukları için medreseler en uygun okul olmakta devam ediyorlardı.

Tanzimat döneminde, eğitim alanında gerçekleştirilen reformlardan biri de, Darülfünun adıyla Batı tipinde bir üniversitenin kurulmaya çalışılmasıydı. 1848 yılında, Geçici Maarif Meclisi'nde bu yönde bir karar alındı. Fakat kararın uygulanması, öğretim görülecek binanın inşaat çalışmaları nedeniyle oldukça uzadı ve ilk Darülfünun ancak 12 Ocak 1863'de açılabilirdi.

Bu kurum, çoğu Fransızca olmak üzere yabancı dillerdeki 4 000 ciltlik bir kitaplığa ve o zamana göre gelişmiş bir fizik ve kimya laboratuvarına sahipti. Fakat bu olumlu yönlerine karşın, belirli bir programı ve öğretim kadrosu yoktu. Darülfünun'da eğitim, o dönemin etkili ve kültürlü paşalarının ve kişilerinin verdiği konferanslarla yürütülüyordu.²⁶ Bunun yanında, Batılı anlamda yeteri kadar ilk ve orta öğretim kurumu açılmadığından yetişmiş öğrenci sıkıntısı da çekiliyordu.²⁷ Çünkü, medrese eğitimi için hazırlanmış öğrenciler, yeni yüksek okullar ve Darülfünun için gerekli dersleri -örneğin fizik, kimya, biyoloji, matematiği- okumamışlardı.²⁸

---

²⁶Koçer, op.cit., s.75.

²⁷Vakur Versan, "Atatürk ve Millî Eğitim," İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Yıl 2, No.3 (Aralık 1981), s.128.

²⁸Sağlam, op.cit., s.16. Ayrıca bkz. Hilmi Ziya Ülken, "Eğitim Krizinin Kökleri ve Üniversiteler," Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.II, No.1-4 (1969), s.2 ve Mumcu, op.cit., s.10.

Bu ilk Darûlfünun, gerek programının yetersiz oluşu ve gerekse de burada konferans verenlerin birer yüksek memur olup devlet işlerini ihmal ettikleri bahanesiyle bir yıl sonra kapatıldı. Ancak asıl neden, medrese ulemâsı ve gerici çevrelerin, uygulanmaya çalışılan yeniliklerden duydukları hoşnutsuzluktu.²⁹ Müdür Hoca Tahsin Efendi'nin, canlıların havasız yaşayamayacağını kanıtlamak için, bir güvercini havası boşaltılmış bir fanus içinde öldürmesi ve Cemâleddin Afganî'nin³⁰ "peygamberlik bir sanattır" demesi, bardağı taşıran son damla oldu.³¹ Kapatılmadan kısa bir süre önce Nuri Efendi Konağı'na taşınan Darûlfünun'un kitapları ve lâboratuvar malzemeleri, burada çıkan ya da çıkartılan bir yangınla tamamen yandı. Böylece, bu ilk Darûlfünun'dan geriye hiçbir şey kalmadı.³²

Bu kurumun yok olmasından beş yıl kadar sonra, ikinci bir Darûlfünun açılmasına karar verildi. Darûlfünun-u Osmanî adını alan bu kurum, Sadrazam Âli Paşa ile bütün nazırlar ve ileri gelenlerin katıldığı bir törenle, 20 Şubat 1870'de açıldı.

---

²⁹Koçer, op.cit., s.75.

³⁰Cemâleddin Afganî (1383-9 Mart 1897), Avrupa egemenliğine karşı güçlü bir İslâm uygarlığının Osmanlı İmparatorluğu'nu canlandırabileceğine olan inancıyla, On-dokuzuncu yüzyılda ve Yirminci yüzyıl başlarında İslâm düşüncesinin gelişimini etkilemiştir. "Peygamberlik bir sanattır" dediği için din adamlarınca eleştirilmiş ve dinden saptığı ileri sürülmüştür. İkinci Abdülhamit tarafından da tutuklanmıştır.

³¹Server Tanilli, Devlet ve Demokrasi, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1981, s.422.

³²Koçer, op.cit., s.76.

Darûlfünun-u Osmanî, Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk ile Ulûm-u Tabiiye ve Riyaziye olmak üzere üç şubeye ayrıldı. Ancak, bu ikinci Darûlfünun da, 1871 ortalarında gerici çevrelerin baskılarıyla kapatıldı.³³

Üçüncü Darûlfünun, Saffet Paşa'nın çabalarıyla 1874 yılında açıldı. Darûlfünun-u Sultani adı verilen bu kurum, softaların etkisi altına girmemek için, Galatasaray Sultanîsi'nin içinde ve yabancı hocaların görev yapmasıyla eğitimine başladı. Darûlfünun-u Sultani'de tıp, ilâhiyat, edebiyat, hukuk ve mühendislik fakülteleri oluşturuldu. Müdürlüğüne de, yine bir Hıristiyan olan Sava Paşa getirildi. Türkçe ders verecek öğretmen ve Türkçe okutulacak kitap bulunmadığı gerekçesiyle, öğretim dili Fransızca olarak kabul edildi. Ancak, bu nitelikleriyle sadece Galatasaray Sultanîsi mezunlarının edebileceği bir yüksek okul olma düzeyini aşamadı ve birkaç yıl sonra kendi kendine kapandı.³⁴

1878 yılında, İkinci Abdülhamit, Darûlfünun'u tekrar açmayı denedi. Fakat bu girişim, programdaki derslerin doldurulmaması ve öğretmen yokluğundan başarısızlıkla sonuçlandı.³⁵

---

³³Oktay Aslanapa, "İstanbul Darûlfünun ve Üniversite Binaları Tarihçesi," İstanbul Üniversitesi Bülteni, No.13 (Mart 1980), s.33.

³⁴Koçer, op.cit., s.110-111.

³⁵Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, 2.B., İstanbul, Ülken Yayınları, 1979, s.131.

Aslında İkinci Abdülhamit, Kanun-u Esasî hükümlerinin yürütülmesini uzunca bir bekleyişe bile gerek görmeden durdurmuş olmakla birlikte, belki de halkı Meşrutiyet'e hazırlamak istiyor gibi görünmek ve Meşrutiyet'in ertelenmesinde kendini özür-lü saydırmak için, padişahlığının ilk yıllarında maarif işle-rine ilgi göstermekten çekinmemiştir: 1877'de Mekteb-i Mülkiye yeniden düzenlenmiş, Mekteb-i Hukuk 1880'de kurulmuş, 1879 yı-lında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den ayrılarak Maarif Nezareti'ne bağlanmış, 1883'de Sanayi-i Nefise Mektebi açılmış, 1884'de Mekteb-i Hendese-i Mülkiye ku-rulmuş, 1898'de Gülhane Tababet Tatbikatı Mektebi ve Seririya-tı açılmıştır. 1900 yılında ise dördüncü kez Darülfünun, Darül-fünun-u Şahane adıyla kurulmuştur.³⁶

Darülfünun-u Şahane'de, Ulûm-u Âliyye-i Diniye (İlâhiyat), Ulûm-u Riyaziyye (Mühendislik) ve Edebiyat Fakülteleri bulun-u-yordu. Hukuk ve Tıp Fakültelerinin yönetimi ise ayrılmıştı. Okulun müdürlüğünü ise, aynı zamanda Mekteb-i Mülkiye'nin de müdürü olan Recaî Efendi yapıyordu.

1908'deki İkinci Meşrutiyet'ten sonra ortaya atılan eği-timde reform düşünceleri çerçevesinde Darülfünun-u Şahane'de de birtakım değişikliklere gidildi.³⁷ Yeni bir binaya geçil-di, öğretim araç ve gereçleri bakımından zenginleşti, 1911 yı-lında bir profesörler kurulu kurulmasına ve fakülte başkanla-

---

³⁶Koçer, op.cit., s.134-135.

³⁷Aslanapa, op.cit., s.35.

rının bu kurulca seçilmesine karar verildi.

Ancak en önemli değişiklik, Emrullah Efendi tarafından yapıldı. Buna göre, yeni Darûlfünun şu bölümlerden oluşacaktı: Dinî bilimler, Hukuk, Fen, Tıp ve Edebiyat. Eczacılık ve Diş Hekimliği yüksek okulları da tıp bölümüne bağlanacaktı.³⁸ Bu yeni düzenlemenin amacı, bilim ve tekniğin hem ilerlemesine, hem de halka yayılmasına aracılık etmektir.³⁹

Bu dönemde ayrıca, Darûlmesai adı altında birçok araştırma enstitüleri kuruldu. Darûlfünun'daki fakültelerin ortak işlerini ve bilimsel yaşamlarını düzenleyecek bir Darûlfünun Divanı (Senato) oluşturuldu. 19 Ağustos 1916'da, Edebiyat Fakültesi bünyesinde, beş yıl öğrenim süresi bulunan bir Diller Şubesi açıldı. Bu şubede, Arapça, Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça, Macarca, İtalyanca, Yunanca, Çince, Farsça ve Urdu dili öğretilmekte, Edebiyat Fakültesi öğrencileri bu şubenin derslerinden birine devamla yükümlü tutulmaktaydı. 1917-18 ders yılında, Hukuk Fakültesi'nin dördüncü sınıfı, adlî, siyasî, idarî ve malî olmak üzere dört şubeye ayrıldı.

Yine bu dönemde, Darûlfünun'un öğretim kadrosunu güçlendirmek için Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan Alman profesörler çağrılmıştı. Maarif Nazırı Şükrü Bey, Edebiyat Fakültesine 10, Fen Fakültesi'ne 6, Hukuk Fakültesi'ne 4 Alman profesörü getirtti ve bunlar Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna ka-

---

³⁸Koçer, op.cit., s.199-200.

³⁹Ülken, op.cit., s.190.

dar İstanbul'da kaldılar.⁴⁰

Aslında Osmanlılarda eğitim reformu, hep Fransız sistemi örnek alınarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Zaten, aydınlar arasında egemen yabancı dil de Fransızcaydı. Ancak, Yirminci yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun giderek Alman ekonomik, siyasal ve askerî etki alanına girmesine koşut olarak, Alman kültürü de imparatorluğa girmeye başladı. Fakat ne yazık ki, Osmanlılar gerçek Alman kültürünü değil, yüzeydeki Alman kültürünü, daha doğrusu Alman kültürel propagandasını tanıdılar. Osmanlı İmparatorluğu'na, klâsik Alman felsefesi, Alman edebiyatı, tekniği ve doğa bilimleri gelmedi; Alman kültürü yalnızca, arkeolojik zenginlikleri yağmalayacak kazılar, Beyoğlu'ndaki Viyana operetleri, Almanca yapıtların Fransızca yoluyla eksik ve yanlış çevirileri ve büyük ölçüde de Alman otoriterliği ve militarizmine hayranlık duyguları geldi.

Alman kültürel yayılcılığı çerçevesinde birçok Alman okulu açılması da düşünüldü. Bu okullar Bağdat hattı çevresinde kurulacaktı. Amaç, Alman ekonomik çıkarlarına yardımcı olacak Osmanlı gençlerinin yetiştirilmesiydi.

Bu gelişmelerin kaynağı ise, Alman doğu bilimi örgütleriydi. Bunların en önde gelenleri, 1895 yılında kurulan Vorderasiatische Gesellschaft (Önasya Derneği), 1901 yılında ku-

---

⁴⁰Koçer, op.cit., s.200-201.

kurulan Münchener Orientalische Gesellschaft (Münih Doğu Derneği), 1877 yılında Filistin'de sömürgeleşme ve etki siyasetini hazırlamak için kurulan Deutscheverein für Erforschung Palaestinas (Alman-Filistin Araştırma Birliği) ve 1904 yılında kurulan Deutsche Gesellschaft für die Erforschung Anatoliens (Anadolu Bilimsel Araştırma Birliği) idi. Pütün bu derneklerin seçkin uzmanları, 1908'den itibaren siyasal uzmanlarla birlikte, Deutsche Vorderasien Komite (Alman Önasya Komitesi) adlı örgütte çalışmaya başladılar. Amaçları, İslâm kültürü ve eski Yakın-doğu uygarlıkları üzerinde araştırmalar yaparken, İslâm dünyasına sempatik görünmeye çalışan siyaset adamlarına bulgularıyla yardımcı olmaktı.⁴¹

Böylece, Alman kültürüyle, daha doğrusu kültürel propagandasıyla tanışan Osmanlılar, Darülfünun'daki reform çabalarına yardım için Alman profesörleri çağırdılar. Alman profesörler de, bu kurumu Batı üniversiteleri düzeyine çıkarmak için ellerinden geleni yaptılar. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun dinsel yapısı ve genel çürümüşlüğü buna olanak vermedi. Hattâ, 11 Ekim 1919 tarihli Darülfünun-u Osmanî Nizamnamesi ile tanınan bilimsel özerklik bile yeterli düzelmeyi sağlayamadı. Zaten, Mondros Ateşkesi'nin imzalanmasından hemen sonra Alman profesörler de ülkelerine dönmüşlerdi.⁴² Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu gibi birçok Türk öğretmen ise, ya işgâl kuvvetlerince

⁴¹ İlber Ortaylı, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1981, s.49-51.

⁴² Koçer, op.cit., s.202.

Malta'ya sürülmüş, ya da Esat Paşa gibi tutuklanmışlardı.⁴³

Bu arada altı-yüz yıllık bir imparatorluk yıkılıyor ve yeni, çağdaş bir cumhuriyete doğru adımlar atılıyordu. Bütün zorluklara karşın, 1923 yılında ilân edilen yeni Cumhuriyeti ise, her alanda olduğu gibi eğitim alanında da aşılması gereken birçok engel bekliyordu. Hedef, çağdaş uygarlıkların düzeyine yükselmekti.

2. Cumhuriyet Dönemi

Osmanlı İmparatorluğu yıkıldığı zaman, arkasında eski ile yeniyi bir arada barındıran ikili bir eğitim sistemi bıraktı: Bir yanda geleneklerine bağlı medreseler, öte yanda Batı biçimi eğitim yapmaya çalışan yüksek okullar.

Bu ikilik kendisini, devlet örgütü içinde de gösteriyordu: Medreseler, bir Şehülislâm dairesi olan Meşihat makamına⁴⁴; yeni tür okullar ise Maarif Nezareti'ne bağlı bulunuyordu.

Eğitim sistemindeki ikilik, temelde, imparatorluğun içine düşmüş olduğu çelişkiyi yansıtıyordu. Din esasına dayalı bir devlet düzeni içindeki Osmanlı İmparatorluğu, eğitim sis-

---

⁴³Aslanapa, op.cit., s.36.

⁴⁴Şehülislâmlık'ın adı Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında Meşihat-ı İslâmiye olmuştur. Ayaklanmalarda olumsuz fetvalar verilebileceği olasılığı, Meşihat'ı çekinilen bir makam yapmıştır. Bu durumdan cesaret alan Şehülislâmlar, Onaltıncı yüzyılın sonlarına doğru baskılarını artırmışlardır.

teminde İslâmî geleneği reddedemiyordu. Öte yandan, yeniçilik hareketinin mantığı da, eğitim kurumlarının çağdaş bilgilere, ilerleyen fen ve teknolojiye ağırlık vermesini gerektiriyordu. Sisteme yön vermek konusunda karşılaşılan ciddi güçlükler bu çelişkiden kaynaklanıyordu; ikili eğitim sistemi, temeldeki çelişkiyi yalnız yansıtmakla kalmıyor, aynı zamanda besliyordu.⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu ikili yapının dışında, bir de yabancı devletlerin açtıkları okullar vardı. Başlangıçta misyoner okulları olarak kurulan ve herbiri kendi amaçları doğrultusunda eğitim ve öğretim yapan bu okullar, yurttaşlar arasında zaten var olan bilgi, dil, dış dünyayı algılama konularındaki derin uçurumu artırıyordu. Bu durum ise, ulusal kültürün gelişmesini önledi. Zaten nüfusun ancak % 10'unun okuma-yazma bildiği bir toplumda ulusal kültürün gelişmesi beklenemezdi.⁴⁶

Atatürk'e göre ise, bir toplumun kalkınabilmesi, sağlam bir siyasal ve toplumsal yapıya sahip olabilmesi ulusal kültürle ve bu kültürü yerleştirip korumaya aracılık edecek ulusal bir eğitimle sağlanabilirdi.⁴⁷ Atatürk 1925 yılında şöyle diyordu:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kuşaklara vereceği eğitim kesinlikle ulusal eğitim olacaktır..."

---

⁴⁵Turhan Oğuzkan, "Atatürkçü Eğitim Politikası ve Millî Eğitim," Atatürkçülük: İkinci Kitap, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1984, s.115-116.

⁴⁶Turkish National Commission for UNESCO, Atatürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981, s.154.

⁴⁷Vakur, op.cit., s.125.

Yeryüzünde üçyüz milyonu geçen İslâm vardır. Bunlar, ana, baba, hoca eğitimiyle terbiye ve ahlâk almaktadırlar. Fakat acınarak söylüyorum, gerçek olay şudur ki, bütün bu milyonlarca insan kitlesi şunun veya bunun esareti ve hoşgörü zincirleri altındadır. Aldıkları manevî eğitim ve ahlâk onlara bu esaret zincirlerini kırabilecek insanlık meziyetini verememiştir, veremiyor. Çünkü eğitimlerinin amacı ulusal değildir."⁴⁸

Zaten, daha Kurtuluş Savaşı yıllarında Atatürk, ulusal ve lâik bir Türk toplumu yaratmayı amaçlamıştı.⁴⁹ Böyle bir topluma verilecek eğitim ise ancak, ulusal ve lâik olabilirdi. Bu ise, Osmanlı eğitim felsefesinin tümüyle ortadan kaldırılmasıyla mümkündü.⁵⁰ Atatürk 1921'de şöyle diyordu: "Şimdiye kadar izlenen öğretim ve eğitim yöntemlerinin, ulusumuzun gerileme tarihinde en önemli neden olduğu inancındayım."⁵¹

Bu düşüncelerle Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın en zor döneminde, ordumuzun geri çekilmek zorunda kaldığı Kütahya-Eskişehir çarpışmalarının olduğu günlerde, 16 Temmuz 1921'de, Maarif Kongresi'ni topladı. Bu kongrede Mustafa Kemâl, eğitimcilerden, savaş sonrasında uygulanmak üzere dikkatle ve özen-

---

⁴⁸ Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, der. Utkan Kocatürk, 3.B., k.y., Olgaç Matbaası, 1984, s.109.

⁴⁹ Turkish National Commission for UNESCO, op.cit., s.154.

⁵⁰ R.K. Sinha, Mustafa Kemâl ve Mahatma Gandhi, k.y., Milliyet Yayınları, 1972, s.194. Ayrıca bkz. Mustafa Baydar, Atatürk ve Devrimlerimiz, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1973, s.189.

⁵¹ Kocatürk, op.cit., s.112.

le işlenip çizilmiş ulusal bir eğitim programı istedi. Bu programın her türlü etkiden uzak ve ulusal nitelikte olması gerektiğini vurguladı.

Atatürk, uygulanacak bu eğitim programının da, bir yandan toplumun gereksinimlerine yanıt vermesi, öte yandan çağdaş bir nitelik taşıması görüşündeydi.⁵² 1922 yılında şöyle diyordu:

"Hükümetin en verimli ve önemli görevi ulusal eğitimle ilgili olan işlerdir. Bu işlerde başarılabilmek için öyle bir program izlemek zorundayız ki, o program ulusumuzun bugünkü durumuyla, toplumsal, yaşamsal gereksinimiyle, çevre koşullarıyla ve çağın gerekleriyle tamamen uygun ve uyumlu olsun."⁵³

Öte yandan, bu ulusal eğitim programının çağdaşlaşmayı sağlayabilmesi için halka yayılması da gerekliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim, sürekli olarak üst tabakalara özgü olarak kalmıştı. Oysa, halka inmeyen bir eğitim sistemiyle çağdaşlaşmayı sağlamak olanaksızdı. Atatürk yine 1922 yılında şöyle diyordu: "Ulusal eğitim programımızın, ulusal eğitim siyasetimizin temel taşı cahilliğin yok edilmesidir. Cahillik yok edilmedikçe yerimizdeyiz... Yerinde duran birşey ise geriye gidiyor demektir."⁵⁴

Mustafa Kemal'in düşüncesinde eğitimi yaymak ve bilgisiz-

---

⁵²Oğuzkan, op.cit., s.118.

⁵³Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1945, s.223.

⁵⁴Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1952, s.45.

likle savaş, halk kitlelerine okuma-yazma öğretmekten ve genel bilgi kazandırmaktan çok daha öteye giden bir önem taşıyordu. Halkın aydınlatılması, ulusal bağımsızlığın güvencesi olduğu gibi, halkı teba olmaktan çıkartarak kendi iradesine sahip yurttaşlar durumuna getirmenin de temel koşuluydu.⁵⁵

Ancak, tüm bu düşüncelerin gerçeklik kazarması için, öncelikle ortamın imparatorluktan arta kalmış Ortaçağ kurumlarından arındırılması gerekiyordu. Bu işlemin ilk aşaması 3 Mart 1924'de çıkartılan 430 Sayılı Öğretim Birliği (Tevhid-i Tedrisat) Yasası ile gerçekleştirildi.⁵⁶ İkinci aşama ise, 1933'de Darülfünun'un kaldırılıp yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulması olacaktır.

Öğretim Birliği Yasası ile, dinî birer eğitim kurumu olan medreseler kaldırılıyor; Türk eğitimindeki ikiliğe son verilerek sistemin bütünüyle çağdaş bir doğrultuda geliştirilmesi yolu açılmış oluyordu.

Kapandıkları 1924 yılında, ülkede 479 medrese ve bunlara kayıtlı 18 000 öğrenci bulunuyordu. Ancak, gerçekte medreselere 6 000 kişi devam ediyor; diğerleri askerlikten geri bırakılma hakkından yararlanarak çeşitli işlerde çalışıyorlardı. Do-

---

⁵⁵Oğuzkan, op.cit., s.119-120.

⁵⁶Macit Gökberk, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk," Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İstanbul, Ağaoglu Yayınevi, 1983, s.306.

layısıyla son derece geri kalmış bu öğretim kurumlarına devam eden öğrencilerin sayıları da çok azdı. Ayrıca, 1923-24 öğretim yılında tüm orta öğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci sayısı 7 000'in biraz üzerindeydi. Darûlfünun'da ise yaklaşık 3 000 kadar öğrenci bulunuyordu.⁵⁷ Ülkenin her düzeydeki tüm öğretim kurumları, gereksinimleri karşılamaktan çok uzaktı.

Eğitim sistemini bir düzene sokmak amacıyla çıkartılan bir başka yasa da, 2 Mart 1926'da kabul edilen Maarif Teşkilâtı Hakkında Yasa'ydı. Bu yasayla, okul açılması izne bağlanmış, ilk ve orta öğretime yeni düzenlemeler getirilmiş; çağdışı dersler programlardan kaldırılmış ve öğretmen yetiştirmeye hız verilmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁸

Öte yandan, uygulanmaya çalışılan çağdaş eğitim sisteminin topluma yayılması aşamasında, kadınların eski toplum düzeyindeki yerleri korunarak bu eğitimden yararlandırılmamaları düşünülemezdi. Yine 1926 yılında kabul edilen Medenî Kanun ile önce kadınların toplumsal ve medenî hakları geniş ölçüde yasal güvence altına alındı. Kısa bir süre sonra ise, kız ve erkek çocukların okullarda bir arada öğrenim görmesini öngören karma eğitim sistemi benimsendi. Zaten, toplumun bir bölümünü eğitip, diğerini karanlıkta bırakarak, sistemin amaçladığı çağ-

---

⁵⁷ İlhan Başgöz ve Howard A. Wilson, Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk, Ankara, Ajans-Türk Matbaası, 1968, s.81.

⁵⁸ Doğan Canman, "Atatürk Devrimleri," Amme İdaresi Dergisi, C.XXI, No.4 (Aralık 1988), s.9.

daş uygarlık düzeyine de ulaşılamazdı.⁵⁹

Toplumda çağdaşlaşmanın itici gücü olması gereken yüksek okullarda ise, bu gerçekliğin ayırımına daha önce varılmıştı: Ulusal Kurtuluş Savaşı verilirken, İstanbul'da 20-25 kişilik bilinçli bir kız öğrenci grubu, Darûlfünun'da, erkek öğrencilerle birlikte, eşit koşullarda dersleri izlemek hakkını elde etmek için uğraştılar. Ayrı dersanelerde, yetersiz biçimde öğrenim görmeyi reddeden bu hareket karşısında Darûlfünun Divanı, önce Fen ve Edebiyat, sonra da Hukuk ve Tıp fakültelerinde karma eğitimi başlatmaya mecbur oldu.⁶⁰

Halk arasında okur-yazarlığın yayılması ve bilgisizliğin ortadan kaldırılması için yapılan bir başka düzenleme ise, 1928 yılında Harf Devrimi ile, Arap harflerinin kaldırılarak Lâtin harflerinin kullanılmaya başlanması oldu. Zaten, eğitim ulusal olacağına göre, onun dilini de ulusallaştırmak bir zorunluluktu.⁶¹ Öte yandan, harf devrimi, bir eğitim hareketi olduğu kadar bir kültür değişimi hareketiydi de. Çünkü, canlılığını geniş ölçüde yitirmiş bir uygarlık düzeninden çağdaş uygarlık düzenine geçişi simgeliyordu.

Gerçekleştirilen bu düzenlemelerle, genel nüfusta okuma-

---

⁵⁹Oğuzkan, op.cit., s.121.

⁶⁰Feyzioglu, op.cit., s.161-162.

⁶¹Nazmi Şentürk, "Atatürk'ün Eğitim Anlayışı," Kemalizm Üzerine, der. Kenan Akçay, İstanbul, Erenler Matbaası, 1981, s.184.

yazma oranı, 1927'de % 11'den, 1935'de % 20'ye yükseldi.⁶² Yedi yılda sağlanan % 100'lük bu artışın temelinde Kemâlist felsefenin kavramları ve ilkeleri bulunuyordu. Atatürk, ulusal birlik ve lâik toplumun eğitimde yenileşme ile gerçekleşeceğine inanmıştı.⁶³ Toynbee, 1927'de şöyle yazıyordu:

"Genel olarak, yeni hükümet eğitim sistemini gözle görülür bir şekilde geliştiriyor ve eğitim sistemi ülkenin ekonomik ve toplumsal yaşamında büyük bir etkiye sahip. Lâiklik, tüm okulları dinsel geleneklerin ve muhafazakarlığın sınırlamalarından kurtardı. Eğitimin ulusu birleştirici bir nitelik taşıması ve ilerlemenin önemli bir ögesi olması nedeniyle hükümet, bu alana büyük ölçüde eğildi. Mustafa Kemal ancak bu sayede Batılı çizgiye yanaşabileceğini biliyor."⁶⁴

Zaten, Atatürk'ün bilim anlayışının ayırıcı özelliği, bilimi toplumu şekillendirmek için kullanmak istemiş olması, bu açıdan olguculuğun (pozitivizmin) getirdiği anlamda hareket etmiş olmasıydı. Yoksa, bilimsel eğitimin endüstri yoluyla ulusu kuvvetlendireceği, On-dokuzuncu yüzyılın ortasında Osmanlı İmparatorluğu'nda da bilinmeyen bir düşünce değildi.⁶⁵

---

⁶²Oğuzkan, op.cit., s.122-123.

⁶³Ziya Bursalıoğlu, "Atatürk'ün Bilimsel Liderliği," Atatürkçülük: İkinci Kitap, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1984, s.86.

⁶⁴Arnold J.Toynbee ve Kenneth P.Kirkwood, Turkey, New York, Charles Scribner's Sons, 1927, s.251.

⁶⁵Şerif Mardin, "Atatürk ve Pozitif Düşünce," Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si, k.y., Odalar Birliği Yayını, 1981, s.58.

O zamanların Türkiye'sini yakından incelemiş olan Toynbee, şu saptamayı yapmıştı:

"Mustafa Kemâl, yeni kurum ve düşünceleri yerleştirebilecek geniş çaplı bir eğitim uygulanmadıkça, devrimci reformların hiçbirinin yerleşemeyeceğini anlamıştı. Bu yüzden, öğretim kurumları, yeni devrimci ilkeleri öğretebilecek biçimde örgütlendi."66

Bu çerçevede, entellektüel yaşamın merkezleri ve toplumsal gelişmelerin motoru üniversitelerin ülkemizdeki tek örneği İstanbul Darülfünunu'nda düzeltim çalışmalarına başlandı. Bu, zorunluydu da. Çünkü, toplumları geliştiren düşünce ve buluşlar, genellikle ve hele reformların yukarıdan gerçekleştirildiği toplumlarda, üniversitelerden gelir. Üniversiteler, özgür düşüncenin ve bilimsel araştırmanın merkezleri olabilirler. Gelişmiş toplumlar, bir anlamda birer üniversite ülkesidirler. Kalkınma durumundaki ülkelere ise, özellikle, kaliteli bilim adamı ve uzman çok gereklidir. Çünkü, kalkınma sorununun sistimli biçimde incelenip çözümlenmesinde üniversitelere çok önemli görevler düşer. Bu nedenlerle, Türkiye'deki eğitim sistemi yenilenirken, üniversite de, kuşkusuz bu sistemin içinde ele alınacaktı. Tek üniversitemizi, klâsik Batı üniversiteleri düzeyine çıkarmak gerekiyordu.67

Bu amaçla, 21 Nisan 1924 yılında çıkartılan bir talimat-

---

⁶⁶Toynbee ve Kirkwood, op.cit., s.202.

⁶⁷Altuğ, "Atatürk'ü Anma Töreni Konuşması," İstanbul Üniversitesi Bülteni, No.3 (Kasım 1986), s.9.

nameyle İstanbul Darülfünunu'na bilimsel özerklik tanındı. 1924-1926 yılları arasında yurt dışından yabancı profesörler getirildi.⁶⁸ Bu profesörlerden üçü Fransız, biri İsviçreliydi.⁶⁹

Kısa zamanda bir aydın ve uzman kadrosu yetiştirilmesi amacıyla, Darülfünun'un düzeltimi çalışmalarının yanı sıra, Avrupa ve Amerika'daki üniversitelerde okumak üzere yurtdışına öğrenci de gönderildi. Atatürk, daha 1923 yılında şöyle diyordu:

"Bu millet ve memleket bilime, irfana çok muhtaç; tahsil yapmış, diploma almış, gelmiş olanları korumak kadar doğal ve gerekli bir şey olmaktan başka, sürülerle ve sürülerle eğitim ve öğretim görmek için, bilim ve fen almak için Avrupa'ya, Amerika'ya ve her tarafa çocuklarımızı göndermeye zorunluyuz ve göndereceğiz. Bilim, fen ve uzmanlaşma nerede varsa, sanat nerede varsa gidip öğrenmeye zorunluyuz."⁷⁰

Bu siyaset sonucunda, 1930'daki nüfus oranına göre Avrupa'da yüksek öğrenimdeki öğrenci sayısı en çok olan ülke Türkiye oldu.

Öte yandan, ilk on yıl içinde, nüfusu 35 000'i aşmayan hükümet merkezi Ankara'da, eğitim, hukuk, tarım, dil ve tarih-coğrafya için yatılı yüksek öğretim kurumları açıldı.⁷¹ Bu yük-

---

⁶⁸Aslanapa, op.cit., s.36.

⁶⁹Ernst E. Hirsch, Hâtıralarım, çev.Fatma Suphi, et.al., Ankara, Sevinç Matbaası, 1985, s.249.

⁷⁰Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, der. Arı İnan, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1982, s.123.

⁷¹M.Rauf İnan, "50.Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Eğitim," Atatürk Konferansları 1973-1974, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977, s.244.

sek okullara gereksinme çok büyüktü. Örneğin, 1925'de Ankara'da Hukuk Okulu'nun açılması konusunda Meclis'e verilen öneride, ülkedeki yargıç açığı ve var olan yargıçların da İslâm hukukuna göre yetişmiş olduklarından yetersizliği gerekçe olarak gösterilmişti.⁷²

Ne var ki, tüm bu çalışmalar yetersiz kalıyordu. Bunda, hükümetin sahip olduğu malî kaynakların -doğal olarak- yetersizliği nedeniyle, yüksek öğretimi yeterince destekleyememesinin önemli rolü vardı.⁷³ Yüksek öğretim, hâlâ varlıklı bir gruba hitap ediyordu. Bu grup ise, çoğunlukla yurt dışında okumayı tercih ediyordu.⁷⁴

Öte yandan, tek üniversitemiz İstanbul Darülfünunu, tüm düzeltim çalışmalarına karşın bir türlü istenilen düzeye gelemiyordu. Darülfünun'daki profesör önceden hazırlanmış bir metni okuyor, öğrenci ise bu metni ezberlemek zorunda bırakılıyordu. Çoğunlukla Türkçeden başka dil bilmeyen öğrenciler -dersler dışında- herhangi bir başka kaynaktan yararlanma ya da bilgi edinme olanığına sahip değildiler. Kitaplıklar, periyodik olarak yayımlanan meslek dergilerini bile içermiyordu.

---

⁷²Hirsch, op.cit., s.262.

⁷³Toynbee ve Kirkwood, op.cit., s.248.

⁷⁴Fritz Neumark, Boğaziçine Sığınanlar, çev.Şefik Alp Bahadır, İstanbul, Ercivan Matbaası, 1982, s.165.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Almanların, Tıp Fakültesi'ne yardım olarak gönderdiği kitaplar, sandıkları kapalı olarak depoda, 1938 yılında ortaya çıkarılmıştı.⁷⁵ Akademik görevlerini yerine getirmeyen birçok öğretim üyesi, maaşlarını almak için aydan aya Darülfünun'a uğruyordu.⁷⁶ Asistan sayısının ise bir-iki kişiyi geçmemesi, Darülfünun'un kendini yenileyemeyip tükendiğinin bir başka göstergesiydi.⁷⁷

Darülfünun, bu teknik yetersizliğinin yanı sıra belki biraz da ona bağlı olarak- Cumhuriyet inkılâplarına destek vermekte de yetersiz kaldı.⁷⁸ Oysa, entellektüel yaşamın merkezi olmuş bir kurumun, bu desteği vermesi çok önemliydi. Çünkü, yeni kurum ve fikirleri yerleştirebilecek geniş çaplı bir eğitim uygulanmadıkça, devrimci reformların hiçbiri yerleşemeyecekti.⁷⁹ Rejimin sürekliliği ve amacının gerçekleşmesi, eğitimin niteliğine çok yakından bağlıydı.⁸⁰

---

⁷⁵Hirsch, op.cit., s.263.

⁷⁶Neumark, op.cit., s.14.

⁷⁷Arslan Kaynardağ, Felsefecilerle Söyleşiler, İstanbul, Amaç Basımevi, 1986, s.20.

⁷⁸Tanilli, op.cit., s.422.

⁷⁹Toynbee ve Kirkwood, op.cit., s.202.

⁸⁰Altuğ, op.cit., s.9.

Zaten, her rejim, yurttaşlarına kendi siyasal amaçlarına uygun davranışlar kazandırmak zorundadır. Bu "siyasal kültür", bireylerin içinde yaşadıkları rejimi tanımalarını, kendi yetki ve sorumluluklarının neler olduğunu bilmelerini ve bu konuda gerekli düşünce ve davranış alışkanlıkları kazanmalarını sağlar.⁸¹

Oysa Darülfünun, bu siyasal kültürü bir türlü veremiyordu. Zamanın Millî Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, şöyle diyordu:

"Memlekette büyük politik ve sosyal inkılâplar yapılmıştır. Darülfünun bu büyük değişikliklere seyirci kalmıştır. Millî bir hareket halini alan yeni bir tarihi cereyan memleketi kapladı... İstanbul Darülfünunu sesini bile çıkarmadı. Dış dünyadan elini eteğini çekerek, kendi içine kapalı kalmayı tercih etti."⁸²

Sonunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurumun 1932 bütçesini ancak bir reform ve yeniden örgütlenme koşuluyla onayladı. Bunun için de, Cenevre'den eğitim bilimi (pedagoji) profesörü Albert Malche çağrıldı. Malche, o günkü durum hakkında izlenimlerini ve reform önerilerini ayrıntılı bir raporda topladı. Profesör Malche raporunun sonunda, Batı Avrupa'da geçerli olan üniversite kavramından hareketle, sorunun özünün, üni-

---

⁸¹Niyazi Karasar, "Eğitim ve Politik Gelişme," Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.V, No.3-4 (1972), s.65.

⁸²İsmet Giritli, "Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Gözlemler ve Düşünceler," İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Yıl 2, No.3, (Aralık 1981), s.57.

versite kavramı altında, işi yalnızca bilgi dağıtmak olan kurumlar anlaşılmasının yanlışlığında yattığını, üniversite denince akla bilimsel düşünce yöntemini öğreten bir kurumun gelmesi gerektiğini bildirdi. Bilimsel tutum olmaksızın kurtuluş da olamazdı. Eğer bir uygarlık, bilime gerek duymaksızın, hattâ, bilime rağmen gelişip serpilebilirse o zaman bu kurumu kapatmak en iyisiydi; hiç olmazsa gereksiz masraftan kurtulunmuş olurdu. Ama eğer bir uygarlık, ancak ve ancak bilimin geliştiği oranda gelişirse, o zaman sorunun şüphe uyandıran hiçbir yanını kalmaz ve üniversiteyi uygarlığın iyi bir aracı yapmak için her türlü olanağı seferber etmek zorunluluğu gün gibi açık gözükürdü.⁸³

Bu raporun etkisi altında, Darülfünun'un yeniden örgütlenmesinden vazgeçilerek, yerine Batılı anlamda bir üniversite kurulmasına, 1933 yılında çıkartılan 2252 sayılı "İstanbul Darülfünunu'nun İlgası ve Maarif Vekâleti'nce Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun"la karar verildi. Böylece, 1 Ağustos 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi kurulmuş oldu.⁸⁴

B. Yüksek Öğretim Reformundan Sonra

1. Genel Olarak

Ortaçağ düşünüyü, özellikle Kilise'nin öğretisi ve otoritesine dayanmaktaydı. Ancak, Aydınlanma Çağı ile birlikte kültür, yüzyıllar boyu kabul edilegelmiş dogmalardan kurtulma, ortak

---

⁸³Hirsch, op.cit., s.242.

⁸⁴Ernst E. Hirsch, Üniversite Kavramı ve Türkiye'deki Gelişimi, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1979, s.6.

mal haline gelme, "insancıllaşma" (hümanistleşme) eğilimi göstermeye başladı. Bunun sonucunda, yaşanan dünya, insan ve onun sorunlarına yeni bir bakış açısıyla yaklaşıldı.⁸⁵ Bu bakış açısının toplumda kökleşmesini sağlayan ise, "skolâstik üniversite"lerin yerini alan "insancıl üniversiteler" oldu.⁸⁶

İnsancıl üniversite, adını ve gücünü özgür insan düşüncesinden alıyordu. En belirgin özelliği, gerçeğin serbestçe araştırılmasıydı.⁸⁷

İşte, 1933 yılındaki yüksek öğretim reformuna egemen olan ilke de, bir meslek yüksek okulu kurmak değil, Türkiye'de Batı'nın insancıl üniversiteleri düzeyinde, gerçeği araştıran ve derinleştiren, bilgiyi toplayan, düzenleyen, çoğaltan ve yaygın bir bilim yuvası niteliğinde bir kurum oluşturmaktı.⁸⁸

Bu bakımdan, yüksek öğretim reformu, gerçek anlamda bir reform hareketi değildi. 1933'te, Türkiye'nin kendisinden istediği ve beklediği ödevleri yerine getirecek durumda olmayan bir yüksek okul kapatılmış, yerine Batı'lı bir üniversite ku-

---

⁸⁵ İl Han Özay, "XVI. Yüzyıl ve Sonrası Batı Avrupa Ülkeleri Kamu Yönetimi Tarihine İlişkin Notlar-Çağrışımlar II, Eğitimin Lâikleştirilmesi-Üniversiteler ve Devlet," İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Yıl 2, No.2 (Ağustos 1981), s.86.

⁸⁶ Mazhar Şevket İpşiroğlu, "Üniversite Bunalımından Çıkış Yolu," İstanbul Üniversitesi Bülteni, No.2 (Temmuz 1976), s.4.

⁸⁷ Ibid., s.6.

⁸⁸ Hirsch, Hâtıralarım, s.244.

rulmuştu.⁸⁹ Fakat rejimin üniversiteden beklediği, Nazi Almanyası'nda olduğu gibi hükümeti destekleyici propaganda yapması değildi. Amaç, çağdaş uygarlık düzeyine çıkabilmektir. Nitekim, rejimin otoriter niteliğine koşut olarak yeni üniversite üzerinde de sıkı bir denetim olmasına karşın, hükümet akademik özgürlüğe saygılı davrandı.⁹⁰

Zaten, gerçekleştirilen tüm devrimler, katı bir doktrine bağlanmaksızın akılcı ve insancıl bir temel üzerine oturtulmuştu.⁹¹ Hattâ, bu devrimlerin uygulanışı sırasında çok az kan dökülmesi de, rejimin otoriter olmasına karşın, insancıl yönünün ağır bastığını göstermekteydi. Türkiye'de 1920 ve 1930' larda siyasal nedenlerden ötürü yaşamını kaybedenler iki-yüz kişi kadardı. Ayrıca, sürgüne gönderilenlerin sayısı da birkaç yüzü aşmamaktaydı. Üstelik, Kemâlist rejim sadece şiddet kullanmakta çekingen değildi; sınırlı şiddetin kullanıldığı dönem de birkaç yıl sonra sona erdi.⁹²

---

⁸⁹Ibid., s.338.

⁹⁰Walter F. Weiker, The Turkish Revolution: 1960-1961, Washington D.C., The Brookings Institution, 1963, s.49.

⁹¹Münci Kapani, Kamu Hürriyetleri, 6.B., Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1981, s.111.

⁹²Dankwart A. Rüstow, "Devlet Kurucusu Olarak Atatürk," çev. Nermin Abadan, Abadan'a Armağan, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969, s.597-598.

Gerçi Kemâlist rejim otoriter bir rejimdi, ancak, su katılmamış tipik bir diktatörlük değildi; totaliter bir sistem ise hiç değildi.⁹³ Rejimi yürüten tek partinin başta gelen özelliği demokratik ideolojisiydi. Kemâlist devrim, özü bakımından ise pragmatikti. Ödevi, Ortadoğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engele, yani dogmatik İslâmcılığa ve onun savunucusu olan zümreye karşı mücadele ederek, Türkiye'yi Batılılaştırmaktı.⁹⁴ Bu bakımdan, lâiklik ilkesi bütün devrimlerin ruhu ve dayanak noktasıydı.⁹⁵

Cumhuriyet Halk Partisi'nin adının "Cumhuriyetçi" oluşu bile, bu partiyi, Yirminci yüzyılın otoriter rejimlerinden çok, Fransız Devrimi'ne ve On-dokuzuncu yüzyıl terminolojisine yaklaştırmaktaydı. Bütün iktidarı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne veren ve ayrı bir yürütme organı kurmayı reddeden Türk Anayasası da bu benzerliği doğrulamaktaydı. 1924 Anayasası'nın tümü, onda kuvvetle ifade edilen ulusal egemenlik ilkelerine dayanıyordu.

Faşist rejimlerde hergün rastlanan otorite savunusunun yerini, Kemâlist Türkiye'de demokrasi savunusu almıştı.⁹⁶ Bu

---

⁹³Kapani, op.cit., s.110.

⁹⁴Maurice Duverger, Siyasî Partiler, çev. Ergun Özbudun, 2.B., Ankara, Bilgi Basımevi, 1974, s.359.

⁹⁵Kapani, op.cit., s.111

⁹⁶Duverger, op.cit., s.360.

demokrasinin kuram ve kurumları ise bilime dayandırılmıştı. Atatürk demokrasisi, daha temelinde bilimsel-teknolojik devrim çağının demokrasisi olma niteliğini taşıyordu.⁹⁷

Gerçi, seçimlerde Halk Partisi'nin Meclis'te çoğunluğu kazanması garantilenmişti, ama bu durum, bir ideal olarak değil, geçici ve esef verici bir durum olarak gösterilmişti. Türkiye'deki tek parti sistemi, hiçbir zaman bir tek parti doktrinine dayanmamış, tekele resmî bir nitelik vermemiş; onu, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlâmenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmamıştı. Sahip olduğu tekelden dolayı daima rahatsızlık duymuştu. Parti liderlerinin gözünde tekel, Türkiye'deki özel siyasal durumun bir sonucu olmuş ve çok partili sistem ideal olmakta devam etmişti.⁹⁸

Şevket Süreyya Aydemir, tek parti yönetimine yol açan özel siyasal durumu şu sözlerle özetliyor:

"Yeni Türkiye düzeni, elbette ki müdahaleli ve güdümlü olacaktı. Hulâsa bir şeflik sistemi ve bu sistemin icaplarına göre yürüyen bir parlâmento. Ama tek partili bir parlâmento, yani bir tek parti rejimi. Seçimler elbette ki kontrollü olacaktı. Yoksa, yeni rejimin tasfiye etmeye çalıştığı reasiyoner elemanlar, saltanat taraflıları, klerikal zümre, derebeyi ve eşraf

---

⁹⁷ Bahri Savcı, Atatürk ve Çağdaş Türkiye, İstanbul, Varlık Yayınları, 1981, s.160.

⁹⁸ Duverger, op.cit., s.360.

kalıntıları, daha ilk seçimde meclisi kaplayabilirdilerdi." 99

Mustafa Kemâl, çeşitli fırsatlarda bu tekele bir son vermeye çalışmıştır ki, bu olgu, tek başına bile derin bir anlam taşımaktaydı. Hitler Almanyası'nda ya da Mussolini İtalyası'nda böyle birşey düşünülemezdi bile. Oysa, Türkiye'de, 1924 yılında Terakkiperver Fırka ile çoğulculuk denemesi yaşanmış, ancak, 1925'te Kürt isyanından sonra sıkıyönetim ilânı ve Terakkiperver milletvekillerinin Meclis'ten ihracıyla buna son verilmişti. Bundan sonra Mustafa Kemâl, 1930'da, Fethi Bey'e Serbest Fırka'yı kurdurtmuştu. Ne var ki, bu muhalefet partisi, rejimin bütün düşmanlarının özellikle gericilerin birleşme yeri haline gelmiş ve böylece Serbest Fırka kapatılmıştı.¹⁰⁰ Bu başarısızlık, çok partili hayata geçiş için yapılan hazırlıkların yetersiz olduğunu gösterdi.¹⁰¹

1935'te, Cumhuriyet Halk Partisi'nin onayıyla, Meclis'e birçok bağımsız kişilerin seçilmesi sağlanmıştır. Bir muhalefet yaratma yolundaki bu çabalar çoğu zaman gülünç karşılanmışsa da, bunlar herşeye karşın, Kemâlist rejimin çoğulculuğa üstün bir değer tanıdığını ve çoğulcu bir devlet felsefesi çerçevesinde çalıştığını belirtmektedir.¹⁰² Zaten, 1945'te İnönü,

---

⁹⁹Sevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, C.I (1884-1938), 5.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980, s.484.

¹⁰⁰Duverger, op.cit., s.360.

¹⁰¹Weiker, op.cit., s.5.

¹⁰²Duverger, op.cit., s.361.

çok partili sisteme doğru yol alınması için zamanın geldiğini belirtince, anayasa, yasalar ve Atatürk döneminin geride bıraktığı sembollerde temel bir revizyona gerek duyulmamıştı. Demokratikleşme süreci için 1924 Anayasası ve Halk Partisi'nin programı yeterli olmuştu.¹⁰³ Türkiye, tek partili sistemden çok partili sisteme geçişin az rastlanan bir örneğini verdi.¹⁰⁴

Öte yandan, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yapısında da totaliter bir taraf yoktu. Bu yapı, ne hücrelere, ne milise, hattâ ne de gerçek anlamda ocaklara dayanıyordu. Şüphesiz ki parti, kitlelere siyasal eğitim vermek amacıyla birçok açık toplantılar, halk meclisleri ve kongreler düzenlemişti. Ancak bu kitleler, partiye doğrudan doğruya üye olarak alınmıyordu. Üniformalar, geçit resimleri ve sert bir disiplin de yoktu.¹⁰⁵ Rejim gerçi tek partili bir önder rejimiydi, ama devlet, bir parti devleti değildi. Hükümet bir parti hükümeti değildi; hiçbir zaman da olmadı. Çünkü, parti ve hükümet başkanları daima partinin üstünde kaldılar; hükümeti de daima partiden üstün, partiden daha etkili kıldılar. Parti politikası, parti müca-

---

¹⁰³Dankwart A. Rustow, "Atatürk as an Institution-builder," Atatürk: Founder of a Modern State, London, C. Hurst, 1981, s.74.

¹⁰⁴Walter F. Weiker, Political Tutelage and Democracy in Turkey, Leiden, E. J. Brill, 1973, s.3.

¹⁰⁵Duverger, op.cit., s.361.

delesi, partinin emirleri daima biçimde kaldı. Örgütlü, disiplinli, bilinçli bir parti kadrosu hiçbir zaman yaratılmadı.¹⁰⁶

Parti içi demokrasi de oldukça ileri görünüyordu. Her düzeydeki tüm yöneticiler seçimle işbaşına geliyorlardı; uygulamada da seçimler, çoğulcu sistemdeki partilerde olduğundan daha yolsuz olmuyordu. Etkili kişilerin etrafında birçok hiziplerin, Faşist yöntemlere göre tasfiye edilmeksizin kurulabilmiş olmaları da önemliydi. Örneğin, İsmet İnönü ile Celâl Bayar arasındaki rekabet, daha Atatürk'ün sağlığında ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin içinde başlamıştı.¹⁰⁷

Öte yandan, Atatürk de ne bir diktatördü, ne de diktatörlük hevesi olan birisiydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde sivil diktatörler, iktidara geçince üniforma giymişler ve bir daha da çıkarmamışlardı. Mustafa Kemâl ise, İsmet İnönü ile birlikte, zaferden sonra üniformalarını çıkardılar ve bir-iki askerî manevra dışında bir daha da giymediler.¹⁰⁸

Atatürk, ömür boyu cumhurbaşkanlığı söylentileri üzerine, 1930 yılında şöyle demişti:

"Bana öteden beri bu ve buna benzer tekliflerde bulunanlar çok olmuştur. Siz ve kamuoyu bilmelisiniz ki bu yoldaki teklifler hoşuma gitmemiştir ve gitmez.

Benim gayem Türkiye'de, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde millet egemenliğini takviye etmek ve ebedileştirmektir. Dedğiniz gibi bir [dikta-

---

¹⁰⁶ Aydemir, op.cit., s.490.

¹⁰⁷ Duverger, op.cit., s.361.

¹⁰⁸ Falih Rifkî Atay, Çankaya, 2.B., İstanbul, Sena Matbaası, 1980, s.400.

törlük] teklifi benim idealimi ciddi rencide eden bir mânada telakki ederim."109

Gerçekten de Atatürk, yürütme organının çalışmasına karışmadı; hükümetin genel olarak dışında kaldı. Başbakan, yürütme organının denetimini ve sorumluluğunu daima kendi üstünde topladı.¹¹⁰

Yine de, Atatürk'ün otoritesi mutlaktı. Türkiye, içerisinde demokrasi tohumlarını taşısa da, otoriter bir rejimle yönetiliyordu. Bu çerçevede, Hukuk Fakültesi, Fen Fakültesi, Tıp Fakültesi, Siyasal Bilgiler Okulu (sonra Fakültesi), Ziraat Yüksek Okulu ve Yüksek Teknik Okul gibi İstanbul Üniversitesi'nin de yönetimi, 1945 yılına kadar, ağır basan sıkı devletçi çizgiye ve otoriter tek parti sistemine uygun olarak, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü'nde merkezîleştirilmişti. Ancak, devletin yüksek okullar ve üniversite üzerindeki bu vesayeti, personel ve malî konular dışında, öğretim ve araştırma işlerine devletin hiç karışmaması ya da sadece çok zorunlu ve haklı durumlarda karışması ve bütün yönetim işlerinde fakültelerdeki danışma kurullarının önerileri doğrultusunda hareket edilmesi sayesinde, uygulamada hafifletilmiş oluyordu. Ayrıca, kamu önünde, üniversitenin

---

¹⁰⁹Kocatürk, op.cit., s.219.

¹¹⁰Aydemir, op.cit., s.480.

örgütlenmesine ilişkin sorunlarla, üniversite öğretim üyelerinin hukukî konumlarını, özerklik, bilim ve öğretim özgürlüğü konularını tartışmak olanaklıydı. Bu yolla, Profesör Malche'ın raporunda öngörülen ve her zaman vaadedilen özgür yüksek okul düşüncesi sürekli olarak canlı tutulmaktaydı. Bundan dolayıdır ki, İtalya ve Almanya'daki totaliter sistemler yıkıldıktan sonra, Türkiye'de demokrasi rüzgârı daha kuvvetli esmeye başladığında, İstanbul Üniversitesi ve yüksek okullar, bu rüzgâra göre ilk yelken açmaya hazır kurumlar olmuştur.¹¹¹

2. Alman Bilim Adamı ve Sanatçılarının Yüksek Öğretim Reformu İçindeki Yerleri

İstanbul Darülfünunu 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı yasayla ortadan kaldırılırken, burada görev yapmakta olan, 88'i profesör, 44'ü doçent ve 108'i başasistan ve asistan olmak üzere 240 öğretim üyesinin de işine son verilmişti. Bu öğretim üyelerinin 157'si -ki bunların 71'i ordinaryus ve profesördü- 1 Ağustos'ta kurulan yeni üniversitenin de kadrosuna alınmadı.¹¹²

Bu tasfiye hareketinin nedenleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bunda en önemli pay, resmî belgelerin, 1942'de Zeynep

---

¹¹¹Hirsch, Hâtıralarım, s.417.

¹¹²Cemil Bilsel, İstanbul Üniversitesi Tarihi, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1943, s.37.

Hanım Konağı ve 1946'da Millî Eğitim Bakanlığı yangınlarında yok olmasıdır. Yine de genel kanı, çağın gerisinde kalan ve Atatürk devrimine de ayak uyduramayan Darülfünun'a duyulan sert tepkinin, böyle bir tasfiye hareketine yol açtığı biçimindedir. Nitekim, zamanın Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip, yeni üniversiteyi açış konuşmasında, "bugün çalışmaya başlayan İstanbul Üniversitesi ile, çünkü Darülfünun arasında hiçbir ilişki yoktur" demişti.¹¹³

1933'de, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde asistan olan Macit Gökberk ise, sorunun ideolojik nedenlerden kaynaklanmadığını söylüyor:

"Malche, öğretim üyesi olanların yayınlarını görmek istedi. Hepsinin yayınladığı kitapları paketleyip gönderdik. Hangi ölçüler kullanıldı, bilemiyorum. Bildiğim kadarıyla o zamanlar ideolojik nedenler pek yoktu."¹¹⁴

Yine de, eğer ideolojik nedenler rol oynamışsa, yapılan seçimde, belki de hızlı hareket etmenin getirdiği bazı yanlışlar oldu. Örneğin, 1933'de kadroya alınan Prof.Zeki Velidi Togan, başkanlığını İstanbul milletvekili Şükrü Enis Bahça'nın yaptığı Başkır karşı-devrim hareketine bağlıydı. Hareket, pan-Türkist yayınları derleme ve Türkiye'nin doğusundan Hazer Denizli'ne kadar, Türkiye'ye ortak sınırı bulnan Türk Moğolları-

---

¹¹³Horst Widmann, Atatürk Üniversite Reformu, çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1981, s.39.

¹¹⁴Kaynaradağ, op.cit., s.19.

nın oturduğu bölgelerle, "Yeni Türkiye"nin birleşmesini isteyen Türkiye'deki, ayrıca Türkiye dışında, özellikle İran Azerbaycanı'ndaki göçmenlerin listesini yapıyordu. Bu nedenlerle Prof. Togan'la Atatürk arasında uyumsuzluk doğdu ve Prof. Togan İstanbul Üniversitesi'ni bırakıp geçici olarak Viyana'da, sonra da Halle ve Bonn'da yerleşmek zorunda kaldı.¹¹⁵

Öte yandan, 1933'de kadroya alınmayan bazı öğretim üyeleri, değerli ve çalışkandıılar.¹¹⁶ Örneğin, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ne yeteneksizdi, ne de Atatürk devrimine karşıydı. Aynı şeyler, felsefeci Halil Nimetullah için de geçerliydi. Nitekim, sonradan ikisi de Türk Dil Kurumu'na üye oldular.¹¹⁷

Ne olursa olsun, kesin olan bir nokta vardı ki, o da, bu tasfiye hareketiyle doğan öğretim elemanı boşluğuuydu. Malche bu boşluğun, hemen hemen bütün Batı Avrupa üniversitelerinden çağrılacak bilim adamlarınca doldurulmasını tasarlamıştı. Böylece, belirli kültürel ve siyasal etkilerden de yeni üniversite korunmuş olacaktı. Ancak, bu düşüncenin gerçekleşmesi oldukça güçtü. Zaten, Mayıs 1933'de, henüz hiçbir atama yapılmamıştı. Oysa, gerçekleşeceği açıklanan reform hareketinin herhangi bir gecikmeye uğraması, büyük zararlar verebilirdi. Dolayısıyla, bu sorun bir an önce halledilmeliydi.

---

¹¹⁵Gizli Belgeler, der. Muammer Sencer ve Mehmet Ali Yalçın, İstanbul, Sebât Matbaası, 1968, s.37.

¹¹⁶Bilsel, op.cit., s.37.

¹¹⁷Kaynardağ, op.cit., s.18.

Tam bu aşamada, Alman Bilim Adamları Yardım Derneği'nin (Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler) Zürih temsilcisi olarak Türkiye'ye gelen Prof. Schwartz'ın Temmuz ayı başındaki Ankara ziyaretiyle bir çözüm belirdi. Schwartz, çok sayıda üstün nitelikli Alman bilim adamı ve sanatçılarının Türkiye'ye mülteci olarak gelmesine aracı olmayı önerdi.

Böylece, yeni üniversitenin öğretim kadrosu şu üç gruptan oluşturuldu:

1. Darülfünun'dan kadroya alınan öğretim elemanları,
2. Avrupa üniversitelerinde öğrenimlerini ya da uzmanlıklarını başarıyla tamamladıktan sonra geriye dönenler,
3. Alman bilim adamı ve sanatçıları.¹¹⁸

a) Alman Bilim Adamı ve Sanatçılarının Türkiye'ye Gelişleri
Almanya'da Naziler iktidara geldikten sonra, siyasal ya da ırksal nedenlerle işten çıkartılan ya da kendi istekleriyle görevlerinden ayrılan bilim adamları, Zürih'te ufak bir mülteci topluluğu oluşturmuşlardı. Umutları kırılmış ve ne yapacaklarını bilemeyen öğretim üyeleri, bir paniğe engel olmak ve en kısa zamanda yeni iş alanları bulabilmek amacıyla örgütlenmeleri gerektiğini düşünüyorlardı. Böylece, Profesör Philipp Schwartz'ın önderliğinde, Alman bilim adamları için bir

---

¹¹⁸Widmann, op.cit., s.38-39.

danışma bürosu kuruldu. Önceleri bütün işlerini küçük bir odada geçiren bu büro, kısa zamanda İsviçreli yardımseverler sayesinde yeterli bina ve paraya sahip oldu. Adı da, Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Derneği olarak değişti.

Derneğin başkanı Philipp Schwartz, 1933 Mayıs ayı sonunda Dernek'e gelen bir karttan İstanbul Üniversitesi reformunu öğrendi. Hemen Prof. Malche ile ilişki kurdu. Malche, Schwartz'a bazı Alman akademisyenlerinin İstanbul'a gelebileceğini söyledi. Bunun üzerine Schwartz, Dernek temsilcisi olarak görüşmelerde bulunmak üzere 5 Temmuz ile 7 Temmuz 1933 tarihleri arasında İstanbul'a ve Ankara'ya geldi.

Schwartz Ankara'da, Malche ve Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip ile görüştü. Reşit Galip, Alman profesörlerin İstanbul'a gelmelerini kabul etmişti.

25 Temmuz 1933'de Schwartz, ikinci defa İstanbul'a geldi. Yanında bu kez Prof. Rudolf Nissen de bulunuyordu. Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip, Yardım Derneği'nin bu iki temsilcisini, İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşuna ilişkin teknik sorunlara karşı öneri getirmeleri için görevlendirdi.

Ayrıca, Schwartz'ın önerisiyle, karşılaşılan teknik sorunları aşmak için, Temmuz ayında, Göttingen Üniversitesi'nin dünyaca ünlü üç öğretim üyesi de danışman olarak İstanbul'a çağrıldı. Bunlar, matematikçi Richard Courant, fizikçi Max Born ve James Franck idi.

Bu işbirliği sonucunda, Alman bilim adamlarının Türk üniversitelerinde görev almaları iyice kesinleşti. İş anlaşmaları, Prof. Malche'ın refakatiyle Türkiye'nin Cenevre Büyükelçisi tarafından paraf edildi ve profesörlerin imzasına sunuldu.¹¹⁹

Bu iş anlaşmalarının süresi beş yıldır. Sürenin bitiminden beş ay önce, feshi ihbar edildiği takdirde anlaşma sona erecek, bu yapılmamışsa kendiliğinden beş yıl daha uzatılmış sayılacaktı.

Anlaşmalara göre, ilk üç yıl dersler Almanca verilebilecekti, ancak dördüncü yıldan itibaren Türkçe ders vermek zorunlu tutulmuştu.¹²⁰ Yine bu anlaşmalara göre, profesörler kendi dallarında en az bir tane ders kitabı yazacak ve yerlerine geçecek Türk asistanlar bulup yetiştireceklerdi.¹²¹

Maaşları ise 500 ile 700 TL arasında belirlenmişti (1933'te 1 TL = 2 RM). Bir Türk profesöre ise, yan ödeneklerle birlikte en fazla 150 TL veriliyordu. Hattâ, hiçbir bürokratik memur (bakan dahil) 700 TL almıyordu. Para değeri düştükçe bu miktarlar da -Türk profesörlerinininkiyle birlikte- artıyordu.¹²² Ancak, Alman öğretim görevlilerinininkiyle Türklerin maaşları

---

¹¹⁹Widmann, op.cit., s.41-46.

¹²⁰Hirsch, Hâtıralarım, s.221-223.

¹²¹Neumark, op.cit., s.92.

¹²²Widmann, op.cit., s.218.

arasındaki bu fark, başlangıçta kıskançlığa neden oldu ve bazı Türk meslektaşlarda reform karşıtı eğilimlerin doğmasına yol açtı.¹²³

Fakat, yabancı profesörlere -bazı Türk profesörlerin aksine- bir yan uğraş kesinlikle yasaktı ve Alman yüksek okullarında alışılacağı ders ücretleri de Türkiye'de verilmiyordu.¹²⁴ Yine de, bir Türk lirasının satın alma gücü, resmî döviz kuruyla hesaplananın çok üstündeydi. Özellikle yerli gıda maddelerinin ve sigara, alkol vb. maddelerin fiyat ortalamaları, Almanya'dakilerin ancak yarısı kadardı. Aynı zamanda, kiralar ve giyim eşyalarının fiyatları da nispeten daha düşüktü.

Bunların yanında iş anlaşmaları, taşınma masraflarını da içeriyordu.¹²⁵

Türk makamları, bu anlaşmaların Alman mülteci profesörlere getirdiği yükümlülükler bakımından katı davranmadı. Bu durum, özellikle dil konusu için geçerliydi.¹²⁶

Alman bilim adamı ve sanatçılarının Türkiye'ye gelişleri, çoğunlukla Yardım Derneği aracılığıyla olmuştu. Ama tek yol bu değildi. Dernek aracılığıyla gelen bazı profesörler, hâlâ boş

---

¹²³Neumark, op.cit., s.16.

¹²⁴Widmann, op.cit., s.218.

¹²⁵Neumark, op.cit., s.16.

¹²⁶Ibid., s.92.

duran kadrolara tanıdıkları Alman profesörleri tavsiye etti-
ler. Örneğin, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne Ernst von
Aster'in gelmesini Hans Reichenbach önermişti.¹²⁷ Avusturya'
nın ilhakından sonra, Fritz Neumark, Josef Dobretsberger'e
mektup yazarak İktisat Fakültesi'ne davet etmişti.¹²⁸

Öte yandan, Avrupa'da öğrenim gören Türk öğrencilerin,
öğrenimleri sırasında tanıştıkları Alman bilim adamlarının
Türkiye'ye gelmelerinde aracılık yapmaları da bir başka yol-
du. Örneğin, Mazhar Şevket İpşiroğlu, felsefeci Helmut Ritter'
in gelmesine aracılık yaptı.¹²⁹

Widmann'a göre, başlangıçta Türkiye'ye gelen Alman bilim
adamı sayısı 69, sanatçı sayısı ise 8'dir. Ancak, Türkiye'de
çalışan mülteci sayısı, gerçekte çok daha fazlaydı. Bunun baş-
lıca iki nedeni vardı. İlki, bu mültecilerin çoğunun yalnız
gelmeyip, bilimsel yardımcılarını ve teknikerlerini de bera-
berlerinde getirmeleri, ikincisi de mülteci profesör ve sanat-
çıların ilerki yıllarda çok sayıda başka mültecinin Türkiye'
ye gelmelerine aracılık etmeleriydi. Örneğin, Türkiye'ye baş-
langıçta gelen müzisyen sayısı dördüttür, fakat Paul Hindemith
ve Carl Ebert, on müzisyenin daha Türkiye'ye çağrılmalarına
aracılık etmişlerdir.¹³⁰

---

¹²⁷Kaynardağ, op.cit., s.28.

¹²⁸Neumark, op.cit., s.60.

¹²⁹Kaynardağ, op.cit., s.33.

¹³⁰Widmann, op.cit., s.242-282.

Aslında, 1933'ten sonra Türk yüksek okullarında, Almanlara göre ufak bir grup oluşturan başka yabancı öğretim üyeleri de görevlendirilmişti. Bu öğretim üyelerinin içinde Fransızlar, İngilizler, İsviçreliler olduğu gibi, Mussolini rejiminden kaçarak Türkiye'ye gelen İtalyanlar da vardı. Bunlardan birisi olan Ezzio Bartalini, İstanbul Üniversitesi'nde Lâ-tince dersler veriyordu.¹³¹

b. Alman Bilim Adamı ve Sanatçılarının Çalışma ve Toplum Yaşamlarında Karşılaştıkları Güçlükler

Alman mülteci öğretim görevlilerinin çalışma yaşamlarında karşılaştıkları en büyük zorluk, dil konusunda ortaya çıktı. Yaşlı profesörler, dili öğrenmekte başarısız kalıyorlardı. Bu durum özellikle toplumsal bilimler için geçerliydi. Çünkü, fen ve tıpta, şekillerle de anlaşılabilirdi. Öte yandan, Türkçenin sürekli değişmesi ayrı bir güçlük kaynağıydı.¹³²

Derslerin tercümanlar aracılığıyla verilmesi de, profesörlerin anlatımındaki vurguları ortadan kaldırıyordu.¹³³

Bununla birlikte mülteci profesörler, Türkçeye egemen olmaya başladıklarında, henüz Türkçe karşılıkları olmayan bilimsel sözcük ve terimleri dilimize kazandırmaya da başladılar.¹³⁴

---

¹³¹Türkkaya Ataöv, "İhmalyan ve Bir Hocası," Sesimiz, No.128 (Mart 1980), s.20.

¹³²Hirsch, Hâtıralarım, s.356.

¹³³Neumark, op.cit., s.94.

¹³⁴Widmann, op.cit., s.221.

Öte yandan, dil sorunu, başlangıçta yabancı dil bilen bir tek mürettibin bulunmaması nedeniyle, dergi ve ders kitaplarının basımında da kendisini gösteriyordu. Üstelik buna, bir dizi teknik güçlük de eklenmekteydi.¹³⁵

Ayrıca, nicel ve nitel bakımdan yeterli derecede yer sağlanması, en başta tıp ve fen bilimleri için yaşamsaldı. Varolan hastane ve enstitüler genişletilmeden ve çok yerde yenileri inşa edilmeden, istenilen modern kapsamlı, teorik ve uygulamalı derslerin gerçekleştirilmesi olanak dışıydı.¹³⁶

Bunların yanında, mülteci Alman profesörler, eskiden olduğu gibi yoğun olarak uluslararası bilimsel kongrelere katılmıyorlardı. Gerçi zaman zaman bu tür fırsatlar çıkıyordu, ama o zaman da nasyonal sosyalist bilim adamlarıyla karşılaşmaktan kaçınmak gerekiyordu. Öte yandan, yurt dışından getirtilebilen kitap ve dergi sayısı da çok sınırlıydı.

Bu güçlüğü aşmak içinse, Türk ve Alman profesörler arasında, her bilim dalındaki yeni gelişmeler üzerine konferanslar düzenleyen bir profesörler çevresi kuruldu. Toplantılar, sırasıyla, katılan bilim adamlarının evlerinde yapılıyordu.¹³⁷

Ancak, mülteciler için çalışma yaşamlarından daha güç olan toplum yaşamlarıydı. En başta, Türklerin gösterdikleri konuk-

---

¹³⁵Neumark, op.cit., s.167.

¹³⁶Ibid., s.89.

¹³⁷Widmann, op.cit., s.164.

severliğe ve bütün iyi niyetli çabalara rağmen, Türk toplumuy-
la bütünleşmeyi sağlayamamışlardı. Hirsch, bu durumu şöyle be-
lirtiyor:

"Üniversitenin çeşitli enstitü ve kurullarında ortak çalışmanın getirdiği bütün açık yürekliliğe, dostluğa, hattâ candan yakınlaşmaya rağmen, benim bildiğim kadarıyla bir Alman aileyle Türk aileler arasında -tek Türk, pek resmî ve katı havalı çay davetleri dışında- sürekli yoğun bir toplumsal ilişki yoktu. Almanlarla Türk aileler arasında gözle görülmeyen, ama herkesin bilincinde olduğu sınırlar vardı ve bu sınırlar, bir Türk aileyle Alman aile ayrısız gayrısız tek bir çatı altında yaşasalar ve birbirleriyle can-ciğer anlaşsalar bile aşılmazdı. Tabii istisnalar olmamış değildir, ama bunlar çok çok azdı."138

Öte yandan, 1933'den sonra gelen mülteci profesörlerle, yirmili ve otuzlu yılların başlarında gelen ve Türkiye'de, özellikle yönetici konumunda çalışan Almanlar arasında da pek bir ilişki yoktu.¹³⁹ Hattâ, daha önce gelip de Türkiye'de çeşitli mesleklerde çalışmakta olan Alman Kolonisiyle mülteci profesörler arasında bir kutuplaşma da sözkonusuydu. Bu durumun oluşmasında, resmî Alman makamlarının mülteciler aleyhindeki propagandası önemli rol oynuyordu. Teutonia Klubü ya da Türk-Alman Silâh Arkadaşlığı Birliği gibi, İstanbul'daki Alman topluluğunun milliyetçi duygularla bir araya geldiği ve doğal olarak mülteci gruba karşı düşmanca tavır takındığı örgütler vardı.

---

¹³⁸Hirsch, Hâtıralarım, s.326.

¹³⁹Neumark, op.cit., s.13.

Bütün bunların, mülteci grubunun toplumdaki uzaklaştırılmasında etkisi oluyordu.¹⁴⁰

Ayrıca, Alman mülteci profesörlerin -eğer daha önce çıkarılmamışlarsa- Alman Yurttaşlık Yasası'yla ilgili 25.11.1941 tarih ve iki sayılı tüzükle yurttaşlıktan çıkarılmaları ve böylece yurtsuz konuma düşmeleri, Türk polislerinin yetkisinde bulunan oturma izninin uzatılması konusunda zorlukların çıkmasına neden oluyordu. Gerçi, Philipp Schwartz Londra'da bulunan ve başında 1940'dan beri Eduard Bennesch'in bulunduğu Çek süngün hükümetinden yurttaşlıktan çıkarılanlar için birer Çek pasaportu almıştı, ama bunlar resmî Türk makamları nezdinde geçerli değildi. Yine de, bu yönde ortaya çıkan zorluklar, Millî Eğitim Bakanlığı ya da üniversite rektörlüğünden bir yazı alınarak bertaraf edilebiliyordu. Böylece, sınır dışı edilme korkusu, hüviyet ve çalışma izninin yenilenmemesi kaygısı bir ölçüde azaltılmış oluyordu.¹⁴¹

Mülteciler için bir başka güçlük de, çocuklarının eğitim sorunuydu. Çoğu mülteci, önceleri çocuklarına özel Almanca ders aldırды, daha sonra ise, İstanbul'daki özel Alman okuluna gönderdi. Ancak, nasyonal sosyalist propaganda bu okulda çok güçlüydü. Bu nedenle mülteciler çocuklarını özel bir İngiliz oku-

---

¹⁴⁰Widmann, op.cit., s.165.

¹⁴¹Hirsch, Hâtıralarım, s.354.

luna gönderdiler. Fakat, bu okuldaki öğrenim kalitesinin düşüklüğü nedeniyle, mülteciler son çare olarak çocuklarını Amerika'ya gönderdiler. Fritz Neumark şöyle diyor: "Alman dili konuşan anne ve babası olan çocukların temmelli Türkiye'de kaldıklarını gösteren hiçbir örnek tanımıyorum. Onların çoğu er ya da geç Amerika'ya gittiler."¹⁴²

Bu durumların dışında, her mültecinin katlanması gereken tamamen kişisel birçok sorunu da vardı. Bu sorunların başında ise, ırkdaşlarının ve özellikle de Almanya'da tutuklu ırkdaşlarının kaderinin belirsiz olması geliyordu. Mülteciler, zaman zaman aile bireylerinin öldürülme haberiyle karşılaşılıyorlar ve bu nedenle şiddetli bir depresyona giriyorlardı. Örneğin, Prof. Reginald Oliver Herzog, daha 1936'da Zürih'teki bir kongre sırasında intihar etti. Prof. Ernst Magnus-Alsleben de, sürülmek yoluyla kendisine yapılan hakaretin ruhsal sonucu olarak Ankara'da öldü.¹⁴³

Tüm bu güçlüklerle karşın, mültecilerin içinde buldukları koşulları hafifleten durumlar da vardı. Bunların başında, Türk öğrenci ve asistanlarla olan ilişkilerin içtenliği geliyordu. Meslektaşların çoğuyla da uyumlu ve dostane ilişkiler kurmuşlardı. Ama en çok huzur ve rahatlık verici olan, kendini pek çok biçimde belli eden Türk öğrencilerinin kişisel min-

---

¹⁴²Neumark, op.cit., s.86-87.

¹⁴³Widmann, op.cit., s.166.

nettarlığıydı. Türk öğrencilerle olan ilişkiler, birçok mülteci öğretim üyesi için sürekli bir sevinç ve tatmin kaynağıydı.

Yine, Türkiye'nin ve özellikle İstanbul'un doğal güzellikleri de bir huzur ortamı sağlıyordu. Birçok Alman profesör, Türkiye'yi ikinci vatanları olarak kabul ettiler. Ernst Reuter, yazılarında çok defa "memleketim" ya da "memleketimiz"den söz eder. Prof. Hugo Braun, daha 1959'da, Almanya'ya döndükten sonra, "ikinci vatanımı dünya gözüyle bir kez daha görmek ve bütün Türk arkadaşlarım ve meslektaşlarımla konuşabilmek ihtiyacındayım" demekteydi. Prof. Siegfried Oberndorfer, öğrencisi Üveys Maskar'a "ikinci anavatanı"ndan söz ediyordu; Prof. Tibor Peterfi, Budapeşte'den tekrar "sevgili Türkiyesi"ne dönmekten mutlu olacağını yazıyordu.¹⁴⁴

Aslında, Alman bilgin ve sanatçılarının, Almanya'da sonu bilinmeyen bir süre için kaybettikleri ya da vicdanî nedenlerle terk ettikleri, eğilimlerine ve yeteneklerine uygun bir işi yeniden bulmaları bile, karşılaştıkları güçlüklerle değerd.¹⁴⁵ Prof. Ernst Hirsch, bu konuda şöyle diyor:

"Bana hemen başına geçebileceğim bir kürsü sunuluyordu. Üstelik de şartlar, o günkü duruma göre iyiden de üstündü ve hem ailem, hem de kendim için garantili bir gelir sağlamama elveriyordu. Ayrıca, Türkiye'de Hitler'den de, Hitler'

---

¹⁴⁴Ibid., s.167.

¹⁴⁵Neumark, op.cit., s.11.

in yayılcı siyasetinin olası sonuçlarından da daha iyi korunacağımı hesaba katmak zorundaydım."¹⁴⁶

Bunlara ek olarak, Alman mülteci profesörlerin Türkiye'de sahip oldukları çalışma ortamı, onların hem Türkiye'de, hem de Türkiye'den ayrıldıktan sonra çeşitli yapıtlar ortaya koymalarını sağladı. Örneğin Wilhelm Röpke, Türkiye'de bulunduğu süre içinde, diğer bazı çalışmalarının yanı sıra, büyük üçlü yapıtının temel tasarılarını da kaleme aldı. Bu yapıtın birinci bölümü 1942'de, ikinci bölümü 1944'de, üçüncü bölümü de 1945'de İsviçre'de yayımlandı. Alexander Rüstow, Günümüzün Yeri adlı üç ciltlik büyük yapıtını yazabilmek için gerekli maddî araçları ve boş zamanı Türkiye'de sağlamıştı.¹⁴⁷ Hirsch de şöyle diyor:

"Yıllık Türk Mevzuatı raporlarını hazırlayıp Roma'daki bir enstitüye göndermekle, Alman Reich sınırları içinde yayın yapmamı engelleyen nasıyon sosyalist önlemlere rağmen, karşılaştırmalı hukukla uğraşan bütün dünyadaki meslektaş çevresiyle Alman dilinde bağlarımı sürdürebildim."¹⁴⁸

3. Alman Bilim Adamı ve Sanatçılarının Yüksek Öğretim Reformuna Katkıları

Yabancı öğretim görevlilerinin gelmesinden sonra, İstanbul Üniversitesi'nin bütün fakültelerinde ve diğer yüksek okullarda canlı bir araştırma dönemi başladı.¹⁴⁹ Bu yabancılar,

---

¹⁴⁶Hirsch, Hâtıralarım, s.219.

¹⁴⁷Neumark, op.cit., s.53-54.

¹⁴⁸Hirsch, Hâtıralarım, s.283.

¹⁴⁹Tanilli, op.cit., s.422.

Batı'nın evrensel akademik değerlerini yavaş yavaş benimsemekte olan Türkiye'de çağdaş, akılcı, lâik, insancıl ve hoşgörülü bir bilim adamı anlayışının temellerinin atılmasında önemli katkılarda bulundular.¹⁵⁰

Bu profesörlerle birlikte, o güne kadar Türkiye'de bilinmeyen en yeni düşünceler de ülkeye girdi.¹⁵¹ Örneğin, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü profesörlerinden Hans Reichenbach, lojistik dersleri vererek matematiksel mantığın Türkiye'de tanınmasını sağladı.¹⁵² Profesör Walther Kranz, klâsik filoloji, Lâtin ve Yunancayı Türkiye'ye getirdi.¹⁵³ Yine aynı fakülteden Prof. Dr. Ernst von Aster, felsefe tarihi derslerini ilk olarak okutmaya başladı.¹⁵⁴ Prof. Dr. Wolfgang Gleissberg ise, Türkiye'de modern astronominin babası olarak kabul edilebilir. Gleissberg, güneş lekeleri ve leke çevrimiyle ilgili pek çok çalışmasıyla kendi adını ve Türkiye'yi bilim literatüründe ölümsüzleştirmiştir.¹⁵⁵

---

¹⁵⁰Ruşen Keleş, "100.Yaş Gününde Ernst Reuter," Cumhuriyet, Yıl 66, No.23322 (29 Temmuz 1989), s.2.

¹⁵¹Ülken, op.cit., s.457.

¹⁵²Arslan Kaynardağ, "Üniversitelerimizde Ders Veren Alman Felsefe Profesörleri," Türk Felsefe Araştırmalarında ve Üniversite Öğretiminde Alman Filozofları, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 1986, s.3.

¹⁵³Kaynardağ, Felsefecilerle Söyleşiler, s.32.

¹⁵⁴Ibid., s.102.

¹⁵⁵Fatma Esin, "Asteroid Ankara'nın İsim Babası," Cumhuriyet Bilim Teknik, No.85 (15 Ekim 1988), s.8.

Bu Alman profesörlerle Türkiye'ye giren düşünceler, daha genelde bir kültür değişimi yarattı. Yüksek öğretimin insancıl bir ruhla yenilenmesiyle genç Türk kuşağı, gerek entellektüel, gerekse siyasal ve kültürel bakımdan, Türkiye'nin devlet yapısı ve hukuk düzeninin toplumsal ve ekonomik yaşam açısından Batılılaşmasında davranış modellerini zihinsel olarak kavrayabilecek ve uygulamaya koyabilecek duruma getirildi.¹⁵⁶

Bu sonuca varmada önemli bir etmen, ders yöntemlerinin değiştirilmesi oldu. Mülteci profesörler, ansiklopedik ders vermek yerine, ilgiyi, kişisel bilimsel çalışmalarıyla çekmeye çalıştılar. Yazdıkları ders kitapları da, arzu edilen bilimsel yöntemler konusundaki temel tutum hakkında yol gösterici notlar içermekteydi. Bu ders kitapları sayesinde öğrenciler, derslere daha az bağımlı olabildiler ve kendi kendini eğitme eğilimini kazandılar.

Ders kitabı yayınlarının yanı sıra, bağımsız araştırmalar da sürdürüldü. Özellikle tıp doktorları, coğrafyacılar, jeologlar, arkeologlar ve sanat tarihçilerine, hattâ felsefeciler, toplumbilimciler ve psikologlara Türkiye, yeni ve ilgi çekici araştırma konuları bulma şansı sundu. Örneğin, dermatoloji alanına, Prof. Alfred Marchionini ve daha sonra Richter'in şarkçıbanı üzerindeki araştırmalarıyla yeni bilgiler eklendi. Al-

---

¹⁵⁶Hirsch, Hâtıralarım, s.401.

bert Eckstein, taşrada yaptığı uzun inceleme gezileriyle Anadolu çocuklarının sağlık durumunu çok yakından görüp öğrendi ve sonuçları yayımladı. Doğu bilimciler, sığındıkları Türkiye' de sayısız olanaklarla karşılaştılar. Prof. Gerhard Kessler, Türkiye'nin toplumsal gerçekleri ile ilgilendi. Prof. Wilhelm Peters, deneysel psikoloji çalışmalarını başlattı. Hukukçu Richard Honig, İstanbul Üniversitesi'nin tarihçesi üzerine araştırmalar yaptı. Arkeolog Clemens Bosch, Ankara kentinin tarihiyle ilgilendi. Botanikçi ve zoologlar arazi araştırmalarını genişlettiler. Jeolog Wilhelm Salomon-Calvi, Anadolu'nun su ekonomisi ve yöresel deprem sorunu hakkındaki çalışmalarını yayımladı. Tarihi-jeolojik çalışmalar da ortaya çıktı.

Mülteci profesörlerin Türk bilimine bir diğer katkıları da, çeşitli bilimsel dergileri kurmaları veya kuruluşuna katılmalarıyla oldu. Örneğin, bugün hâlâ çıkmakta olan İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Mecmuası, (1935) yayımlanmasını ve ilk redaktörlüğünü matematikçi Willy Prager'e borçludur. Eric Frank, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası'nı (1938) kurdu. Ernst von Aster ve Walther Kranz, 1945'de, bugün de çıkmakta olan ve pek çok Alman ve diğer yabancı katkıları yayımlayan Edebiyat Fakültesi'nin dergisi Felsefe Arşivi'ni kurdular. Sadece mültecilerin yayımladığı bilimsel bir seri, 1943'ten itibaren İstanbul Yazıları adı altında çıktı, 20 kadar sayısı yayımlandı. Dergiyi yayımlayanlar Robert Anhegger, Walther Ruben

ve Andreas Tietze idi. Bu yayın biçimi, mültecilerin daha genç olanları için bilim dünyasında tanınmak ve yayın yapabilmek bakımından tek olanaktı. Yayımlandığı yer olarak New York ve Zürih'in adları veriliyordu, ama Almanca olarak çıkan bu dergiler, çoğunlukla bir İstanbul matbaasında basılıyordu.

Bunların yanı sıra, üniversitenin halka yönelik çalışmaları da vardı. Bunların başında halka açık üniversite konferansları geliyordu. Malche, raporunda, üniversitenin ve çalışmalarının halk içinde etkin duruma getirilmesini istemişti. Bu çerçevede, daha 1934 kışında, Üniversite Halk Konferansları'nın uygulanmasına başlandı. Genel olarak anlaşılabilir biçimdeki konferanslarıyla değişik dallardaki bilginler, kendi dallarının değişik ve güncel sorunlarını ele alıyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdürülen bu konferansların uygulanmasını sağlayan Prof. Hans Winterstein olmuştu. Konferansçılar içinde Alman mültecilerin sayısı, Türk ve diğer yabancı profesörlere oranla çoktu.

Üniversitelerin yurt düzeyine yayılmasının diğer bir biçimi de Anadolu'daki Üniversite Haftası uygulamalarıydı. Uzun yaz tatili boyunca ülkenin belirli kentlerinde, üniversite öğretim üyelerinden kurulu bir ekip tarafından erişkinlerin eğitime ve halkın aydınlanmasına hizmet eden konferanslar ve toplantılar düzenleniyordu. Üniversite haftalarının ilki 13.7.1940 ve 19.7.1940 tarihlerinde Erzurum'da yapıldı. Üniversite haftaları serisi 1958'e kadar devam etti.¹⁵⁷

---

¹⁵⁷Widmann, op.cit., s.173-177.

Mülteci profesörlerin Türk yüksek öğretimine yaptıkları bir başka katkı da, fakülte kitaplıkları kurmalarıydı. Prof. Fritz Neumark bu konuda şöyle diyor:

"Başlangıçta hem nicel, hem de nitel bakımdan yapılması gereken çok şey vardı. Çünkü, özellikle dergiler, uluslararası ölçütler açısından son derece yetersizdi ve üstelik genellikle Fransa ve Türkiye'ye yöneliktir. Hemen, ilk başta İngilizce ve Almanca kaynaklar sağlayarak çok taraflı bir genişletme işine giriştik. Bu amaç için bize büyük miktarda para ayıran Türk makamlarının anlayışlı yaklaşımı sayesinde ve 'ırksal' ya da da siyasal nedenlerle Hitler Almanyası'nda tehdit altında bulunan ve memnuniyetle yurt dışı ilişkiler arayan birkaç Alman firmasının özel çabalarıyla oldukça kısa bir zamanda kitaplıkları bilimsel çalışma yapmamızı ve öğrencilere daimimizdeki en yeni araştırmaları aktarabilmemizi sağlayacak bir düzeye getirebildik."¹⁵⁸

Bu çalışmalar sonunda son derece tatminkâr sonuçlar ortaya çıktı. Örneğin, Reichenbach'ın isteğiyle Avrupa'dan getirilen pek çok felsefe kitabı sayesinde, bugün, İstanbul Üniversitesi'nin Merkez Kütüphanesi'nde pek az üniversitede bulunan neo-pozitivizmle ilgili bir koleksiyon vardır.¹⁵⁹ Ekonomi ve toplumsal bilimler kitaplığının kurulması, genişletilmesi ve yönetim işlerinin düzenlenmesine özellikle Prof. Gerhard Kessler değerli katkılarda bulundu. Tıp Fakültesi kitaplığında Sonja Tiedcke çalışıyordu. Ayrıca savaşın başladığı sıralarda, ki-

---

¹⁵⁸Neumark, op.cit., s.90.

¹⁵⁹Kaynardağ, Türk Felsefe Araştırmalarında Alman Filozofları, s.14.

taplık sorunları uzmanı olarak Walther Gottschalk İstanbul Üniversitesi'ne çağrıldı. Kendisi ayrıca, kütüphanecilik dersi de verecekti.¹⁶⁰

Alman profesörler, kütüphanelerden başka çeşitli enstitülerin kurulmasına da yardımcı oldular. Kuruluş için enstitü yöneticilerinin gerek duydukları malzemeler Batı Avrupa ülkelerinden getirildi.¹⁶¹ Tıp Fakültesi'nin enstitü ve klinik yöneticilerinin, Fen Fakültesi'nin ve 1936'da kurulan İktisat Fakültesi'nin enstitü yöneticilerinin çoğu yabancılardı ve daha çoğunlukla Alman mültecilerdi. Edebiyat ve Hukuk Fakültelerinde Almanların katkısı, dışardan bakınca daha az göze çarpıyordu. Bütün olarak 1943'te, İstanbul Üniversitesi'nde 45 enstitü bulunmaktaydı.¹⁶²

Enstitülerden başka, Alman profesörler meslekî dernekler de kurdular. Örneğin, Reichenbach 1934'te, Türk Fiziksel ve Doğal Bilimler Derneği'ni kurdu.¹⁶³

Bu kurumlardan başka, Türk öğrencilerin yabancı dillerinin gelişmesi için bir yabancı diller okulu kuruldu. Bu okulun

---

¹⁶⁰Neumark, op.cit., s.90.

¹⁶¹Bilsel, op.cit., s.44.

¹⁶²Widmann, op.cit., s.53.

¹⁶³Kaynarcağ, Türk Felsefe Araştırmalarında Alman Filozofları, s.5.

kuruluşunda Leo Spitzer büyük bir rol oynadı. Zaten, İstanbul Üniversitesi'nin yeni kurulduğu sırada, Türk öğrencilerin lisan bakımından çok iyi bir eğitimden geçmeleri, Albert Malche tarafından özellikle istenmişti. Fransızca, İngilizce, Almanca, aynı zamanda İtalyanca ve Rusça da seçilebilecek diller arasındaydı. Üniversitenin her öğrencisi, bir yabancı dil kursuna katılmak ve yeterliliğini göstermek zorundaydı. Ancak üst düzeydeki kursların başarıyla tamamlanmasından sonra, öğrencilerin bitirme sınavına girmelerine izin veriliyordu.¹⁶⁴

Alman profesörler, bu çalışmalarından başka, Türkçeyi öğrendikten sonra, bilimsel terimleri dilimize kazandırdılar. Örneğin Prof. Dr. Wolfgang Gleissberg, Prof. Dr. Erwin Findlay Freundlich ile birlikte ilk astronomi ders kitabını yazarken terimlere de Türkçe karşılıklar bulmuştu.¹⁶⁵

Bu bilimsel katkıların yanında, genel olarak üniversite yönetimine de Batılı bir ruh getirdiler. Prof. Neumark, bu konuda şöyle diyor:

"Herşeyden önce, üniversite yönetimiyle hükümet arasındaki ilişkilerin açıklığa kavuşturulması, eski kayıtsızlık ve ihmalciliğe geri dönülmesini önleyecek önlemlerin alınması gerekiyordu. Bütün bunların gerçekleştirilmesi, üniversitedeki ilk yılımızın büyük bir bölümünü aldı."¹⁶⁶

---

¹⁶⁴Widmann, op.cit., s.91.

¹⁶⁵Esin, op.cit., s.8.

¹⁶⁶Neumark, op.cit., s.89.

Öte yandan, mülteci profesörler, akademik katkılarının yanı sıra, yeni bina ve tesislerin plânlanmasında da önemli rol oynadılar. Örneğin, Clemens Holzmeister, Ankara'da özellikle büyük kamu binaları için büyük projeler hazırladı.¹⁶⁷ Bundan başka, bazı profesörler hükümet danışmanı olarak çeşitli yasaların hazırlanmasına yardımcı oldular, çeşitli teknik projelere katıldılar. Örneğin, 1939'da Hirsch'e, Fikir ve Sanat Eserleri Yasası ön tasarısı hazırlama görevi verildi.¹⁶⁸ Max von der Porten, Ankara'da en yüksek düzeyde sanayileşme sorunları uzmanı olarak hükümet için çalıştı. Benzer bir görev için Weimar döneminde de hizmet vermişti. Ziraî konular da ise, Fritz Baade ve Hans Wilbrandt hükümet danışmanlığı yaptılar.¹⁶⁹

Bu akademik ve yönetsel faaliyetlerin yanı sıra, sanat alanında da büyük bir canlılık göze çarpıyordu. 1935 yılında Ernst Praetorius, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nı kurdu. Bu orkestraya yabancı senfonik uygulayıcılar getirildi. Carl Ebert, 1936'da Ankara Devlet Konservatuvarını oluşturdu. Paul Hindemith, Türkiye'de fazla kalmamış olmasına rağmen, Konservatuvar'a büyük katkılar yaptı.¹⁷⁰ Ebert, yürüttüğü geniş-

---

¹⁶⁷ Ibid., s.83.

¹⁶⁸ Hirsch, Hâtıralarım, s.304.

¹⁶⁹ Neumark, op.cit., s.80.

¹⁷⁰ Feridun Akozan, "Atatürk, Sanat ve Sanatçı," Atatürkçülük: İkinci Kitap, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1984, s.149.

letilmiş, yoğun eğitim çalışmalarıyla ve sahneye koyduğu sayısız oyunla, Türkiye'de modern bir opera kurulmasında çok etkili oldu.¹⁷¹ Martin Wagner, 1937'de Dolmabahçe Veliâht Dairesi'nde açılan ilk Türk Resim ve Heykel Müzesi'nin mimarlığını yaptı.¹⁷²

4. Alman Mülteci Profesörlere Yapılan Eleştiriler

Herşeye karşın, bazı mülteci profesörler, daha fazla yararlı olabilecekken olamamışlardır. Bu ise onlara karşı bazı çevrelerden eleştirilerin gelmesine neden oldu. Bu profesörlere en iyi örnek, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden Prof. Hans Reichenbach'tır.

Tanınmış toplumbilim profesörü Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, İş Dergisi'nde, "Bizde Felsefe Öğrenimi Tarihçesinden Bir Sayfa, ya da Reichenbach Sorunu" başlıklı makalesinde, Reichenbach'dan yararlanılmamasının daha çok onun davranışlarından kaynaklandığını dile getirmişti. Fındıkoğlu'nun yazılarından çıkan anlam şuydu: Üstünlük kompleksi içinde bulunan Reichenbach, isteyerek ya da istemeyerek Türkiye'ye uyum göstere-miyordu. Yine, Fındıkoğlu'nun üstü kapalı olarak yaptığı suçlamalara göre, Reichenbach felsefe tarihi bilmiyordu ve onun için de felsefe tarihi dersleri veremiyordu.

---

¹⁷¹Neumark, op.cit., s.84.

¹⁷²Akozan, op.cit., s.147.

Oysa, Hans Reichenbach felsefe tarihi uzmanı değildi. Öte yandan, derslerinden yeterince yararlanılmamasının nedeni, anlatılan yeni konuları sindirecek alt yapının öğrencilerde olmamasıydı. Reichenbach'ın düşüncelerinin bağlı olduğu Heisenberg ve Einstein bilinmediği gibi, Kant ve Newton da yeni yeni öğreniliyordu. Felsefe ortamı kadar bilim ortamı da, Reichenbach'ın verdiği lojistik dersi gibi yeni bir mantığı anlayıp sindirmeye henüz hazır değildi. Felsefe yayınları ve bilimsel kitaplar da yetersizdi. O yıllarda yayımlanan Dün ve Yarın Külliyyatı arasında çıkan ve bilimsel felsefeye destek olabilecek çeviri kitaplar, yanlışlıkları ve Türkçelerinin bozukluğu nedeniyle yardımcı olamıyorlardı.¹⁷³ Dolayısıyla, Reichenbach'ın çabaları da, asistanı Nusret Hızır'ı etkileme dışında pek başarılı olamadı.¹⁷⁴

Fındıkoğlu'nun eleştirilerinde, belki kendisinin Fransız ekolünden gelmesinin, belki de Reichenbach'ın kendisi hakkında verdiği "bilimsel yetersizlik" raporunun etkisi vardı. Ancak, Fındıkoğlu, Prag'da toplanan Uluslararası Felsefe Kongresi iz-

---

¹⁷³ Kaynardağ, Türk Felsefe Araştırmalarında Alman Filozofları, s.10.

¹⁷⁴ Cemil Akdoğan, "Reichenbach ve Türkiye'de Pozitivizm," Türk Felsefe Araştırmalarında ve Üniversite Öğretiminde Alman Filozofları, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 1986, s.45.

lenimlerini yazarken, Türk grubuna başkanlık eden Reichenbach'ın bildirilerinin ve tartışma düzeyinin orada büyük saygı ve ilgi gördüğünü de belirtmişti.¹⁷⁵

Öte yandan, özellikle başlangıçta, Alman mülteci profesörlerle Türk profesörlerin çıkarlarının çatışması da, eleştirilerin doğmasına neden olmuştu. Alman profesörler gelir gelmez, Darülfünun'daki birçok Türk profesörünün terketmek zorunda kaldığı kürsülerin başına geçtiler. Bu tatsız bir başlangıçtı. Dolayısıyla, daha başın düşmanca duyguları araya soktu. Fakat, mülteciler için de kendi açılarından başka bir seçim yolu yoktu, birçoğunun doğrudan doğruya yaşamı söz konusuydu.

Başlangıçtaki bu ilk sorunun ötesinde de, yerli ve yabancı profesörler arasında belirli bir gerginlik devam etti. Aynı meslekten olanlar arasındaki genel olarak kabul edilen gerginlikler, milliyet farkı yüzünden daha da artmıştı. Özellikle tıp üyeleri arasındaki ilk yarı yılda egemen olan sorunlar, hükümetin aldığı önlemlerin yanı sıra, sürekli ve enerjik çalışma temposu içinde yavaş yavaş dağılabilmmişti.¹⁷⁶

Ayrıca, yabancı profesörlerin Türk üyelere daha çok maaş almaları da bir başka gerginlik kaynağı olmuştu.¹⁷⁷

Gerginlik ve eleştirilerin bir başka kaynağı da, ilk za-

---

¹⁷⁵Kaynardağ, Türk Felsefe Araştırmalarında Alman Filozofları, s. 11-12.

¹⁷⁶Widmann, op.cit., s.187.

¹⁷⁷Hirsch, Hâtıralarım, s.246.

manlarda bazı mülteci profesörlerin kaba ve kendini beğenmiş davranışlarda bulunmalarıydı.¹⁷⁸ Hirsch, bu konuda şöyle diyor:

"Yabancı diyarların geleneklerini, göreneklerini hor görerek homurdanmak, 'bizim orada' adet olan neyse ona sıkı sıkıya sarılmak şeklinde kendini gösteren göçmen zihniyeti, şu biçimlerde ortaya çıkıyordu: Ülkenin yemeklerini yemiyor, pazar günü ders vermiyorlardı. (o zaman tatil günü Cumaydı.) Eninde sonunda, Alman profesörlerden herbirinin kendine özgü tuhaflikları olduğu söylentisi yayıldı."¹⁷⁹

Alman mülteci profesörlerin bu kendilerine özgü havası, kendi aralarında yakın bir dostluk ve meslektaşlık bağı kurmalarını engellediği gibi, sıkı bir toplumsal ilişkiyi de olanaksız kılmıştı. Ama bunun yanı sıra yararı da dokunmuştu. En azından hem tüm üniversite içinde, hem de tek tek fakültelerde Türk profesörlere karşı bir blok oluşturulmasını önlemişti. Bunun da, uygulamada yararı küçümsenemezdi.

Herşeye karşın, Alman mülteci profesörler, yabancı ve başlangıçta toplumla kaynaşmayan ve aradan geçen zamanla da anlaşıldığı gibi kaynaşması mümkün olmayan küçük bir azınlığı oluşturdular. Bu küçük azınlık, bir yandan etnik ve dinsel bakımdan halk kitlesinden ayrıldığı gibi, iş sözleşmeleri bakımından da Türk meslektaşlarından ayrılıyor, ayrıca dilini, adet

---

¹⁷⁸Neumark, op.cit., s.45.

¹⁷⁹Hirsch, Hâtıralarım, s.246.

ve göreneklerini koruyarak topluma uymayı hem reddediyor, hem de bunu istese de başaramıyordu. Bütün bunlardan dolayı da Türk kamuoyuna itici geliyordu.

Alman mülteci profesörlerle Türk profesörler arasındaki gerginliğin ve Alman profesörlere yöneltilen eleştirilerin bir diğer kaynağı da, akademik kadronun İslâm düşüncesine bağlı üyeleriyle Atatürk'ün çevresindeki siyasal yönetimin arasındaki çekişmeydi. Atatürk'ün çevresindekiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin lâik niteliğini vurgulamaktaydılar. Çıkardıkları reform yasalarıyla Türk toplumunu Batı'nın çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmayı amaçlıyorlardı. Bu amaca da yabancı profesörlerle erişebileceklerini biliyorlardı. Öte yandan ise, Darülfünun'un kapatılması sonucunda, geçim kaynaklarını olmasa bile mevkilerini ve siyasal nüfuzlarını yitiren bazı kişilerin gözünde bazı profesörler, eski duruma geri dönebilmek için bütün olanaklarla mücadele edilmesi ve zararsız kılınması gereken bir toplumsal grubun çekirdeğini oluşturuyorlardı. Yabancı profesörlere karşı bu kişilerin başlattıkları hareketin esas hedefi hükümetti.¹⁸⁰

Bununla birlikte, Alman mülteci profesörlerle Türk profesörler arasındaki gerginliği azaltan bazı unsurlar da vardı. Örneğin, Türkiye'de yaşama ve var olma olanağı bulabildikleri

---

¹⁸⁰ Ibid., s.245-247.

için duydukları minnettarlık, Türk tarafının onlara duyduğu güvensizliği azaltıyordu.

Bundan başka, gerginliklerin azaltılması için birtakım önlemler de alındı. Örneğin, enstitülerin örgütlenme aşamasında yabancı profesörler yönetici olarak yerleştirildiler. Bu profesörler de, yerli profesörlerin çıkarlarını gözetmeye gayret ettiler. Buna ek olarak, yeni yetişen Türk öğrencilerin ileride sorumlu konumlara geçeceklerini düşünerek, onları en iyi biçimde yetiştirmeye çaba harcadılar. Ayrıca mülteci profesörler, bilimsel üstünlüklerinden hoş olmayan anlamda yararlanmaya kalkışmadılar.¹⁸¹

Ancak, Alman mültecilerle Türk meslektaşları arasındaki sorunların halledilmesinde en önemli pay, kuşkusuz, yüksek öğretim reformunun gerçekleşmesini sağlayan hükümetti. Hükümet, daha işin başında, İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasına karşı çıkanlara, uzun ve açık bir direniş zamanı tanımamak için oldukça hızlı hareket etmiş, 31 Mayıs 1933 tarihli bir yasayla Darülfünun 31 Temmuz 1933'te kapatılmış, İstanbul Üniversitesi 1 Ağustos 1933'te açılmıştı.¹⁸²

Hükümetin yüksek öğretim reformuna, dolayısıyla, mülteci Alman profesörlere verdiği önem daha sonra da devam etti. Örneğin, yabancı profesörlerin maaşları, ülke ekonomisinin için-

---

¹⁸¹Widmann, op.cit., s.183-185.

¹⁸²Neumark, op.cit., s.14.

de bulunduğu duruma karşın, sürekli olarak zamanında ödendi. Aslında hükümet, genel olarak yüksek ğretim elemanlarına büyük değer veriyordu. Türk ve yabancı profesörlerin Atatürk'ün cenaze alayında, bakanlar, milletvekilleri ve yabancı ülke temsilcilerinden hemen sonra yer almaları da bunun bir gösterge-siydi.¹⁸³

Ancak, Alman profesörler söz konusu olduğunda, işin bir de Nazi Almanyası'nı ilgilendiren boyutu meydana çıkıyordu. Mülteci Alman profesörlerin Türkiye'deki Alman Büyükelçiliği ile ilişkileri doğal olarak gergindi ve gittikçe de gerginle-şiyordu. Alman profesörlerden bazıları, 1933 Sonbaharında Türkiye'ye geldiklerinde, Alman Büyükelçiliği'ne bir nezaket zi-yareti yaptılar. Alman Başkonsolosu da bu ziyareti iade etti.

Fakat, daha sonra, koşullar gittikçe kötüleşmeye başladı. Alman Kültür Bakanlığı'nın emri zerine Başkonsolusluk, mülteci profesörlere 30 Mayıs 1938 tarihli bir soru kâğıdı gnder-di. Bu kâğıtta profesörlerden, iş anlaşmalarının tarihi dışın-da, kendilerinin ve eşlerinin "Âri" mi, yoksa "Yahudi" mi ol-duğu, akrabalarının arasında "Âri" olmayan kişilerin bulunup bulunmadığı gibi bilgiler isteniyordu. Daha sonra pasaportlara "J" (Yahudi) damgası vuruldu. En sonunda da, 12 Temmuz 1940 tarihinde, bu profesörler Alman vatandaşlığından çıkarıldılar.¹⁸⁴

---

¹⁸³ Ibid., s.108.

¹⁸⁴ Ibid., s.180.

Aslında, daha önceden Hitler, Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz von Papen'den, bu profesörlerin pasaportlarının alınmasını ve Alman vatandaşlığından çıkartılmalarını istemişti. Fakat Von Papen, bu profesörlerin Türk üniversite ve yüksek okullarında görev aldıklarını, Alman devleti aleyhinde de hiçbir siyasal eylemde bulunmadıklarını, dolayısıyla Türk hükümetinin bu tür bir davranışı hoş karşılamayacağını düşündüğünden bu isteğe karşı çıkmıştı.¹⁸⁵ Öte yandan, Türkiye'deki Nazi resmî görevlileri, mülteci profesörler hakkında siyasal suçlamalarda bulunuyorlardı. Türk hükümeti ise, bu suçlamalara değer vermediği gibi, pasaportsuz kaldıkları süre içinde de profesörlere hiçbir zorluk çıkarmadı.

Alman Başkonsolosluğu ayrıca, İstanbul'daki Alman kolonisini, mülteci profesörlerle ilişkiye girmemeleri konusunda uyarıyordu.¹⁸⁶

Mülteci profesörlere karşı olan yalnızca Almanya değildi. Savaş başladıktan sonra İngiltere ve Fransa da, Türkiye ile aralarındaki savunma ittifakına dayanarak, Türkiye'den devlet hizmetindeki tüm Alman uzmanları işten çıkarmasını istemişti. Türk hükümeti ise bu isteği reddetmiş, sonunda da danışmanlık yapan bazı Almanlar'ı bu görevden almıştı.¹⁸⁷

---

¹⁸⁵Franz von Papen, Memoirs, çev. Brian Connell, New York, E. P. Dutton, 1953, s.521.

¹⁸⁶Neumark, op.cit., s.180.

¹⁸⁷Hirsch, Hâtıralarım, s.354.

Türk hükümetinin Alman mülteci profesörlere verdiği önem, çok sonraları da devam etmiştir. Örneğin, Erich Farnk, 1957'de İstanbul'da öldüğü zaman devlet töreni ile gömülmüş, Cumhuriyet'in 50. yıl kutlamaları için Fritz Neumark ve eşi Türkiye'ye davet edilmişti.¹⁸⁸

5. Alman Mülteci Profesörlerin Türkiye'den Ayrılışları

Türkiye'ye gelen Alman profesörler, Amerika'ya iltica eden yurttaşlarının aksine, geldikleri ülkede kalmadılar. Gerçekte böyle bir şey, Türk hükümetince de istenmiyordu. Yabancı profesörlerin Türk bilim adamlarına hocalıklarının tamamlandığı düşünülüyor ve bundan sonra artık genç bilim adamlarına şans tanınması isteniyordu. Dolayısıyla, eski mültecilerden çok azı 1956'dan sonra Türkiye'de kaldı. Bazıları 1950'ye kadar öncelikle Amerika'ya, 1950 yılından itibaren de Batı Almanya'ya gittiler.¹⁸⁹

Türkiye'ye iltica eden bilim adamlarına istekli olanların başında Amerika geliyordu. Birçok Alman mülteci profesör de, Alman makamlarının baskısı, Türkiye'nin iş anlaşmalarını uzatıp uzatmayacağı endişesi ya da özellikle savaş başladıktan sonra Avrupa'dan ayrılmanın daha iyi olacağı düşüncesiyle Amerika'ya gitti.¹⁹⁰ Örneğin, Leo Spitzer, 1936 yılında Baltimore

---

¹⁸⁸Neumark, op.cit., s.183.

¹⁸⁹Widmann, op.cit., s.152.

¹⁹⁰Neumark, op.cit., s.126.

(Ohio)'daki John Hopkins Üniversitesi'ne gitti. 1940 yılında matematikçi Richard von Mises, Harvard Üniversitesi'ne geçti. Paul Hindemith, 1939 yılında Yale Üniversitesi Müzik Okulu'nda görev aldı.¹⁹¹

Doğal olarak, Amerika'ya gidişlerde, oradaki araştırma ve geçim koşullarının daha iyi olmasının rolü vardı.¹⁹²

Ancak, bazı başka etmenler de rol oynuyordu. Bunlardan birisi, Türkiye'nin Alman mülteci profesörlere emeklilik hakkı vermemesi ve çocukların eğitim ve iş olanaklarının kısıtlı olmasıydı. Bu nedenlerle Amerika'ya gidenlerin başında Hans Reichenbach geliyordu. Reichenbach, 1938'de Los Angeles'daki California Üniversitesi'ne gitti.

Ancak, emeklilik hakkı verilse, bazı ünlü profesörler -belki Reichenbach da- yine de Amerika'ya gidebilirlerdi. Çünkü, onlar için Nazilerin iktidarlarını sağlamlaştırma sürpriz olmuştu. Dolayısıyla hazırlıksız yakalandılar. Türkiye de onlar için bir ara durak oldu. Koşullar sağlanınca asıl amaçları olan Amerika'ya gittiler.¹⁹³

Bazıları ise, sağlık sorunları nedeniyle Türkiye'yi terketti. Örneğin, Wilhelm Röpke, orta vadeli bir zaman için de

---

¹⁹¹Widmann, op.cit., s.153.

¹⁹²Neumark, op.cit., s.151. Ayrıca bkz. Tefik Berkman, Uzun Yollar, İstanbul, Selar Ofset, 1987, s.147.

¹⁹³Kaynarca, Felsefecilerle Söyleşiler, s.28.

olsa Türkiye'ye tam olarak yerleşmeyi hiçbir zaman amaçlamamıştı. Çünkü, iklim koşullarından rahatsızlık duyuyordu.¹⁹⁴ Carl Strupp'a da İstanbul'un açık ve yağmursuz havası hiç yaramamıştı.¹⁹⁵ Öte yandan, radyolog Friedrich Dessauer, ışın yayan maddelerle çalışmasına engel olan bir hastalığa yakalanması yüzünden, kendisine on yıllık bir anlaşma önerilmesine karşın, kabul etmeyerek Türkiye'den ayrıldı.

Gidenlerin bazıları ise, hem çalışma arkadaşlarıyla, hem de toplumla iyi kaynaşmamıştı.¹⁹⁶ Örneğin, Alexander Rüstow, 1949'a kadar İstanbul'da kalmasına rağmen, Türkiye'ye hiç ısınmadı. Türkçeyi de iyi öğrenememişti.¹⁹⁷

Bir kısmının iş anlaşmaları uzatılmadı. Örneğin, Wolfram Eberdhard, Hans Güstav Güterbock, Benno Landsberger, Georg Rohde, Walther Ruben gibi.¹⁹⁸

Bazıları kendi aralarında anlaşamadıklarından başka ülkelere gittiler. Örneğin, Dessauer ile asistanı Erich Uhlmann arasındaki ilişkiler iyi değildi. Uhlmann, bu nedenle Amerika'ya gitti.

Özellikle savaştan sonra, bazı Alman mülteci profesörlerin dönüşünde ise, milliyetçi düşünceler rol oynamıştır. Bu bilim

---

¹⁹⁴Neumark, op.cit., s.52.

¹⁹⁵Widmann, op.cit., s.280.

¹⁹⁶Berkman, op.cit., s.147.

¹⁹⁷Neumark, op.cit., s.54.

¹⁹⁸Hirsch, Hâtıralarım, s.426.

adamları, nasyonal sosyalizmden sonra da insancıl üniversite düşüncesine olan inanç ve bağlılıklarını yitirmemişlerdi ve Nazi rejimi yıkıldıktan sonra ülkelerine dönüp, yıkılanları onarmaya başladılar.¹⁹⁹ Bu profesörlerden 1949'da Alfred Marchionini ve Albert Eckstein Hamburg'a, 1950'de Hugo Braun Münih'e, Alfred Isaac önce Göttingen'e ve sonra Nürnberg'e, Alfred Kantorowicz Bonn'a gitti. 1951'de Gerhard Kessler, Alexander Rüstow ve Gustav Oelsner Türkiye'den ayrıldı. 1952'de Ernst Hirsch, Fritz Neumark, Eduard Melchior, Walther Kranz, Almanya'ya gitti. Bunları, 1953'te Wilhelm Peters, 1954'te Leo Brauner, Paul Pulewka ve Walther Gottschalk izledi. Fritz Arndt ve Curt Kosswig 1955'te Hamburg'a döndüler. 1956'da Hans Winterstein ve Alfred Heilbronn Almanya'ya döndü. En son Türkiye'yi terkedenler, 1959'da astronom Wolfgang Gleissberg, 1964'te heykeltıraş Rudolf Belling, 1968'de filolog Eva Buck ve 1971'de kimyacı Friedrich Breusch olmuştur.

Türkiye'de ise, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Eduard Zuckmayer, İstanbul'da Prof. Friedrich Reimann ve öğretim üyesi olarak da Traugott Fuchs kalmıştır.²⁰⁰

---

¹⁹⁹İpşiroğlu, op.cit., s.5. Ayrıca bkz. Ruşen Keleş, der., Ernst Reuter'in Anısına, Ankara, Lâle Ofset, 1986, s.36.

²⁰⁰Widmann, op.cit., s.155-156.

IV. SONUÇ

Yaşadıkları toplumda, ırksal, dinsel ve/ya da siyasal nedenlerden ötürü başka görüp, zulme uğrayan insanların başka devletlere sığınmaları, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 14. madde 1. fıkrasında belirtildiği gibi, bir insanlık hakkıdır.¹ Ancak, sığınma hakkının kullanılması, uluslararası sözleşmelerden çok dünya uluslarının ortak vicdanlarına bağlıdır. Ulusların vicdanlarının ölçüsü ise, insan haklarına gösterdikleri saygıdır.

Bu çerçevede Kemâlist Türkiye, Nazi Almanyası'ndan kaçarak Türkiye'ye sığınan Alman bilim adamı ve sanatçıları kabul edip koruyarak, üzerine düşeni yapmıştır. Hattâ, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında, sınırları içinde bulunmayan başka Yahudileri de korumuştur. Hitler'in Ankara Büyükelçisi Franz von Papen, anılarında şöyle diyor:

"Bir göçmen profesör aracılığıyla, güney Fransa'da yaşayan 10 000 Yahudinin Polonya'daki kamplara sürülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ve Yahudi Ajansı (The Jewish Agency) sekreterinin benden bu konuyla ilgilenmemi istediğini öğrendim. Bu insanların çoğu, Yakın Doğu

---

¹Atle Grahl-Madsen, Territorial Asylum, Stockholm, Almqvist and Wiksell International, 1980, s.131.

kaynaklı eski Türk yurttaşlarıydı. Profesöre yardım edeceğimi söyledim ve konuyu Menemencioglu'yla görüştüm... Menemencioglu beni, bu eski Türk yurttaşlarının sürülmesinin Türkiye'de heyecan uyandıracacağını ve iki ülke arasındaki dostane ilişkileri tehlikeye atacağını, Hitler'e bildirmekle görevlendirdi. Bu diplomatik hareket, işi bozmada başarılı oldu."²

Hitler'den kaçan Alman bilim adamları ve sanatçılarının, doğal olarak, sığındıkları tek ülke Türkiye değildi. Bunların çoğu Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmişti. Ancak, Türkiye'ye sığınma olayını ötekilerden ayıran farklı özellikler vardı. En önemlisi, Türkiye'ye sığınma çok erken gerçekleşmişti. Sığınanların büyük bölümü, daha 1933 sonu-1934 başında, ilerde ikinci vatanları olacak ülkeye geldiler. Öte yandan, bunların çoğunu bilim adamları oluşturuyordu. Müzisyen, mimar ve yontu sanatçıları daha azdı. Üstelik, Amerika Birleşik Devletleri'ne oranla Türkiye'ye sığınan hemen hiç edebiyatçı yoktu. Üçüncü olarak da, Alman bilim adamlarının Türkiye'de oluşturdukları etki oldukça büyüktü. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi, bu kişilerin henüz başlangıçta önemli yerlere atanmaları, ikincisi de hemen hemen tümünün iki kentte toplanmalarıydı. Bu kentler İstanbul ve Ankara'ydı. 1933'de okuma-yazma bilen Türk nüfusuna oranla (1927'de nüfusun % 10.6'sı okuma -yazma bili-

---

² Franz von Papen, Memoirs, çev. Brian Connell, New York, E. P. Dutton, 1953, s.522.

yordu.), Alman mültecilerinin sayısı başka herhangi bir yerdenkinden daha fazlaydı.³

Türkiye'ye sığınan bu Alman bilim adamı ve sanatçıları, Türkiye'nin Batı kültürünü yakalamasında büyük rol oynadılar. Aslında, eğitimi modernleştirme çabaları, Birinci Abdülhamit döneminde (1773-1789) Mühendishane-i Bahrî-i Hûmayun'un açılmasıyla başlamıştı. Bu yüksek askerî uzmanlık okulundan başlayan çabalar, eğitim ve bilim hayatımıza önemli etkiler yapmıştı. Fakat, yüz-elli yıllık bu dönemde, halkın % 90'ından çoğunun en basit insan hakkı sayılan okuma-yazmadan bile yoksun bırakıldığı gözönüne alınırsa, yapılan çalışmaların yetersizliği ortaya çıkıyordu.

Atatürk, toplum yaşamının her alanında olduğu gibi eğitim alanında da attığı köktenci adımlarla, önemli ilerlemeler sağladı. İlk on yıl içinde okuma-yazma bilenlerin sayısı 358 000'den (64 000'i kadın) 656 000'e (222 000'i kadın) çıktı.⁴

Bu çerçevede, yüksek öğretim de çağdaş esaslara dayandırıldı. Böyle olması da gerekiyordu. Çünkü, ulusal-lâik eğitim,

---

³Fritz Neumark, "Alman Biliminin Atatürk'e ve Ülkesine Teşekkürü," Kemal Atatürk Zamanında Türk Alman İlişkileri (Sergi Broşürü), Ankara, Alman Kültür Merkezi, 1981, s.16.

⁴Jorge Blanco Villalta, Atatürk, çev. William Campbell, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979, s.394.

Cumhuriyet rejimine göre çağdaşlaşmanın toplumsal tabanının "olmazsa olmaz" türünden bir parçasıydı. Sonuçta, Almanya'da insancıl üniversite geleneğinin kesintiye uğradığı 1933 yılında, insancıl üniversite düşüncesi gözönünde tutularak, İstanbul Üniversitesi kuruldu. Bunun yanında, toplum kalkınmasında teknik ve kültürün bir bütün olarak ele alınması gerektiği düşünülerek, Güzel Sanatlar, Devlet Konservatuarı, Senfoni Orkestrası gibi kurumlar ya yeniden kuruldu ya da geliştirildi.

Batı'ya yönelik bir kültür hareketi çerçevesinde gerçekleştirilen bu yüksek öğretim reformunda, Nazi Almanyası'ndan kaçarak Türkiye'ye gelen bilim adamı ve sanatçılar çok önemli roller oynadılar. Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip şöyle diyor:

"Yeni irfan yurdumuzun bir an evvel dünyadaki eşlerinin en iyilerinden daha iyi dereceye çıkabilmesi için; kuruluş, işleyiş ve yükseliş merhalelerinin azamî derecede kısaltılması için, genç Türk âlimlerinin kuvvetli rehberler yanında çabuk yetişmeleri için ve en nihayet lâboratuvarların, seminerlerin umumiyetle tedrisatın ilmî surette teşkelâatlanması, bütün fakültelerde orijinal tetkik çığrının açılması ve hakiki üniversite ruhu ve ananesinin derhal kök salabilmesi için ecnebi profesörler sayısını mümkün olduğu kadar artırmayı en uygun çezri çare olarak kabul ettik."⁵

---

⁵Ernst Hirsch, "Üniversite Kavramı ve Türkiye'deki Gelişimi, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1979, s.9

Türkiye için yabancı profesörlerin sayısını artırmak hiç zor olmadı. Nazi Almanyası, kendisine göre "rejim karşıtı" olan bu bilim adamlarından ve sanatçılardan kurtulmak için elinden geleni yapıyordu. Çünkü nasyonal sosyalist rejimin özgür düşünceye tahammülü yoktu. Hitler hareketinin ön plândaki özellikleri duygusallık ve anti-entellektüelizmdi. On-dokuzuncu yüzyıl ortalarından 1930'lara kadar, tartışmasız, dünya üniversiteleri üzerinde etkinliğini sürdüren Alman üniversiteleri, artık rejime sadık tebaalar ve hükümete memurlar yetiştiriyordu. Eğitim, bir propaganda yöntemi olarak, kitlelerin hükümeti aktif olarak desteklemelerini sağlamak için kullanılıyordu. Bilim, egemen ideolojiye göre düzenleniyor, nesnellik aranmıyor, bilimsel tanımlar ırkçı devletin çıkarlarına göre sürekli değişiyordu.⁶

Oysa bilim, tek bir ırka, ulusa ya da kavme mal edilemez. Bilimsel eylem, zaman, ulus, ırk, din ve dil sınırları tanımayan bir çalışmadır. Başarılı olması için, nesnel ve bağımsız olması gerekir. Bu bakımdan Nazi Almanyası'nda ideolojiye yeknik düşen bilimsel düşünce, Atatürk Türkiyesi'nde gerçek değerini bulmuştur. Fritz Neumark şöyle diyor:

"Bence anlaşılır nedenlerden ötürü kısıtlanmasız piyasa ekonomisinin savunucusu olmayan Atatürk'ün ve onun kültür ve ekonomi bakanlarının aşırı liberal görüşleri (bizde özellikle Alexander

---

⁶David C. Jordan, World Politics In Our Time, Lexington, Massachusetts, D. C. Heath, 1970, s.36.

Rüstow ve Wilhelm Röpke tarafından temsil edilen) açıkça eleştirmeyi ve hattâ yasaklamayı düşünmedikleri de bence dikkate değer bir noktadır."⁷

Batılı anlamda bir üniversitenin kurulması, gerçi tüm araştırma ve kültür sorununu çözmemiştir, ama Türk biliminin temelini atmıştır. Sonraları -zaman zaman bir patlama niteliğindeki kurulan yeni üniversitelere İstanbul Üniversitesi ana kaynak olmuş, bu yeni kuruluşlar, bir yere kadar da olsa, hep ondan birşeyler almıştır.

Eğitim süreci ve başarısının, ulusal prestijin göstergesi olduğu ve modern devletin gücünü oluşturan öğelerden biri durumuna geldiği günümüzde, Atatürk'ün gerçekleştirdiği yüksek öğretim reformunun önemi daha da iyi anlaşılır.

Üstelik, bu reformun gerçekleştirilmesi sırasında, Türk ve Alman bilim adamları ve sanatçıları arasında görülen işbirliği, Alman bilim adamlarının Türkiye'den ayrılmasından sonra da sürmüştür. Örneğin, Curt Kosswig aracılığıyla Berlin ve İstanbul Tıp Fakülteleri arasında, Hans Wilbrandt aracılığıyla Göttingen ve Ankara Ziraat Fakülteleri arasında çok sıkı ilişkiler kurulmuştur.⁸ Böylece, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Federal Almanya ile Türkiye arasında kültürel ve siyasal iliş-

---

⁷Neumark, op.cit., s19.

⁸Horst Widmann, Atatürk Üniversite Reformu, çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1981, s.XVIII.

kilerin yeniden ele alınmasında kültürel bir temel oluşturulmuştur.

Öte yandan, bu bilimsel işbirliği sayesinde, Türk ve Alman uluslarının birbirine yakınlaşması sağlanmıştır. Ulusların birbirine yakınlık duymaları, ulusal hakların savunulması, ulusal güvenliğin pekiştirilmesi, kısacası dünya barışı açısından dış ilişkilerde azımsanamayacak bir etkidir.⁹ Astronomi Profesörü Wolfgang Gleissberg'in, yeni bulunan bir küçük gezegene "Ankara" adını koyması da bunu kanıtlamıyor mu?

---

⁹Hasan Esat Işık, Atatürk, Uluslararası Düzen-Dış Politika, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Devrimi Araştırma Enstitüsü Tarafından Uluslararası Atatürk Konferansı'na Dış Politika Konusunda Sunulan Bildiri, 7-13 Kasım 1981, s.6.

KAYNAKÇA

I. Kitaplar

- Adivar, Abdülhak Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, 4.B., İstanbul, Evrim matbaacılık, 1982.
- Alfieri, Dino, Dictators Face to Face, London, New York, Elek Books, 1954.
- Arsel, İlhan, Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Ataöv, Türkkaya, İkinci Dünya Savaşı, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985.
- Atay, Falih Rifki, Çankaya, 2.B., İstanbul, Sena Matbaas 1980.
- Aydemir, Şevket Süreyya, İkinci Adam, C.I (1884-1938), 5.B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 1973.
- Başgöz, İlhan ve Howard A. Wilson, Türkiye Cumhuriyeti'nin de Eğitim ve Atatürk, Ankara, Ajans-Türk Matbaas 1968.
- Berkman, Tefik, Uzun Yollar, İstanbul, Selar Ofset, 1981
- Beyerchen, Alan D., Nazi Döneminde Bilim, çev. Halûk Tosun, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985.

- Bilsel, Cemil, İstanbul Üniversitesi Tarihi, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1943.
- Broszat, Martin, German National Socialism: 1919-1945, çev. Kurt Rosenbaum ve Inge Pauli Boehm, California Press, 1966.
- Cameron, Norman ve R. H. Stevens, der., Hitler's Secret Conversations: 1941-1944, New York, Farrar, Straus and Young, 1953.
- Carsten, F. L., The Rise of Fascism, 2.B., Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1969.
- Documentation Centre of The State Archives Administration of the German Democratic Republic, War and Nazi Criminals in West Germany, y.y., Verlag Zeit in Bild, 1965.
- Duverger, Maurice, Siyasî Partiler, çev. Ergun Özbudun, 2.B., Ankara, Bilgi Basımevi, 1974.
- Erişirgil, M. Emin, Türkçülük Devri, Milliyetçilik Devri, İnsanlık Devri, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1958.
- Geray, Cevat, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı: 1923-1961, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, 1962.
- Goodwin-Gill, Guy, The Refugee in International Law, Oxford, Clarendon Press, 1983.
- Grahl-Madsen, Atle, Territorial Asylum, Stockholm, Almqvist and Wiksell International, 1980.

- Hartmann, Frederick H., The Relations of Nations, New York, Macmillan, 1957.
- Heiden, Konrad, A History of National Socialism, London, Methuen, 1934.
- Hertz, Frederick, The Development of The German Public Mind, London, George Allen and Unwin, 1962.
- Hirsch, Ernst E., Hâtıralarım, çev. Fatma Suphi, et.al., Ankara, Sevinç Matbaası, 1985.
- Hirsch, Ernst E., "Üniversite" Kavramı ve Türkiye'deki Gelişimi, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1979.
- Hitler, Adolf, Kavgam, çev. Refik Özdek, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1972.
- Işık, Hasan Esat, Atatürk, Uluslararası Düzen-Dış Politika, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Devrimi Araştırma Enstitüsü Tarafından Düzenlenen Uluslararası Atatürk Konferansı'na Dış Politika Konusunda Sunulan Bildiri, 7-13 Kasım 1981.
- İnan, Arı, der., Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1982.
- Jordan, David C., World Politics In Our Time, Lexington, Massachusetts, D. C. Heath, 1970.
- Kapani, Münci, Kamu Hürriyetleri, 6.B., Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1981.
- Kaynaradağ, Arslan, Felsefecilerle Söyleşiler, İstanbul, Amaç Basımevi, 1986.
- Keleş, Ruşen, der., Ernst Reuter'in Anısına, Ankara, Lâle Ofset, 1986.

- Kocatürk, Utkan, der., Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 3.B., k.y., Olgaç Matbaası, 1984.
- Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi: 1773-1923, İstanbul Millî Eğitim Basımevi, 1970.
- Kohn, Hans, The Mind of Germany, New York, Charles Scribner's Sons, 1960.
- Konrad, Heiden, A History of National Socialism, London, Methuen, 1934.
- Leschnitzer, Adolf, The Magic Background of Modern Anti-Semitism, New York, International University Press, 1956.
- Lochner, Louis P., der., The Goebbels Diaries: 1942-1943, Garden City, New York, Doubleday, 1948.
- McNeil, William H., Dünya Tarihi, çev. Alaeddin Şenel, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985.
- Mumcu, Ahmet, Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne: 1925-1975, Ankara, Sevinç Matbaası, 1977.
- Neumark, Fritz, Boğaziçine Sığınanlar, çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul, Ercivan Matbaası, 1982.
- Ortaylı, İlber, İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1981.
- Ozankaya, Özer, Atatürk ve Lâiklik, 2.B., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1983.
- Richard, Lionel, Nazizm ve Kültür, çev. Nesrin Güner, Ankara, Aslımlar Matbaası, 1985.

- Sağlam, Tefvik, Nasıl Okudum, (yay. H. Hatemi ve A. Kazancıgil), 2.B., İstanbul, İstanbul Matbaası, 1981.
- Sarıca, Murat, 100 Soruda Siyasî Düşünce Tarihi, 4.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1983.
- Savcı, Bahri, Atatürk ve Çağdaş Türkiye, İstanbul, Varlık Yayınları, 1981.
- Sencer, Muammer ve Mehmet Ali Yalçın, der., Gizli Belgeler, İstanbul, Sebat Matbaası, 1968.
- Seton-Watson, Hugh, Nations and States, London, Methuen, 1977.
- Shirer, William, Nazi İmparatorluğu, çev. Rasih Güran, C.I, İstanbul, Ağaoglu Yayınevi, 1968.
- Stoessinger, John George, The Refugee and the World Community, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1956.
- Tanilli, Server, Devlet ve Demokrasi, İstanbul, Fakülte-ler Matbaası, 1981.
- Toynbee, Arnold J. ve Kenneth P. Kirkwood, Turkey, New York, Charles Scribner's Sons, 1927.
- Turkish National Commission for UNESCO, Atatürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981.
- Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk'ün Söylev ve De-meçleri, C.I, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1945.
- Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk'ün Söylev ve De-meçleri, C.II, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1952.
- Türkiye Eğitim Millî Komisyonu Raporu, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1961.

- Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdas Düşünce Tarihi, 2.B., İstanbul, Ülken Yayınları, 1979.
- Villalta, Jorge Blanco, Atatürk, çev. William Campbell, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979.
- Von Papen, Franz, Memoirs, çev. Brian Connell, New York, E. P. Dutton, 1953.
- Weiker, Walter F., Political Tutelage and Democracy in Turkey, Leiden, E.J. Brill, 1973.
- Weiker, Walter F., The Turkish Revolution: 1960-1961, Washington, D. C., The Brookings Institution, 1963.
- Widmann, Horst, Atatürk Üniversite Reformu, çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1981.

II. MAKALELER

- Agronsky, Martin, "Racism in Italy," Foreign Affairs, C.XVII, No.2 (January 1939), s.391-402.
- Akdoğan, Cemil, "Reichenbach ve Türkiye'de Pozitivizm," Türk Felsefe Araştırmalarında ve Üniversite Öğretiminde Alman Filozofları, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 1986, s.44-54.
- Akozan, Feridun, "Atatürk, Sanat ve Sanatçı," Atatürkçülük: İkinci Kitap, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1984, s.141-151.
- Altuğ, "Atatürk'ü Anma Töreni Konuşması," İstanbul Üniversitesi Bülteni, No.3 (Kasım 1986), s.9.
- Anderson, Eugene N., "Freedom and Authoritarianism in German History," The Struggle for Democracy in Germany, der. Gabriel A. Almond, Virginia, The University of North Caroline Press, 1949, s.3-44.

- Aslanapa, Oktay, "İstanbul Darûlfünun ve Üniversite Binaları Tarihçesi," İstanbul Üniversitesi Bülteni, No.13 (Mart 1980), s.32-38.
- Ataöv, Türkkaya, "Alman Faşizminin Eğitimi," Öğretmen Dünyası, No.42 (Haziran 1983), s.9-11.
- Ataöv, Türkkaya, "İhmalyan ve Bir Hocası," Sesimiz, No.128 (Mart 1980), s.19-22.
- Belgil, Vehbi, "Osmanlı'nın 'İlim'i, Günümüzün 'Bilim'i," Cumhuriyet, Yıl 65, No.23280 (14 Haziran 1989, Çarşamba), s.2.
- Bursalıoğlu, Ziya, "Atatürk'ün bilimsel Liderliği," Atatürkçülük: İkinci Kitap, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1984, s.85-93.
- Canman, Doğan, "Atatürk Devrimleri," Amme İdaresi Dergisi, C.XXI, No.4 (Aralık 1988), s.3-13.
- Emerson, Herbert, "Postwar Problems of Refugees," Foreign Affairs, C.XXI, No.2 (January 1943), s.211-221.
- Esin, Fatma, "Astroid Ankara'nın İsim Babası," Cumhuriyet Bilim Teknik, No.85 (15 Ekim 1988), s.8.
- Feyzioğlu, Turhan, "Atatürk ve Fikir Hayatı," Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, Ankara, Yüksek Öğrenim Kurumu Yayınları, 1986, s.99-233.
- Giritli, İsmet, "Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Gözlemler ve Düşünceler," İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Yıl 2, No.3 (Aralık 1981), s.41-65.
- Gökberk, Macit, "Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk," Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İstanbul, Ağaoglu Yayınevi, 1983, s.283-335.

- Gönenç, Güney, "Nazi Döneminde Bilim," Bilim ve Sanat, No.60 (Aralık 1985), s.24-25.
- İnan, M. Rauf, "50 Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Eğitim," Atatürk Konferansları: 1973-1974, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977, s.239-263.
- İpşiroğlu, Mazhar Şevket, "Üniversite Bunalımından Çıkış Yolu," İstanbul Üniversitesi Bülteni, No.2 (Temmuz 1976), s.4-6.
- Kaempffert, Waldemar, "Science in the Totalitarian State," Foreign Affairs, C.XIX, No.2 (January 1941), s.433-442.
- Karasar, Niyazi, "Eğitim ve Politik Gelişme," Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.V, No.3-4 (1972), s.63-69.
- Karayalçın, Yaşar, "Üniversitelerin İdare ve Murakabesi. Mukayeseli Bir İnceleme," Ord. Prof. Dr. Ernst Hirsch'e Armağan, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1964, s.581-694.
- Kaynardağ, Arslan, "Üniversitelerimizde Ders Veren Alman Felsefe Profesörleri," Türk Felsefe Araştırmalarında ve Üniversite Öğretiminde Alman Filozofları, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 1986, s.1-32.
- Keleş, Ruşen, "100. Yaş Gününde Ernst Reuter," Cumhuriyet, Yıl 66, No.23322 (20 Temmuz 1989), s.2.
- Mardin, Şerif, "Atatürk ve Pozitif Düşünce," Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si, k.y., Odalar Birliği Yayını, 1981, s.57-68.
- Neumark, Fritz, "Alman Biliminin Atatürk'e ve Ülkesine Teşekkürü," Kemal Atatürk Zamanında Türk Alman İlişkileri (Sergi Broşürü), Ankara, Alman Kültür Merkezi, 1981, s.15-22.

- Oğuzkan, Turhan, "Atatürkçü Eğitim Politikası ve Milli Eğitim," Atatürkçülük: İkinci Kitap, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1984, s.115-131.
- Özay, İl Han, "XVI. Yüzyıl ve Sonrası Batı Avrupa Ülkeleri Kamu Yönetimi Tarihine İlişkin Notlar-Çağrışımlar II, Eğitimin Lâikliştirilmesi-Üniversiteler ve Devlet," İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Yıl 2, No.2 (Ağustos 1981), s.85-93.
- Rustow, Dankwart A., "Atatürk as an Institution-builder," Atatürk: Founder of a Modern State, London, C. Hurst, 1981, s.57-79.
- Rustow, Dankwart A., "Devlet Kurucusu Olarak Atatürk," çev. Nermin Abadan, Abadan'a Armağan, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969, s.573-635.
- Soysal, Mümtaz, "Human Rights in the Turkish Context: Some Considerations and Perspectives," The Turkish Yearbook of International Relations, C.XVIII (1978), s.8-19.
- Şentürk, Nazmi, "Atatürk'ün Eğitim Anlayışı," Kemalizm Üzerine, der. Kenan Akçay, İstanbul, Erenler Matbaası, 1981, s.181-189.
- Ülken, Hilmi Ziya, "Batı Üniversitelerinin Gelişmesi, Lâiklik ve Fikir Hürlüğü İçin Savaşı," Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.III, No.1-4 (1970), s.1-34.
- Ülken, Hilmi Ziya, "Eğitim Krizinin Kökleri ve Üniversiteler," Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.II, No.L,4 (1969), s. 1-22.

Versan, Vakur, "Atatürk ve Millî Eğitim, " İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Yıl 2, No.3 (Aralık 1981), s.123-131.

Wachenheim, Hedwig, "Hitler's Transfers of Population in Eastern Europe," C.XX, No.4 (July 1942), s.705-719.

